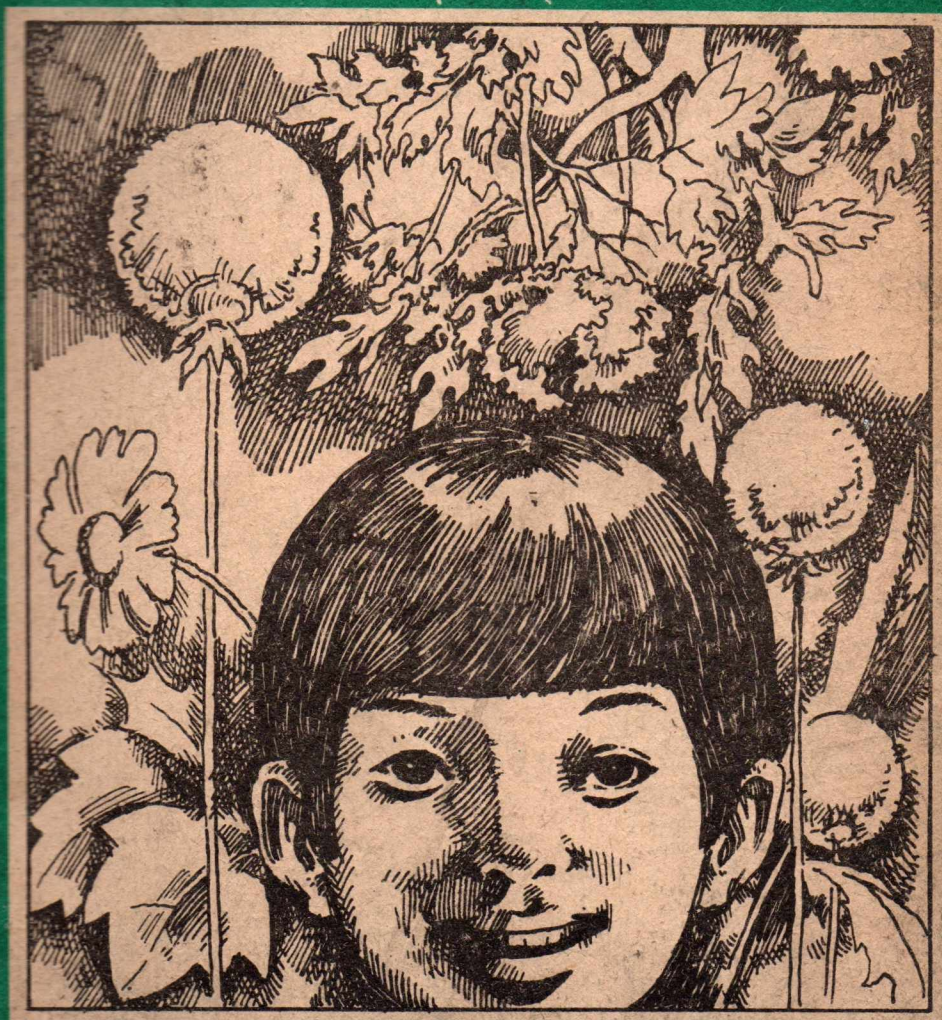

Бапаев Халил

ЧЫЙРАК БАЛА

Бапаев Халил
ЧЫЙРАК БАЛА

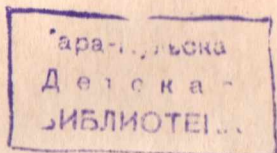

ПОВЕСТЬ
ЖАНА
АҢГЕМЕЛЕР

30765 б.к

ФРУНЗЕ «МЕКТЕП» 1988

ББК 84 Ки 7—44
Б 23

«Окуй алам»

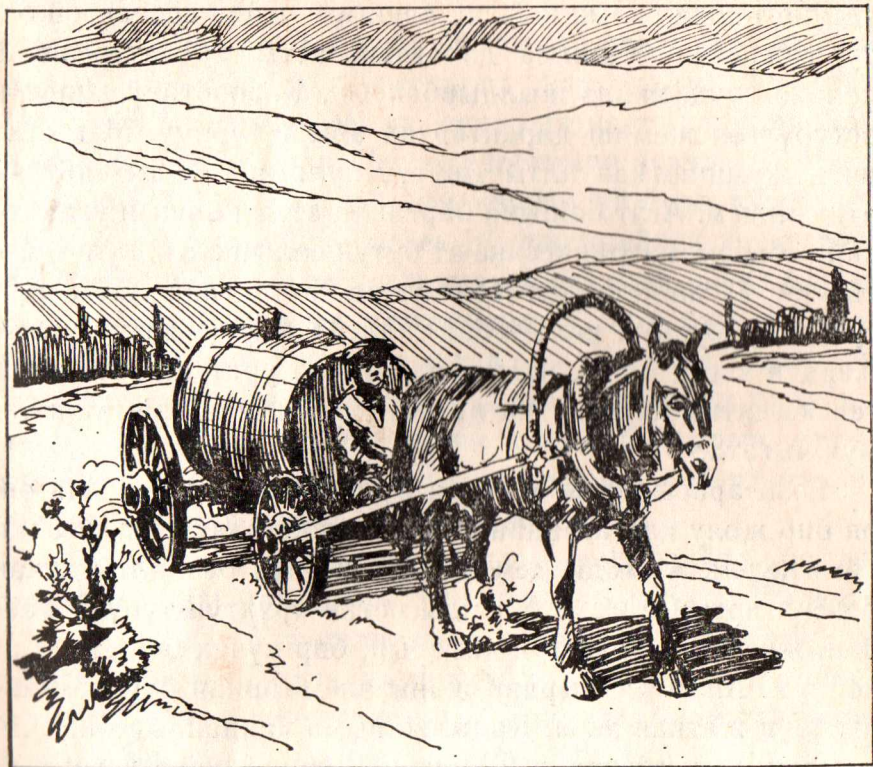
Тестиер балдар үчүн
Сүрөтчүсү Г. А. Куценко

Б $\frac{4803300100-251}{M 452 (17)-88}$ 172. 88.

ISBN 5-658-00155-2

Рецензиялаган *Калык Ибраимов*

© «Мектеп» басмасы, 1988-ж.

ЧЫЙРАК БАЛА

Повестъ

Биздин гуваладан¹ салынган бир бөлмө, бир дализ айбандуу тамыбыз элдин катарынан обочороок орун алган. Эшик алдында көлөкөлөш үчүн атайылап төрт бурч отургузулган төрт түп өрүгүбүз бар. Алар эбак жетилип, мөмө берип, шактары бири-бирине айкалышып калган. Бир өрүктүн башына чыксаң, анысынан экинчи өрүккө, анан жанындагысынын шагына аттап кете аласың. Ошондой айкалышып өскөн өрүктөрдүн шактарынан улам, көлөкөсү да калың. Жерди шыпырып, суу сээп, шырдак

¹ Гувала — ылайдан тоголоктоп жасаган кирпич.

үстүнө төшөк салып койсоң, бешимге чейин козголбой олтура бересиң. Жалгыз дарактын астында олтургандай көлөкө кууп, кийиз жылдырбайсың. Корообузду айланта өстүрүлгөн жемиш дарактар да арман-түрлүү. Мен агат ичин жумшарткан алты тиштүү культиваторды тарткан атка минем. Агат башына барганда аттын башын узактан кайрыбасам, пасранкесине ат бутун салып алса, культиватор кармаган кишиден жеме угам. Жеме гана укмак турсун, оозу-мурдум калтырбай тилдейт. Ачуусу катуу келсе, жерден кесек алып, жон аралаштыра урат. Саратан жеген кесектин катуулугун айтпа, тийген жери заматта томуя чыгат...

Гозо арасындагы агаттын бу башынан, о башына он, он бир жолу каттагандан кийин, түшкү нанүштөгө чыгып, үйгө келем. Атымды дем алдырыш үчүн беш-алты кучак бедени артып алгам. Атымды четки өрүктүн түбүнө байлап, жүгөндүн ооздугун чыгарып, бир кучак беде таштап койдум. Апам дандырдан жаңы эле бышкан буудай нанды үзүп жаткан экен. Каңылжарыма кандайдыр бир жагымдуу жыт «бурр» дей түштү. Көкүрөк кере ископ алдым. Ошол замат оозума шилекейим пайда болду. Кылт эткизе жутуп койдум. Төрт өрүгүбүздүн калың көлөкөсүндө атам, агаларым — Алибек, Жали, Жунус олтурушуптур. Мен барып кошулдум. Атам мага мээримдүү жылмайып: — Жаныма кел, менин кичинекей пактакерим, — деп оң каптал тарабына олтургузду. Аңгыча апам бетине сейдана сээп, каймак сүйкөгөн беш-алты ысык нанды дасторкон үстүнө этияттап койду. Атам, ысык нанды жакшылап кармап албай, па-палап жатып сүйлөдү.

— Балдарым, алгыла, ысыгында жегиле. Быйылкы дыйканчылыгыбыздын буудай наны. Буга жеткен да бар, жетпеген да бар. Ушунчалыгыбызга шүгүр. Тооба. Быйыл пасырабыз көңүлдөгүдөй түшүм берди. Бу да болсо, силердин ырыскыңар. Отуз-Адырдагы, Карбан-Колдогу сепкен буудай, арпабыздын көрүнүшү да жаман эмес. Азыр

сүтү толуп, сары тал болду. Жакында анын да кызылын алабыз. Тоё жегиле. Суусасаңар жата калып, арыктан суу жутуп аласыңар. Мына, силер да көзгө көрүнүп, кол арага кирип калдыңар. Кудай тилегимди берип...

Баарың эр жетип, ар ким өзүнчө үй-бүлө курсаңар. Бүгүн Алибектин үйүнө, эртең Жалинин үйүнө, бүрсүгүнү Жунустун үйүнө, анын аркы күнү Камилдин үйүнө барып даам татсам. Бирөөлөр сыйга чакырса, жок, бүгүн паланча уулумдукуна бармак элем, деп бой көтөрсөм. Силердин балаңарды көрсөм. Анан оң колума Алибектин баласын жетелеп, сол колума Жунустун кызын бастырып, артыман Камилдин баласын ээрчитип жүрсөм, сый-үзүрүңөрдү көрсөм. Анан өлсөм арманым жок эле.

Атамдын көзүнүн кычыктарына жаш пайда болду. Кыялдангандай маңдайындагы керилип жаткан Олокон-Тоосун карады. Ушундан азыр эле үмүттөнүп олтурган таттуу тилегинин орундалышы канчалык алыс, көрүнүп-көрүнбөй мунарыктап турганы байкалды. Анан көөдөнүн толтура дем алды да каниет кылды.

— Тигине, Олокон-Тоону көрүп турасыңарбы? Көргөн тоонун ыраагы жок. Силер да эртең эле эр жетесиңер. Менин да колум узарат. Сөзүм сөз болот. Көңүлүм жайланат. Бакай уулу гана эмес, Бакай-үп болуп атагым чыгат. Бакай аттуу дыйкан, тамырчы, чечен, мээнеткеч чоң атабыз өткөн экен деп ысмым урпактарыма айтылса.

Атамдын ушундай бир зарыгып күткөн жакшылык үмүттөрүн жакындаткым келди. Көңүлүн жибитип, ишенимин бекемдегим келди. Чыдап тура албадым.

— Ата, ушу бейпилчилик күндүн берекесин берсин. Биз чоңоёбуз. Эр жетебиз. Анан буюрса, мынабу буудай наныңызды актайбыз.

— Оозуңа май, айланайын! Ылайым ниетибизге жетели! Кайры, о Кайры!

— Уу, кулагым силерде! Айта бер сөзүңдү.

— Уктуңбу? Камилдин сөзүн.

— Уктум. Балаң келечектеги ниетин айтып жатат.

— Камилим башка балдарыма караганда чыйрак. Ушу уулуман бирдеме чыгат.

— Эмне, башкалары антип ойлобойт дейсиңби?

— Ойлойт дечи. Бирок, ушунум башкача.

— Жаратканга шүгүрчүлүк. Мына, балдарың кол арага жарап, кашыңда олтурат. Өмүр бою эле беш салаан бешилик болуп, мээнет тартам деп ойлобо. Сабыр кылатур. Эртең эле балдарың чоңоёт. Үйлөп, калыңдын азабын тартып да олтурарсың. Буюрса, балпайып балдарыңын төрүндө олтуруп, даам сызаар күндөрүң алыс эмес.

— Оозуңа май. Айтканың келсин. Ылайым ошондой болсо экен...

Апам оозун жыйып ала электе, көчө тараптан үн чыгып салам айтылды.

— Ассалоому алейкум, кудайы конокко орун бар бекен?

— Ва алейкума ассалоом. Бар. Бар. Ой, Арзыбайсыңбы, кайдан? Қайсы шамал айдап?..

— Ушул эле өзүбүздүн Керме-Тоонун шамалы айдабаганда, анан каердики болмок?

Биз мейман менен учурашкандан кийин ар кимибиз өз жумушубузга кеттик. Қаш карайганда үйгө келсек, атам менен мейман дале маектешип отурушуптур. Тамактанып отурган кезибизде да атам өз үй-бүлөсү жөнүндө айтса, бирде мейман өз үй-бүлөсүнүн ал-жайы тууралуу баяндайт. Эки күн, эки түн асиреттешсе да, экөөнүн сөзү түгөнчүдөй эмес. Анткени мейман, атам экөө бала кезинен бирге чоңоюшуптур. Үй-бүлө курушкандан кийин башка айылда жашап калышыптыр. Сөздөрү түгөнбөй, боор батырышып асиреттешкендери ошондон улам тура.

— Балам, балалуу болгондо билесиң,— дечү атам. Бул сөздүн маанисине ошо кезимде түшүнө бербептирмин. Қийин бала чоңойтуу түйшүгү башыма келгенде билбедимби? Чынында эле бала чоңойтуу оңой эмес экен.

Баланы жөн эле боюн өстүрүү эмес, акыл-эсин токтотуп, бутуна тургузуп, эл-журтун керегине жарагандай адам кылуу кыйын эле түйшүк экен.

— Анан эмей,— деп сөзүн коштоду мейман. — Бала өз канындан жаралат. Ошондуктан ал ыйык да, кымбат да. Бала сенин өмүрүңдүн улантуучусу. Сенин мурасчың. Жашооң мына ошол балаң менен уланат. Өмүрүм улансын деп, атым өчпөсүн деп, изим калсын деп бала чоңойтобуз да... Анан кыйналып, кысталып жүрүп, чоңойткон балаң иштебей, көчө таптап калса, атанын да, эненин да азабы. Анда өлбөгөн төрт шыйрагың калат. Элдин бетин карай албай, башың жерге салынат. Көңүлүң чөгөт. Ындының өчөт. Ушундай баланы неге чоңойтtum экен деп, ичинден бушайман болосуң.

— Аны бир айтасыңбы, эки айтасыңбы,— деп меймандын оозунан сөзүн жулуп алып сүйлөдү атам,— балаң элдин уулу болуп өссө, көңүлүң көтөрүлөт. Ошондой бала чоңойтконуңа ыраазы болосуң. Эл алдында жүзүң жарык. Сөзүң да баатыр. Мына ушундай жакшы үмүт менен уул-кызыбыз чоңойсо, карыганыбызда бизге да үзүрүн көрсөтсө деген тилек менен түн уйкубузду үч бөлүп, күндүзү да көчүгүбүз жер жыттабай түйшүктөнүп жүрөбүз. Балдар болбосо бизге эмне жетпейт.

— Ата-эненин балага деген мээримин айтып берүүгө сөз жетпейт,— деп сөзгө аралашты ар жакта пияз туурап отурган апам. — Бул сырды согончогу канап бала төрөгөн эне, алаканын чор кылып нан тапкан ата гана жакшы билет тура?! Бала чоңойткондун азабы да, ыраматы да бирдей. Жумуштан чаалыгып келгенде балдарыңды бир жыттап алсаң эс ала түшөсүң. Ырахаттанасың. Чарчаның билинбей калат. А кокус наристең чырныктап калсачы, илдетинен айыгып кеткиче үстүнө үйрүлүп түшүп, эмне кыларыңды билбей, эсиң оойт. Канткенде тезирээк айыктырып аларыңдын айласын таппай дал болосуң. Ойлоно берип чекене бырыш кирет. Иши кылып, бала торол-

туунун азабын айтпа. Мындай мээнетибизди балдарыбыздын билгени билет, билбегени билбейт, — деп апамдын сөзүн коштоду атам.

— Ата деле, эне деле бардык акылын, күчүн балага сарп кылат, — деп атамдын сөзүн улады мейман. — Балам жесин, балам кийсин десек эки көзүбүз төрт. Анан кээде үй-бүлөлүктө жетишпегендик боло калса, балаң түшүнбөй тултуңдап, таарыңганда сай-сөөгүңдү сыздатат. Жетишип турса, ата-эне өз баласынан эч нерсени аябайт эмеспи?!

* * *

Бакай ордунан туруп, кийинип жатканда короз араң бир чакырган. Сыртка чыкканы көлөчүн кийип жатып, Кайрыны акырын түртүп ойготту.

— Тур, бир даамдуураак тамак жаса, мейманга.

— Жасайм, паллоо басам, балдарым да жесин.

Экөөнүн сүйлөшкөнүнөн улам мейман ордунан түйшөлүп койду.

— Экөөбүз кобурап, меймандын уйкусун буздук окшойт?

— Сиз да катуу сүйлөп, өзүм деле азыр туруп, оокатка кам урунганы жаткамын.

Аңгыча мейман жаздыктан башын көтөрдү. Жанын сыйпалап, насбайын таап, тилинин астына чымчып салды.

— Эс алдыңбы? — деди Бакай.

— Кечээ жөө көп жүрүп, чарчап калсам керек. Катуу уктаптырмын. Коңурук тартпадымбы?

— Укмуш тартат экенсиң. Карасам, чалкаңдан жатыпсың. Ойготуп, кырыңдан жатууңду сурандым. Оң жамбашыңа оодарылдың. Ошондон кийин коңуругуң басылды.

— Мурда мындай адатым жок эле. Улгая түшкөндө пайда болду. Кээде өзүм да сезип, уялам.

— Анын эмнесине уялмак элен. Коңурук тартуу эркектин жышанасы.

— Кантсе да жакшы эс алыптырмын. Эми уруксат берсең, жөнөйүн.

— Шашылба, кемпирим бир ысык тамак жасасын. Бир пияладан чай ичели? Эртең мененки ырыскыны таштаба, жолуңа жакшы.

— Эртелеп жолугууга макулдашкан кишинин үйүнө барышым керек.

— Барасың. Бир-эки пияла чай ич. Қандай ишинң болсо да, баары бир, сааты чыкканда бүтөт.

Арадан чай кайнам убакыт өтпөй апам астыбызга дасторкон жайды. Чоң сапал табакка титирете салып, палос алып келди.

— Оо, аяшым качан басып жиберди эле бул палоону?

— Аяшыңдын турганы качан.

— Силерди оокаттанып алсын деп Өзгөндүн күрүчүнөн аш бастым. Шашпай отуруп жеңиз. Астыңарда улоонор да жок. Бир-эки чакырым жөө басканда эле курсагыңар ачат. Менин абышкам да базарга барат. Үйдө эки-үч чейрек жүгөрү бар эле, кечээ араба менен дан базарына апарып койгон. Ошону пулдайт. Бала деп жүрүп, бечара абышкамдын жаны да тынбайт.

— Чакыр, балдарды да. Турушту беле?

— Турушкан, жуунуп жүрүшөт го?

Чоң сапал табакка үймөлөй салынган палоонун үстүнө тооктун этин, анан бий алма, жумуртка басыптыр. Атам бычак менен тооктун этин майдалап жатып көтөрүлө сүйлөдү.

— Көзүн көрүп мактабайын, Қайры кемпирим ашты келтире басат. Даамдуулугуң айтпа. Жеген сайын, жегин келет. Тооктун этин мактай албайм. Кантсе да тооктун эти да. Анан мынабу бий алмага кошуп, аш кылганында чайнабай эле жутуп саласың.

Табактагы аш бөксөрө түштү. Апам чайнектеги көк чай-

дан куюп, мейманга да, атама да сунууда. Мейман бир-эки пияла чай ичкенден кийин майлык издеп калды.

— Дагы алыңыз. Анан майлык берем. Сизди жебей койбосун деп, атайын майлыкты жаныңызга койбодум,— деди апам.

— Көп жедим. Тойдум. Абдан даамдуу болгон экен. Мен го жедим. Сүйлөп жатып Бакай албады.

— Жедим. Алдына аш кой, эки колун бош кой дегендей, дасторкондо аш, эки колум бош.

— Алгыла балдарым палоодон. — Атам мейманга балдарын кайрадан тааныштырып кирди.

— Мына бу ормоюп олтурганымдын аты Жунус. Колхоздун арабасын айдайт. Мунусу болсо, пахтада табелчи. Үч кызым мектепте окуйт. Төрт жума болуп калды. Адырга машак тергени алып кетишкен. Қелише элек. Бул — Камил, кенжем ушул. Жеңесинин тракторуна суу куюп берет.

— О кудай берген киши экенсиң. Уучуң толо экен. Балдарыңдын өмүрүн берсин.

— Ушулар чоңойсо, кемпирим экөөбүз үзүрүн көрсөк дегенде, эки көзүбүз төрт.

— Көрөсүң Бакай, көрөсүң. Ниетти түздөп жүрө бер, жакшы ниет, жарым ырыскы.

— Алгыла балдарым, аштан. Ысыгында тез-тез алып жеп койгула? Табакта аш калбасын. Убал болот.

— Жедик ата, тойдук.

— Қана менин көзүмчө бирден алгылачы, көрөйүн? Тиги тооктун этин, тукумду калтырбай кошуп алгыла?

— Оп бали, адамдын кайраты тамак жегенден да билинет. Қана, дагы бирден алгылачы?

— Тойдук ата.

— Абышка, өзүңүз алыңыз, балдар жесин деп жатып, жебей калдыңыз. Атаа, балалуу тоокко кык тийбейт деген ушу,— деп апам атамды аяды.

— Жейм,— деп табакка эңилди атам, биздин палоого

тойгонубузга көзү жеткенден кийин. Сапал табакта эки-үч эле алым аш калган. Атам сөөмөйүн ийип шыпырды да, эки-үч алды. Балдарым жесин, балдарым тойсун деп атайын сөзгө алаксып жебей олтурган окшойт. Эки-үч алым ашты шыпырып жеген болду. Артынан бир сындырым нан жеп, эки пияла чай ичти. Анан шашып турган мейманын узатууга, короого чыкты.

Атам дайыма биз тамак жээр алдында, же тамак жегенден кийин кеңеш-насаатын айтчу:

— Жакшы окугула, балдарым. Көптү билсеңер акылдуу болосуңар. Жашооңор оңой болот. Турмуштун сырын билесиңер. Чоңойсоңор силер да билимдүү адамдардын жолун жолдоп инженер болуп, жер казып, кен таба-сыңар. Же, мугалим болуп, бала окутасыңар. А балким, Мичуриндей жер-жемишти арбын алган багбан болосуңар. Эгер илимпоздукка көзүңөр жетпесе дыйкан болгула.

Күнгө ишемби болучу. Атам качырына чом токуп жатты.

— Кайда барасыз? — дедим атама.

— Ошко барат, балам. Саан уй сатып келбесе, аксыз калдык. Анан калса жууркандардын ичи да тытылып...

— Мен да барам, — дедим.

— Кой балам, базарда сага эмне бар. Үстү-башың жупуну.

— Барам. Ошту көрүп келем.

— Эмне бар сага. Кокус адаштырып жиберип, Оштун кайсы тар көчөсүнөн издейин сени.

— Барам, барам, — дедим өжөрлөнүп. — Эч кайда жоголбойм. Таарынгансып ары басып кеттим. Бир аздан кийин кылчайып карасам, атам-апам экөө тең эмне кылабыз дегендей бирин-бири тиктешип туруптур.

— Барайын ата, ушу турган Ошту да жакшы көрө элекмин.

— Кошсоң кошуп алчы. Ошту көрсө, көрүп келсин. Эч болбосо, сен уй сатып алганча качырыңды кармап ту-

рууга жарайт ко,— деди апам. — Анан калса, көзү ачылат. Жакшы жаманды көрөт.

Атам бул сөзгө ынанып калгансыды.

— Анда кийиндир?

— Кийиминин болгону ушул. Же, коңшунун баласынын бейкасам чапанын сурап берейинби?

— Бермек беле?

— Берет. Киши көзүнө да.

Мен апам сурап келген коңшунун баласынын бейкасам чапанын кийдим. Атам качырына минди да, мага колун сунуп: — Бутумду теп,— деди. Мен атамдын бутун тээп, учкаштым. Атам алаканын жайып, апамды карады.

— Омийин, ороз базарынды берсин! — деп бата берди. Атам экөөбүз кадимки Лангар үстүндөгү «Беш-Конуш» жайлоосунун бир кыя жолуна түшүп, азим шаар — Ошко жөнөдүк. Келатабыз. Атамдын эки буту тынбайт. Темингени теминген. Кээде качырдын сээриндеги кытыгыны шиш менен сайып коёт. Буга жедеп көнгөн качыр тоготпойт. Өз ыргагын жазбайт. Атамдын ачуусу келип, сээриндеги кытыгына шиш менен дагы катуу-катуу сайып коёт. Качыр бир азга жортомуш болот да, кайра өз басыгына түшөт. Жол узак. Анда-санда гана Каарыкка¹ бараткан кербендер кездешет. Кербенди эшекчен киши жетелейт. Алдыңкы төөгө коңгуроо тагылган. Коңгуроо тээ алыстан угулат да, кайра алыстап кеткенде угулар-угулмаксан болуп барып жоголот. Мен качыр үстүндө атама учкашып келатып, уктап кетип чалкамдан жыгыла жаздадым.

Атам сезип калып, мени куру менен белине байлап алды. Керээли кечке жол жүрүп, күүгүмдө Ошко келдик.

Атамдын бир таанышынын короосуна кирдик. Мен үчүн баары жаңылык. Жүзүмдөр салаңдап турат. Арыкта билектей суу шылдырап агат. Кабактын ичинде үнү таа-

¹ Каарык — Хорог шаары.

ныш бөдөнө сайрайт. Атам үй ээси менен көпкө сүйлөштү. Чай ичкенден кийин жат-жатка келдик. Үй ээси — кер мурут жигит. Ал мурутун улам-улам чыйралта сылай берип, бир убакта: «Мехман чикиш килайлик», — деди.

Атам мейли деди да аны ээрчий басты. Анан мага карап:

«А бу ийгитча отура турсун» — деди. Үйдөн бир аял чыкты да, жыгачтан жасалган секичеге төшөк салды. Чай кайнамча убакыттан кийин атамдар короого киришти. Үй ээси: «Мына бу чорпаяга сиз угулчангизблан етиңгиз», — деди да өзү ары жактагы жыгачтан жасалган сөрүгө чыгып кетти. Мен атамдан анын жайын сурадым. Атам жай түшүндүрдү.

Тиги жыгачтан жасалган бийик үйдү балакана дейт. Жайында жатат. Жел уруп, салкын болот. Мен үйдүн үстүнө үй салынганын биринчи көрүшүм. Таң калдым. Ошондой бийик үйдө уктоого кызыктым. «Қандай кишилер эки кабат үйгө уктайт болду экен» деп суктандым. Бирок, мен жашаган «Беш-Қонуш» жайлоосу Тургунбай аканын балаканасынан жүз эсе бийик экенине акылым жетпептир. Эртеси таң азандан, мал базарга келдик. Атам аяк-биягына назар салды. Тиги четтеги музоолуу кашка уйду, таргыл кунажынды, кармап турган жигиттин жанына басып келди. Сырткы кийимине караганда сыягы Чоң Алай тараптан келгендей. Атам акырын басып келип, мал ээсин карабай туруп, ак шыйрак уйдун куйругунан кармап катуу булкуп, оңго-солго теңселтип койду. Мунусу уйдун баасын түшүрүш үчүн арыгырак, кичирээк деген маанини билдиргени. Ары басып барып, башка бир кара токол уйдун тишин ачып көрдү. Анан айлантып карады. Өзүнчө бирдемесин жактырбагандай оозун кыбыратып, сүйлөмүш болду. Имерилип келип, ак шыйрак уйдун ээсин көз токтотуп карады.

— Қайдан келдің?

— Сизге каерден келгенимдин эмне кереги бар?

— Мына бул ак шыйрак уйду канчага бересиң?

— Сиз дитиңиздегини айтыңыз?

— Сен айт, сен мал ээсисиң?

— Айта бериңиз, дитиңиздегини. Мен сооданы анча жакшы билбейм.

Атамдын көңүлүндөгү сөзү чыкты. Ичинен кымындай түштү.

— Сооданы билбесең, базарга эмнеге келдиң?

— Зарылчылык да, болбосо... Ырасын айтайынбы?

— Сөз чынынан бузулбайт. Ырасын айт?

— Ырасында булар сатылбай турган мал эле. Балам үйлөнмөкчү. Ошонун кам-өксүгүнө сарптамакчымын. Болбосо, саап ичип турган уйду да сатабы?

— Оо, андай болсо, ак тилекке жараган абзел мал экен. Экөөбүз көп акыйлашпайлы. Ток этер жерин айт. Канчага бересиң?

— Алты жүз сом.

— Асманга асып таштадың го. Сен сатпайт окшойсун. Базарга жөн эле көрсөткөнү алып келипсиң.

— Сатам, аксакал.

— Алты жүз сом дегидей мунуң көөмүш уй беле? Бары-жогу былтыркы кунажын.

Атам акырын басып келип, мал ээсинин колун кармады. Далдалчылардын белгиси боюнча беш манжанын ар бир салаасы жүз сомдон. Ал эми салаанын ар бир мууну жыйырма беш сом. Жыйырма беш сом десе сөөмөйдүн же ортондун учундагы биринчи муунду кармайт. Элүү сом десе, эки муунду кармайт. Жетимиш беш сом десе, үч муунду басат. Мына буга макулсуңбу? — деп атам сатуучунун беш манжасынан төрт салаасын кармап, анан бармактын эки муунун бирден басып койду. Анысы төрт жүз элүү сом дегени. Анан мал ээсинин колун катуу силкти:

— Бар де!

— Жок!

— Бар дел

— Болбойт!

— Бар дел

— Убара болбонуз, аксакал. Муну саан уй дейт. Уйдун өз баасына келе элексиз.

Мал ээси буга макул болбой колун булкуп, тартып алды. Атам да жармашкысы келбей акырын басып, менин жаныма келди.

— Мен баалашкан малды көрдүңбү?

— Жок. Қайсынысын?

— Тээтиги кара козунун көрпөсүнөн тигилген тебетейчен жигиттин алдындагы ак шыйрак уйду көрдүңбү?

— Ооба.

— Ошого кардал болуп жатам.

— Қанчага бергидей.

— Алты жүз сом дейт. Мен төрт жүз элүү сомго сурадым. Саап ичип турган уй экен. Беш жүз сомго берсе, кымбат эмеспи?

— Қымбат эмес, ата, кымбат болсо да ак ичип калабыз.

— Шашпай тур балам, беш жүз сомго кымбат. Мен төрт жүз жетимиш беш сомго түшүрөм.

Атам кайра ак шыйрак уйдун ээсинин жанына барды:

— Эй, бурадар, уйду сатарың чынбы?

— Қандай сүйлөйсүз аксакал. Сатпасам, базарга алып келемби? Баасы жарашса, сөзсүз сатам.

Атам мал ээсинин колун кайрадан кармады. — Жанакы айтканыма мына муну кошом, — деп, сөөмөйдүн түпкү муунун басып койду. Мал ээси төрт жүз жетимиш беш сом деп түшүндү. Дитине жакындады. Қардарды качырбайын дегендей кесе сүйлөдү.

— Аксакал, — деди мал ээси, — алсаңыз, беш жүз сом. Макул көрсөнүз жетелеп кете бериңиз?

— Қымбатыраак болуп жатат. Өзүм албайм. Бирөөгө алып берем, — деп кытмырланды атам.

— Ээ бая эле ошентпейсизби? Далдалчымын дебейсизби? — Мал ээси иренжий түштү.

Муну сезген атам баркын көтөрө сүйлөдү.

— Антип ойлобо, эрге назар түшпөсө, эшек базарга далдалчы боло албайт. Ушул тыртыйган уюндун эмнесине беш жүз сом сурайсың? Сен да ынсап кылсаң болбойбу?

— Арык болгону менен күнүнө эки чакадан сүтү бар.

— Уюндун баасын өтө эле ашырып жибердиң. Аларман чыдабайт.

— Қайыл болгон алат. Мен таңып жаткан жерим жок. Кудаларга керектүү сарпай-кийит алышым керек эле. Ушул зарылчылыгымдан базарга алып келип олтурам, болбосо...

Атамдын шаабайы сууй түштү. Ошентсе да, колуна арзан мал тиерине көзү жетип, башка кардал келбесе экен деп ичинен кыпылдап турду.

— Ата, ушу малды колдон чыгарбаңыз.

— Мал ээси өтө бекем турат. Беш жүз сомго берүүчүдөй кебетеси.

— Мейли, ала бериңиз, эшигибизге уй байланып, коурообуз толуп калат.

— Ооба.

Атам мал ээсин колтуктап чекеге чыгарды да, белиндеги акчасын чече баштады. Мал ээсине беш жүз сомду санап берип, ак шыйрак уйду жетелеп, үйгө кайттык. Атамдын көңүлү чак эле.

* * *

Атам беш гана тамга билчү. 1938-жылы ликбезде окутканда:

«Қарыганда акыл да мокойт окшобойбу. Быяктан окусам, тияктан эсимден чыгып кетет. Андан көрө менин атымды жазганды гана үйрөткүлөчү? Кол койгонду билсем болду. Қарыганда окуп, мен ким болмок элем» деп

моюн толгоп, таптакыр окубай койгон. Мугалим карьянын ысмын доскага жазып берген. Анда латын тамгасында окушар эле адамдар. «Вара» деген ысымды өзү кагазга окшоштуруп жазып да, көзү менен таанып да алган. «Мына бул жерге кол коюңуз» дегенде өз атынын баш тамгасын эптеп окшоштуруп жазып берет. Муну билбеген кишилер сабаттуу, кат тааныган адам деп ойлошчу. Бирок, өзүнүн сабатсыздыгына карабай, «Кашкар-Кыштактагы» байланыш бөлүмүнөн колхозго газета-журнал, кат ташып, почточулук кылуучу. Карьянын тамга тааныбагандыгын байланыш бөлүмүндө иштегендер да билишип, анын колхозуна тиешелүү кат, газета-журналдарды кенеп жип менен таңып беришчү. Ал аны ошол бойдон колхоздун конторасына алып келип, секретардын колуна тапшырчу. А секретарь болсо, каттарды тескей чыгып, бригадалардагы табелчилер аркылуу кишилерге жеткиртчү. Бакай карья кээде көңүлү тарткан кишилерге кат жеткиргиси келсе, жолдон сабаттуу бирөөнү токтотуп алып, окутуп ажыратып алчу.

— А тиги үч бурчтуу, көк сыя менен жазылган катты кимге дедиң?

— Полотов Үсөнгө.

— И, аны биякка бер.

Катты этияттап алат да, сол колтугундагы чөнтөгүнө салат.

— А тиги төрт бурчтуу конверт кимики?

— Сагынбаев Турдубайга.

— И муну да биякка бер.

Катты алат да оң колтугундагы чөнтөгүнө салат.

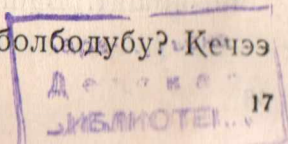
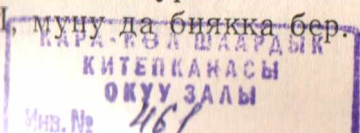
— Тиги адресин балжырата жазган кат кимге экен?

— Бул кат... Эгембердиев Сайытка. Катты алат да оң бутундагы маасынын кончуна катат.

— Тиги кызыл калем менен жазылган кат кимдики?

— Алыбаев Муратка.

— И, муну да биякка бер. Жакшы болбодубу? Кечээ

эле мага кат барбы деп сураган эле. Жеткиргенче бир боор батырыштырып сүйлөшүп алайын.

Катты алат да сол бутундагы маасысынын кончуна катат. Қалган каттарды да окутуп, сырткы белгилерин эсине тутуп коёт. Каттын ээлери жолукканда, куду тамга тааныган кишидей «тиги кызыл калем менен жазылган үч бурчтуу кат сага болуш керек»,— деп каттардын арасынан таанып алып берет. Чынында эле кат ошол кишиники болуп чыгат.

— Аксакал куусуз ээ?

— И эмне куулук жасадым?

— Қалп эле сабатсызмын дегениңиз менен, а өзүңүз кимге кат бар экенин окуп, беш колдой билесиз.

— Э ботом, тамга тааныбаганым менен катты тааныймын да,— деп өзүнүн тамашакөйлүгү менен сабатсыздыгын билдирбей, мулуңдаган боюнча атына калп эле камчы чаап, бастырып кетчү.

* * *

Бир күнү мектептен келсем, атам менен апам ыйлап олтурушуптур. Жанында коңшуларыбыз Апиш, Максүт жана Гүлкан эже да бар экен. Қарасам баарынын көздөрү шишиген. Чоң кишилер ыйласа, көздөрүнөн дароо билинет тура? Сөздөрүнө кулак салсам,— Гирман, Гирмания, өлүгүндү көрөйүн ач көздөр, бизде эмне аласасы бар экен,— деп Гүлкан эже кыжырланат. Андан кийин атам салмактуу сүйлөйт.

— Душман басып кирерин кирип келиптир. Эми алар аянбайт. Ошончо кирген иттер, болду болбоду, азап-тозок чачканы келди. Қантсе да бизге кыйын болду. Баары бир: «Өлөр кой койчунун таягына сүйөнөт»,— болуп турат. Биздикилер да чакана эмес. Кууп үйүнө жеткирмейин аянышпайт. Баш ийип, сүкүт салбайт. Андан көрө, ыйлап мүңкүрөгөндөн пайда жок. Қайгыны кайрат менен

жеңишибиз керек. Эми ого бетер чымырканып иштешибиз керек. Азыркы комсомолдор өрт. Чакрыуу кагазы келбесе деле, жоо бетине жөнөй бермейлери чыгат. Көрөсүң. Ата журттун башына ушундай оор мүшкүл иш түшүп турганда, үйдө жатып алышмак беле.

Угуп олтургандар мындай орундуу айтылган сөзгө сөз кошо алышпады. Бир ооздон коштоп кетишти.

— Туура айтасыз Бакай аба, белди бекем буушубуз керек. Эми кайгырган менен пайда жок. Колхоздо тынбай иштеп, байлыгын көбөйтсөк... Балдарыбыздын тамак-аш, кийим-кечесин даярдап берип турсак. О кутурган Гирманды жеңип, аман-эсен үйлөрүнө кайтышса болду.

Чогулгандар бири-бирине кайрат айтышып, тарап кетишти. Атам үшкүрүнүп, көпкө ойлонуп отурду. Анан насбайынан чоң чымчымды тилинин астына ыргытты да, сыртка чыкты...

* * *

Карылыктын оорусубу, же согуштун кайгысынанбы, айтор, атамдын жамбашын төшөк тартып, бир-эки күндөн бери үйдө жатып калган. Мектепке жөнөп жаткамын. Түштөн кийинки сменада окучумун. Тору жоргосун чайпалта минип, раис келди.

— Ассалоому алейкум!

— Во алейкума...

— Бу Бакай ака, сиздин дайыныңыз чыкпай кетти го? Элдин баары минтип белин бекем бууп иштеп жатса, керектүү учурда кат-газеталарды алып келбей...

— Табым айнып... Дарманым жок. Өйдө турсам эле башым айланат. Соочулук болсо, ким эле төшөктө жаткысы келсин.

— Андай болсо, мына бул уулуңуз алып келип турсун?

— Ишенесиңерби? Баласынтпайсыңарбы?

— Ишенбегенде. Баягы өзүңүз алып келип жүргөн

газета-журналдарды жоготпой, конторго алып келсе болду да. Ошонун да кыйынчылыгы барбы?

— Андай болсо, жөнөсүн! А окуусу эмне болот?

— Мен директорго айтып коёмун.

Ошентип мен атамдын ордуна почточу болуп калдым. Атты минип, почточунун сумкасын асынып, Қашкар-Қыштакты көздөй жөнөйм. Гозо чаап жүргөн келин-кыздар: — Ой сары бала, сен почточу болдуңбу, атаңдын ордуна? — дешип сурашат.

— Ооба.

— Атаң эмнеге көрүнбөй калды?

— Ооруп калды.

— Алда, кокуй ай, ылдам айыгып кетсин.

Четки келин тамашага салып сүйлөйт. — Сенин гезит ташыганың бизге жакшы болду. Атамдай болгон кишиден кат сурай албайт экенсиң. Сен эми сапарга кеткен агаларыңдан бизге кат алып келип бер. Башкалар сураса бербе. Өзүбүздүн гана колубузга кармат.

— Макул. Башка эмне жооп айтмак элем. Сурагандарга кат алып келип, тууган-туушкандарын сүйүнтсөм десем, эки көзүм төрт.

Жоо бетине аттангандардын баарынан кат алып келип, алардын тууган-туушкандарын кубантсам дейм. Қашкар-Қыштактан газета-журналды аларым менен жол боюндагы тыттын көлөкөсүнө отурам, кимге кат, кимге газета келди, баарын бригадалар боюнча ажыратып алам да, атымды минип, талаадагы шыйпаңдарга жөнөйм.

* * *

Бир күнү так түштө эшегимди минип, газета, кат салган сумканы асынып шыйпаңга келдим. Келин-кыздар мени ороп алышты. Эшегимди тытка байлагыча болбой чурулдашты:

— Кат алып келдиңби?

- Ооба.
- Мага барбы?
- Бар.
- Магачы.

— Азыр карайбыз,— сумкамды ачып, үч бурчтуу катты алдым да, Гүлай жеңеме сундум,— сизге кат! Жеңем менин колумдан катты шып жулуп алды. Дароо ача салып, шашылып окуй баштады, согуш башталгандан бери Алибек акаман кат ала элек болучу. Жеңем да, атам, апам, тууган-туушкандарыбыз да сарсанаада жүрүшкөн. Эмнеге кат жазбайт? Ага ок жаңылдыбы? Эмне болду? А жеңем бирөөлөрдүн башы кошулуп шыбыраша түшсө да «менин күйөөм жөнүндө сүйлөшүп жатышабы?» — деп шектенчү. Кээде арзыганы менен ойногон-күлгөн учурларын элестетип, отурган жерде катып калчу. Аны байкаган кексе аялдар «мынча ойлоносун, бир эле сенин күйөөң армияга кетиптирби? Бул көпчүлүктүн башына түшкөн жапаа» деп бир жагы кайрат берип, экинчи жагынан жемелешчү. Мына, күткөн бактылуу сааты келип, Алибек акаман кат алып олтурат. Аны бирде өбөт, бирде бооруна басат. Бул кат бүлбүлдөп өчүп бараткан үмүт чырагына май тамызгандай, майышкан денесине кайрат бергенсиди. Акамын ийрендетип жазган тааныш почерки, андагы баягы жылуу сөздөрү тирүү экендигин айгинеледи. Катты алды менен шашып окуду. Ал катында ооруктагылардын эсен-соолугун сурагандан кийин, өзүнүн көпкө кат жазбагандыгынын себебин, эми мындан биякка тез-тез кат жазып турарына убада берип, азыр Украинанын бир шаарынын жанында душман менен беттешип тургандыгын баяндаган. Гүлайды кыял жетелеп кетти. Көзүнө жубайы Алибек элестеди. Алардын мамилеси кандай таттуу эле. Алибектин жумуштан келе жатканда алыстан бажылдап сүйлөп, карс-карс күлүшүн унутууга болобу? Ошол таттуу турмуш кайра ордуна келеби, же таттуу кыял бойдон кала береби? Гүлай катты экинчи,

үчүнчү жолу окуду. Анан көздөрүнө жаш толуп кетти, эч ким жок болсо, үнүн чыгарып ыйлап, ичтеги бугун чыгарып алар беле, билбейм, кыздардын үнү чыкты.

— Гүлай, бери кел. Күйөөндүн катын биз да окуйлу.

— Менин агама жолугуптурбу? Ким менен бирге жүрүптүр?

— Ме, окугула! Силердин агаңардын катын аямак белем. Кыздар катты үн чыгарып окуп жатышты. Ал эми Гүлайдын кубанычы койнуна батпай, сугатчылардын жанында жүрөт. Ал суусап, карарып турган гозолордун суу жутуп, чайлап өсүп жаткан гозолорду көрүп, өзүнүн өмүрүнө салыштырар эле.

* * *

Ата Мекендик согуштун экинчи жылы жүрүп жаткан. Атам экөөбүз мурдагыдай эле кат ташыйбыз. Айыл ичинде жигиттер суюлуп, бирден-экиден балдак таянган кишилер аралап калды. Колхозчулар баягыдай эле кабак-кашын бүркөбөй, өз жумуштарын чымырканып иштеп жүрүшөт, кээ күндөрү бирде айылдын бул башынан, бирде тиги башынан өкүрүктөр чыгат. Көрсө, биз жеткирген каттардын арасында военкоматтан: «Уулуң согушта баатырларча курман болду»,— деген кат келет тура? Андай эр жигиттин өлүмүн кабарлаган катты эл: «Кара кагаз» — деп коюшчу. Эки адамдын башы кошула калган жерде: «Түкүнчөнүн уулунан «кара кагаз» келиптир. Кечээ угузган имиш», «Бечара Күлсүндүн күйөөсүнөн да «кара кагаз» келген имиш, ушу жекшембиде угузушат имиш»,— дешет. Деги айылда имиш-имиш, дейт-дейттер көбөйүп кетти. Бир күнү айылдык советтин председатели Маражап ака келип, атам менен саламдашкандан кийин тапшырма берди.

— Бакай ака, сизден өтүнүч?

— Кулагым сизде?

— Бүгүндөн баштап мына бул уулуңуз экөөңүз, келген каттардын баарын ачып окуйсуздар.

— Эмне үчүн? Ал айыптуу жумуш да?

— Мен уруксат беремин. Райкомдон ушундай көрсөтмө болду. Каттарды ачып окугула да, арасында «кара кагаз» болсо же, бирөө таанышына «согушта ок жаңылды» деп жазса, аны ээсине бербей бекитесиз. Кийин учуру келгенде өзүбүз масилатташип угузабыз. Антпесек айыл ичинде ый-өкүрүк көбөйүп баратат. Өзүңүз түшүнгөн адамсыз. Ошентипиз?

Эртесинен баштап эле атам экөөбүз түнү менен каттарды окуп чыгабыз. Согушта эрдик көрсөткөнү үчүн орден алгандыгын билдирип, сүйүнүп жазган жоокердин катын да, жаңыдан эле сүйүү сезимдери ойгонуп, бирок согуштун кесепетинен бири-биринин ысык лазаттарына канбай, убактынча алыстаган жигиттердин келечектен үмүттөнүп жазган махабат сөздөрүн да, азуусуна чейин куралданган фашисттердин желдеттери менен аябай кармашып, бирок күчтүн тең эместигинен баатырларча курман болгондорду кабарлаган каттарын да окудук...

* * *

Биздин үйдөн өйдөрөөктө Турдукан деген жаш келин бар эле. Күйөөгө чыккандан он сегиз күндөн кийин эле арзыганы Азамат армияга жөнөп кеткен. Бир күнү кат таратып жүрсөм, мени чакырып алды да:

— Менин күйөөмөн кат барбы? — деди.

— Жок, — дедим. — Азыр жазып жатат, бир жумадан кийин алып келип берем, — деп тамашаладым.

— Төрт айдын жүзү болду. Неге кат жазбайт? Орол деген шаарда жүрөбүз деп бир кат келди. Ошондон бери кат-кабар жок. Палан жерде жүрөбүз деп эсен-соолугун билгизип койгонго кантип эле убактысы жетишпесин, — деп кейиди өзүнчө.

— Каардуу душман менен тирешип, андышып турганда кат жазганга убактысы болмок беле? Азамат байкемдер ажал менен арбашып турат. Сиздин чаап жүргөн гозоңуз дейсизби, чаап-чаап чарчаганда эс алганы отура калгыдай. Ал жак согуш деген болот,— деп көрүп тургансып жооткоттум. Турдукан жеңе бир азга унчукпай калды. Анан үйүнө кирип кетип, тез эле кайра чыкты. Колуна чоң чакмак кант кармап алыптыр.

— Ме, почточу бала, муну жеңиз? Анан агаңыз Азаматтан кат келчү болсо, мага тез жеткирип туруңуз?

— Коюңузчу жеңе, кат келчү болсо, убагында берүү менин милдетим да.

— Ошондой болсо да, колумду уялтпай алып койсоңуз. Канттай ширин болуп, жакшы кабар алып келип туруңуз,— деп берип жатам. Кантты албай коюуга болбойт эле. Алдым.

— Кантыңызды жеп алып, анан Азамат байкемен кат кечиксе кантем? Сизге карыздар болуп калам да?

— Карыздар болбойсуз. Мага кат келсе, токтотпой берсеңиз эле болду.

«Карыздар болуп калам да...» деген сөзүмдүн ар жагында кейиштүү кабар бар болучу. Түндө эле атам экөөбүз каттарды окуп олтуруп «Аламанов Азамат баатырларча курман болду» деген кабарды окуганбыз. Турдукан жеңем муну билбей, күйөөсүнөн кат күтүп, чоң үмүт менен мага кант берип жатат. Ал суук кабар менин көңүлүмдү өйүп турат. Аны эч кимге айтууга болбойт. Турдукан жеңемин кантын жээрин жеп алып, анан катты каяктан алып келем? Бир жолу үмүттөндүрөм. Экинчи жолу дагы себеп айтам. Үчүнчү жолу да бирдеме табаармын. Андан ары кантем? Көзүнө көрүнбөй качып өтөмбү? Кантты? Ал жаш, элпек эмеспи? Кайда жүрсөм да алыстан көрүп, алдымдан тосуп чыгып кат сурайт. Анда эмне деп жооп айтам. Эмне менен алаксытам? Карачы. Ушундай да туюкка камаламбы?

Мен Турдукан жекемди карадым. Ал да менден көзүн ала элек экен. Анын жүзүндө жоо бетинде жүргөн Азаматка болгон кусалыгы, жүрөгүндөгү махабатынын өчпөс отунун жалыны алоолонуп, жанып туруптур.

Менин жүрөгүмдү Азаматтын баатырларча курман болгондугун билдирген суук кабар сыздатып турду. Анын жүрөгү Азаматтын аман-эсен жүргөндүгүн билдирген куш тилиндей катты зарыгып күттү. Менин жүрөгүм арзыганынан эрте ажыраган жаш келиндин жакшылык кабар күтүп, сагынычы күчөп, куса болуп турганын аяй турду.

— Э почточу бала, неге мелтиреп уюп калдың?

Мен сөздү башкага бурдум.

— Жөн эле. Кашкар-Кыштактагы байланыш бөлүмүндө бир кабаган ит бар. Бирөөлөр кат алып кел десе эле, ошол ит оюма түшөт. Кыштакка барганымдан да, почтого кирмегим азап.

— Ээ, ботом, андай кабаган итти байлап коюшпайбы?

— Билбейм. Өзү да эшектей чоң ит. Ошол жаланданган желмогуз эсиме түшүп кеткен тура.

— Алда кайним-аа, баласың да, баласың да.

Мен Турдукан жеңенин ушул минуталардагы аянычтуу абалын көрүп:

— Бейпилдикте эмгектенип жаткан элге кол салып, жерин, байлыгын басып алабыз деп ооз ачкан кара ниет кишини неге энеси төрөдү экен? Ал өзүнүн жүзү каралыгы менен канча адамдардын тагдырын тайгылтты. Канча кишилердин жүрөгүн сыздатты? «Басып киребиз» деп жатканда неге тили күрмөөгө келбей, чалкасынан кетпеди экен,— деп каргадым.

* * *

Бүгүн адырга жөнөмөкмүн. Барбасам болбойт. Келбей койбосумду өтүнүшкөн. Мени кырмандагы абышкалар күтөт. Анткени мен бүгүн адырга жетип, эртең Жанчыктын атына минмекмин. Кашкар-Кыштактагы мон-

чого жуунуп алганы бир күнгө суранып келгемин. Апамды жана инилеримди сагынып да калдым эле, көрө кетейин деп үйгө кайрылгам. Сагынычым таркады. Азыр кайра адырга жөнөп жатам. Апам пальтомдун түймөсүн бекитип жатып:

— Барагой, кагылайын, жакшы иште. Бакайдын баласы тилазар болуптур дедиртпе. Атаңдын ысмына наалат тийгизбе,— деди.

Бутумду карап, сөзүн улады.

— Ботинкаңдын да тиги жери сөгүлүп кетиптир. Атаң көрбөй калган тура. Көрсө, түнү болсо да тигип бермек.

— Эч нерсе эмес, апа, атамдын колу бошобой жатпайбы.

— Ооба, оозундан айланайын, сен да түшүнүп калдың го.

Бейпил жаткан Мекенибизге бүлүк салып, ата менен балага түйшүк салган ошол жүзү кара Гитлер асты оңбосун, өз баласын өзү өлтүрүп калсын. — Бет ылдый куюлган көз жашын колу менен шыпырып, оор үшкүрүп койду.

— Бар балам, барагой, бизге кылчактаба. Чоңоюп, кол арага жарап калды деген ушул.

Бетпак Гитлер согуш ачпаса, мектепке барып келип, ойноп жүрө бере турган курагың эле. Эч нерсе эмес. Иштеп, өз наныңды таап калдың. Өзүңдөн улуулардын тилин ал. Асты каяша сүйлөп үйрөнбө,— деди да бетимден «чоп» эттирип өптү. Колумдан жетелеп жолго салып койду. Мен жөнөдүм. Апам жол боюндагы дүмүргө көчүгүн койду да, алыстаганымча узатып турду. Сыягы көңүлү бөксөргөнсүдүбү, билбейм... Мен үч сааттай пияда жүрүп, адырдагы отоомо келдим. Кырмандагылар — и, боз бала, келдиңби, апаң, инилериң эсен бекен? Эл-журттун тынчтыгын сурашты. Мен суроолорунун баарына жооп бердим.

Биздин XVIII партсъезд атындагы колхоздун кайрак буудай себүүчү аянты отуз адырда (азыркы «Отуз-Адыр» совхозу) болучу. Жазгы буудай себүү убагында да, күзгү

оруп-жыюу учурунда да Қарыбек деген карыя киши адыр бригадир болуп башкарчу. Аны адырда иштегенде «адыр бригадир» дешчу. Үйдөн барганымдын эртеси түштө аттарга беде салып коюп, тамактанганы отоого барганы жаткамын. Тиги отоо тараптан бак-бак үн угулду.

— Эй, Тайман, тракторлорго суу ташыган бала кайда?

— Безгеги кармап, айбанда жатат.

— Эми эмне кылабыз, трактирлердин суусу жок токтоп калбадыбы? Ким бар отоодо?

Сүйлөшкөндөрдүн добуштары тааныш болучу.

Тайман ойлоно калды. Эч кимди таппады көрүнөт, маек кайра уланды.

— Эч ким жок, баарынын колу байлануу (жумушта деген мааниде айтып жатат).

— Деги чака көтөрүп бочкеге суу куюуга жарай турган киши барбы?

— Жок.

— Эми эмне кылдым. Айран башым кымыран болду го. Аптаптуу талаада тракторлор токтоп турат.

— Тиги Жанчыктын атына минген Қамилди жумшабайсыңарбы?

— Анда атка ким минет?

— Баланын кереги жок. Аттар үйрөнүп калыптыр. Қырманчылар бешилиги менен тап берсе эле болду. Өздөрү чуркай беришет.

— Қайдан, аттар бала мингендегидей тегиз жортмок беле? Адамдын иши адам да.

Қарыбек башын кашып, бир азга ойлонуп турду да, — андай болсо ээрчитип келе койчу, — деди.

— Қырманчыларга өзүңүз барып айтпасаңыз, менин тилимди алышпайт.

Сөз токтоп калды. Көп узабай Қарыбек аба қырманчылардын жанына келди.

— Ассалоому алейкум. Қырманыңар кызылга толсун.

— Во алейкум, айтканың келсин.

чогу жуунуп алганы бир күнгө суранып келгемин. Апамды жана инилеримди сагынып да калдым эле, көрө кетейин деп үйгө кайрылгам. Сагынычым таркады. Азыр кайра адырга жөнөп жатам. Апам пальтомдун түймөсүн бекитип жатып:

— Барагой, кагылайын, жакшы иште. Бакайдын баласы тилазар болуптур дедиртпе. Атаңдын ысмына наалат тийгизбе,— деди.

Бутумду карап, сөзүн улады.

— Ботинкаңдын да тиги жери сөгүлүп кетиптир. Атаң көрбөй калган тура. Көрсө, түнү болсо да тигип бермек.

— Эч нерсе эмес, апа, атамдын колу бошобой жатпайбы.

— Ооба, оозундан айланайын, сен да түшүнүп калдың го.

Бейпил жаткан Мекенибизге бүлүк салып, ата менен балага түйшүк салган ошол жүзү кара Гитлер асты оңбосун, өз баласын өзү өлтүрүп калсын. — Бет ылдый куюлган көз жашын колу менен шыпырып, оор үшкүрүп койду.

— Бар балам, барагой, бизге кылчактаба. Чоңоюп, кол арага жарап калды деген ушул.

Бетпак Гитлер согуш ачпаса, мектепке барып келип, ойноп жүрө бере турган курагың эле. Эч нерсе эмес. Иштеп, өз наныңды таап калдың. Өзүңдөн улуулардын тилин ал. Асты каяша сүйлөп үйрөнбө,— деди да бетимден «чоп» эттирип өптү. Колумдан жетелеп жолго салып койду. Мен жөнөдүм. Апам жол боюндагы дүмүргө көчүгүн койду да, алыстаганымча узатып турду. Сыягы көңүлү бөксөргөнсүдүбү, билбейм... Мен үч сааттай пияда жүрүп, адырдагы отоомо келдим. Кырмандагылар — и, боз бала, келдиңби, апан, инилериң эсен бекен? Эл-журттун тынчтыгын сурашты. Мен суроолорунун баарына жооп бердим.

Биздин XVIII партсъезд атындагы колхоздун кайрак буудай себүүчү аянты отуз адырда (азыркы «Отуз-Адыр» совхозу) болучу. Жазгы буудай себүү убагында да, күзгү

оруп-жыюу учурунда да Карыбек деген карыя киши адыр бригадир болуп башкарчу. Аны адырда иштегенде «адыр бригадир» дешчү. Үйдөн барганымдын эртеси түштө аттарга беде салып коюп, тамактанганы отоого барганы жаткамын. Тиги отоо тараптан бак-бак үн угулду.

— Эй, Тайман, тракторлорго суу ташыган бала кайда?

— Безгеги кармап, айбанда жатат.

— Эми эмне кылабыз, трактирлердин суусу жок токтоп калбадыбы? Ким бар отоодо?

Сүйлөшкөндөрдүн добуштары тааныш болучу.

Тайман ойлоно калды. Эч кимди таппады көрүнөт, маек кайра уланды.

— Эч ким жок, баарынын колу байлануу (жумушта деген мааниде айтып жатат).

— Деги чака көтөрүп бочкеге суу куюуга жарай турган киши барбы?

— Жок.

— Эми эмне кылдым. Айран башым кымыран болду го. Аптаптуу талаада тракторлор токтоп турат.

— Тиги Жанчыктын атына минген Камилди жумшабайсыңарбы?

— Анда атка ким минет?

— Баланын кереги жок. Аттар үйрөнүп калыптыр. Кырманчылар бешилиги менен тап берсе эле болду. Өздөрү чуркай беришет.

— Кайдан, аттар бала мингендегидей тегиз жортмок беле? Адамдын иши адам да.

Карыбек башын кашып, бир азга ойлонуп турду да,— андай болсо ээрчитип келе койчу,— деди.

— Кырманчыларга өзүңүз барып айтпасаңыз, менин тилимди алышпайт.

Сөз токтоп калды. Көп узабай Карыбек аба кырманчылардын жанына келди.

— Ассалоому алейкум. Кырманыңар кызылга толсун.

— Во алейкум, айтканың келсин.

— Аттан түшүп, бир пияла көк чай ичиңиз бригад?

— Жок. Шашылыш жумуш бар. Андан көрө Камилди мага бошотуп бергиле.

— Эмне үчүн?

— Каримжандын безгеги кармап жатып калыптыр. Тракторлорго суу жеткирсин.

— Жок, бригад, колдон келсе башка киши тап. Бул баланы бизден алба.

— Эмне үчүн?

Кочкорбай аба Карыбекке даттангандай сүйлөдү.

— Жанчык десе, бир караган кишиге эки-үч атты коштоп, моло ташты сүйрөтүп алып, мамы жыгачты айланта чуркатып жүргөн гана нерсе көрүшөт. Чынында андай эмес. Жанчыктын аттарына минүү да өзүнчө өнөр. Буудайды тезирээк кызылдап алыш үчүн аттарды бир ыргакта, бир калыпта алып жүрүү керек. Акырын бастырсаң таш буудайды жанчийт. Катуу чуркатсаң моло таш кырдандан чыгып кетет. Аттар тез чарчайт. Ошондуктан, аттарды жайыраак, бир ыргакта жорттуруп, таштын ар бир тишин салмагы менен түшкөндөй кылып дүңгүлдөткөндө гана буудайды жакшы басат. Камил аттардын ыгын таап алды. Калыпта айлантууга ушу гана бала жарайт. Бул бала менен көптөн бери иштешип жатабыз. Өзү чыйрак, тил алчаак. Жумшаганында каяша деген жок. Кайсы атка кандай мамиле кылышты да билет. Башка балдар Камилдей чыдабайт. Саар менен торгой чулдурагандан баштап, каш карайганча ат үстүндө олтуруу оңойбу? Мунусу аз келгенсип, түндөсү аттарды өзү откозуп келет. Уйкусу да сак.

— Сөзүңүздүн жөнү бар, Кочкорбай ака, кол күчү жетишпей жатпайбы, болбосо иштеп жаткан кишини ким которгону келсин... Тиякта бир эмес төрт трактор суусу жок токтоп турат. Ойлонуштуруп көрсөм отоодогу балдардын идиректүүсү эле ушул Камил окшойт. Аргам түгөнгөндө силерге келип турам.

— Андай болсо, эмне кылалы. Айтып сурасаңыз, сиздики да туура.

Чоң кишилер мен тууралуу сүйлөшүп жатканына ичимден компоюп, сүйүнүп турдум. Айрыкча кырманчылардын ичинен Кочкорбай аканын тилинин уусу этимден өтүп, сөөгүмө жетти. Жанчыктан кутулсам десем, эки көзүм төрт. Астымдагы аттардын басыгын кичине эле акырындатып койсом болду: «О, атаңдын... О, энендин...» — деп ашатып коё берет. Айтканын кың этпей аткарганым үчүн гана буларга жагып жүрөмүн. Азыр Қарыбек аканын сөзүнүн маанисин билгенимден кийин өзүмчө араба айдоону чын пейилимден каалап турдум.

Кочкорбай ака мени карап «түш аттан» деп буйрук берди. Мен аттан түштүм. Қарыбек аба мени атына учкаштырып келип, жалгыз ат чегилген, үстүнө чоң жыгач бочкеси бар эки дөңгөлөктүү арабанын жанына алып келди да, — атка мин, ээрдин кашындагы камчыны карма! Азыртадан баштап сен өзүңчө арабакечсиң. Арабадагы бочкеге чака менен суу толтургун да, тракторлорго жеткиресиң. Уктуңбу?

— Уктым.

— Каерден, кантип суу аларыңды билесиңби?

— Билем.

— О азамат, эмесе жөнө тез! Адырда тракторлор суу суу жок турат, — деди да атынын мойнуна сылай камчы салып, ары бастырып кетти.

Тракторлорго суу ташыган бала Қаримжан болучу. Менден эки жаш улуу. Бир айылдыкпыз. Колум бошой калганда мен ага көп жардамдашчумун. Чынында бул ишке эки адам керек. Анткени, бирөө арыктан суу сузуп узатса, экинчиси арабанын үстүндө туруп, чаканы алып бочкеге куят. Ошондо бочке тез толот. Ал эми бир адам иштесе, өзүңчө эле түйшүк иш. Арабаны аты менен арыктын жайык же дөңгөлөктүн гүпчөгүнө коюп, эңилип арыктан суу сузуп, анан өйдө көтөрүп, бочкенин оозуна

куят. Арабадагы бочке да чакан эмес. Кыйла эле чоң. Учу-кыйрына көз жетпей, океандын толкунундай болуп өркөчтөнүп жаткан боз адырда тракторлор арышын кенен алат. Бир километрден алыс барып кайрылышат. Айдоо аянтынын бул башында бир, тиги башында бир бочке бар. Кимдин тракторуна суу керек болсо аянттын же бу башынан, же тиги башындагы бочкенин бирөөнөн суу коюп алышат. Суучу, тракторчулардан тил укпас үчүн, таң азандан туруп, бочкелерге сууну толтуруп коюу керек. Антпесе, жалгыз аттуу араба менен төрт тракторго суу ташып үлгүрүү кыйын. Жанымда эч ким жок болучу. Арабанын жан жыгачын тээп, ээрге олтурдум. Тизгинди сол колго, камчыны оң колго кармап «чу жаныбар» дедим. Араба тартууга жедеп көнгөн ат ээрге отурар замат эле жөнөдү.

Кырманчылардын «чаңдатпай акырыныраак бастыр», «бул четине көбүрөөк жүр», «кыбыратпай катуураак айда» деген жемесинен кутулганыма сүйүндүм. Ананчы, суу ташыган арабаны өзүмчө айдап баратканыма ичимден корстонмун. Ал турсун жанымдан бирөөлөр өтүп калса, «Оо, бул бала да арабакеч тура» деп айтабы деп, уламулам каранам. Адырдын чегин бөлгөн суунун жайылып аккан жерине келдим. Ал кезде негедир арык үстүнө салынган көпүрө аз болчу. Ары-бери каттаган жүргүнчүлөр унаа менен да, араба менен да арыкты кечип өтө берип, тез эле жайыкка айлантып жиберчү. Суу жеп, өтө теренделип кеткен арыкка гана аргасыздан көпүрө салынчу. Ал көпүрөсү да ичке, ийри-буйру эле. Чирик жыгачтардан салынгандыктан тез эле сынып, же топурагы суюлуп, тешилип калчу. Үстүнөн өтүп бараткан ат, эшек, өгүздөр көпүрөнүн оңурайган тешигин көрүп алып, ары өтпөй үркүп, кошкуруп, артка кетенчиктеп, туруп алчу. Жаны ачыган ээси ачуу-ачуу камчы салганда гана корккон ат, эшектер көпүрөнүн бүтүн жерине буттарын аяп коюп, секирип өтүп кетишчү. Мен өз алдымча араба

айдап, тракторчуларга суу ташый баштадым. Күнүгө төрт жолу каттайм. Түшкө чейин эки, түштөн кийин эки жолу. Эки жолкусун айдоо аянтынын бул башындагы бочкеге, эки жолкусун тиги башындагыга куямын. Ошентип, күнүгө төрт жолу суу ташып жүрүп, сары кашка атым абдан арыктады. Жөн эле кабыргалары каржайып, соору сөөктөрү оркоюп калды. Айрыкча айдоо аянтын аралап араба тартып баратканда, ыргалып араң басат. Кулагынын түбүнө чейин тердейт. Кээде кырмандагылардан буудайдын чарын сурап, жем да берем. Ага деле болбойт. Иш күч болсо, жем жесе деле эттентпейт тура. Ушундай түйшүктүү күндөр биринин артынан экинчиси өтө берди. Бүгүн деле баягы эле жумуш. Күн кеч бешим болуп калган. Түштөн мурун эки каттап, эми акыркы жолкусунга суу толтурганы баягы жериме келип, сары кашканы токтоттум да, мурдагы эле көнгөн амалым менен бочкеге суу куя баштадым. Санагым боюнча бочкеге отуз чака куйганымда толот. Акыркы чакадагы сууну куйганымда бочке мелт-калт болду. Атка минип: — Чу жаныбар. Ушуну жеткирсек, келгенде кырманчылардан жем сурап берем, — деп өзүмчө сүйлөнүп, тизгинин кактым. Ат бир күчөнүп арабаны арыктын кырынан жарымына чейин алып барганда, шайманы куруп калды окшойт. Өзүн коё берди. Араба кайра арыкка түшүп калды. Мен аттын аракетин көрүп туруп, ага камчы салгым келбеди. Кулак түбүндөгү терин аарчыдым. Жалынан сыладым. Бир аз турдум. Анан «чу жаныбар» дедим. Ат менин жалынганымды түшүнгөндөй бардык күчү менен арабаны тартты. Жүргүнчүлөр ары-бери өтө берип, арык жээгин да баткак кылып коюптур. Мен көйнөгүмдү чечип арык жээгине ыргыттым. Шымымдын багелегин тиземен өйдө түрдүм да, сууга түшүп, дөңгөлөккө ичти такап туруп, «чу жаныбар» деп түртүштүм. Саркашка муну түшүндү окшойт. Дагы ынтылды. Бу сапар арабанын дөңгөлөгү арыктын кырына баягыдан жогорураак чыкты.

Эми бир-эки карыш жогору жылса эле чыгып кетмекпиз. Ат жанталашты. «Чу жаныбар!» — дедим. Саркашка жер тырмалап, ал турсун алдыңкы эки буту менен чөгөлөп да жиберди. Мен да иймендеп дөңгөлөктөн түртүп жатам. Болбоду. Суу оор. Ат өзүн дагы коё берди. Араба жанагы ордуна келип, туруп калды. Мен да дөңгөлөктү коё бердим. Атты эс алсын дедим. Же мындайда жолоочулар да өтө бербеди. Мен Саркашка боюн таза таштап жибербесин деп көп эс алдырбадым. Кызуусунда тартсын дедим да, өзүм дөңгөлөктөн түртүп, анан «чу жаныбар!» — деп үнүмдү кейигенсип ачуу чыгардым. Ат бардык күчү менен жан талашты. Туяктарын кечээ эле такалаткан болчумун. Арык жээгинин баткактыгынан такалары жерге кадала албай жатты. Ат дагы жулкунду. Мурда ушул жерден чыгып жүрдүм эле го, эми неге тарталбайм дегенсип өзүнчө намыстанып, катуу жүткүндү көрүнөт, бочкедеги суунун салмагы оордук кылып, атты көтөрүп кетти. Саркашка моюнчасынан асылып калды. Жерге буттарын коём деп аракеттенди. Жок. Буттары жерден жарым метрдей алыс эле. Буттары тарбандап калды. Мууна баштаган окшойт, көздөрү алайып кетти. Мен Саркашка өлүп калат деп коркуп кеттим.

— Жардамга! Жардам кылгыла! Атым асылып калды! — деп бакырдым. Отоо жакын жерде болучу. Алардын ичинде адыр бригад Карыбек да бар эле. Карыбек аба белиндеги курунун сол жагына тагынып жүргөн «Чус» бычагын сууруп чыкты да, моюнчанын кайыштарын кесип жиберди. Ошондо гана ат шалак этип сууга жыгылып кетти. Арабанын жан жыгачтары гана соройгон бойдон калды.

Мен сууга түштүм да Саркашканын башын көтөрдүм. Турууга аракет кылды. Оозунан ак көбүк чыгып калыптыр. Мен ыйлап жибердим. Тургандардын бирөө: — Коркпо, бала, атың өлбөйт, — деди.

Бул сөз мага кубат болду. Мен күйпөлөктөп ары-бери

жүргөнүмдө, Карыбек акалар арабанын изин карап жатыптыр.

— Бала да, арабаны кыйгачтатып салбай, тике салган турбайбы. Экинчиси кол менен жолду сайып көрсөттү.

— Мына биерге салып «чу» десе, оңой эле чыгып кетмек. Мен суу ичинде жаткан аттын башын көтөрүп тургамын. Тургандар бири аттын жүгөнүнөн, бири үзөңгүдөн, үчүнчүсү куйруктан алып, Саркашканы арыктан алып чыгышты.

— Аттын дарманы куруп, көзү китирейип чарчап калыптыр. Буга башка ат берүү керек,— деди Мурат.

Мен тургандардын ар кимисинин көзүн карадым.

Алар өздөрүнчө сүйлөшүп жатышты. Сягы сөз менин арабакеч болуум, же болбосум жөнүндө окшойт.

— Балалык кылыптыр. Мындайыраак эле айдаса чыгып кетмек.

— Менимче башка жарактуу адам ташыш керек.

— Өзү эле жарайт. Атын алмаштыргыла. Аты чарчап калган тура,— деди мурутчан киши.

Мен ушул кийинки сүйлөгөн кишини жакшы көрүп калдым. Анткени, ал чынын айтты. Ооба, ат арык эле. Көзүнөн оту өчүп, чарчап калган эле. Аттын арыктыгын көрүп турушуп, «тигиндей айдаса болмок, минткенде чыгып кетмек экен» деп күнөөлөшкөнүнө ичимден нааразы болдум.

Карыбек аканын «башка жарактуу киши табыш керек» дегенине намыстанып да калдым.

— Мага башка күчтүү ат бергиле? Суу ташууга өзүм эле жарайм,— дедим.

— Берет, берет, бирок кейибе, атыңды бир жума эс алдырсаң тыңып калат. Ага чейин сага башка ат беришет. Арабаңды жеңеңе бересиң. Ушинтип жүрүп чыйраласың, ошентип жүрүп жетилесиң. Бирөөдөн жеме угасың, бирөөдөн алкоо угасың, бирөөдөн насаат аласың. Адам болуу аста, аста... Баарыбыз сага окшоп чоңойгон-

буз,— деди баягы мурутчан киши маңдайымдан сылап. Мен чыйрала түштүм. Карыбек ака мени башымдан аягыма чейин бир сыйра карады да:

— Бар, атты тиги талдын көлөкөсүнө байла да, алдына бедеден таштап кой. Өзүң болсо үйүңө барып кел. Үстү-башың да кирдеп кетиптир. Бүрсүгүнү келип кал. Жол каратпа. Сенден башка кол арага жарай турган бала жок,— деди. Мен жегенимден арткан нанымды курума түйүп алып, чөлгө жөнөдүм. (Адырда иштегендер колхозубузду чөл деп коюшчу). Жыйнаган наным көп болучу. Чарчыма түйүп, көтөрүп алдым. Анын үстүнө күн да ысык эле. Тердеп кеттим. Үйгө келгенимде апам көтөргөн түйүнчөгүмдү колумдан ала коюп, чопулдатып эки бетимден өптү. Мойнумдан жыттады. Инилерим нанды алып жей баштады.

— Айланып кетейин, үстү-башың кирдеп кеткен тура? Нанды мынча көп көтөрүп алыпсың. Инилерим жесин дедиң го. Мына, адам болот деген ушул. Иштеп нан табат деген ушул. Өмүрүң узун болсун,— деп мени алкады. Кубанганымдан жүрөгүм тез-тез какты. Көңүлүм көтөрүңкү эле.

* * *

Эртеси мени бригадир издеп келди. Адырдан келгенимди кимден укканын билбейм.

— Укам, моло таштын атына минчи?

— Эртеге адырга кетем. Мени кырманчы, аксакалдар күтөт.

— Билем. Бирок, сени адыр бригадирден сурап алдык.

— Себеп?

— Моло таштын атына мингенге сенден башкалары чыдабайт экен. Бригадирдин «сенден башкалары чыдабайт»,— деген сөзүнө көтөрүлө түштүм. Өзүмдүн катарга башым кошулуп калгандыгына ынандым. Ошентип, адырга барбай калдым. Чөлдөгү сугат буудайды кызыл-

доочу жанчыктын аттарына миндим. Иш бир кылка. Таң азандан аттарды алып келип, каамыттарын салгандан кийин моло ташты сүйрөтүп алып, керели-кечке кырмандын ортосуна орноткон мамы жыгачты айлана бермей, айлана бермей... Жаныбызда карам-карам болуп жыйылган буудай. Буюрса, кийинки жуманын ичинде жанчып, кызылдап бүтөбүз дешкенин уккамын кырманчылардын оозунан. Менин жумушум баягы эле. Аттардын жортугуна салып, бирдей басыкта айлантмай. Кырман береке-лүү байлык. Иши бары да, иши жогу да кайрылып, үйүлүп жаткан кызыл данды карап өтүшөт. Сыягы көрүп коюшса, көңүлдөрү тоёт окшойт. Сөз улагысы келгендери: — Адырга барсаң да жанчыкка минген Камил, чөлгө келсең да жанчыкка минген Қамил. Баракелде, жанчыктын ыкымын билип алдың. Айдай бер чаңытып.

Оп майда, оп майда,
Кызыл толсун кырманга.
Айланта бер тындырбай,
Береке жок турганга.

Мындай сүрөөндөн кийин, мен аттарга сылай камчы чаап, ылдамыраак желдирем. Ишим ушу. Ортодогу мамы жыгачты айлана бермей, айлана бермей.

Бир күнү чарчап калсам керек. Ат үстүндө уктап калыптырмын. Аттарым кырмандан чыгыптыр да, ар жактагы үйүлгөн буудайдан жей баштаптыр. Мен билбейм. Уктаган киши кайдан билсин? Бир маалда далыма жыгач бешилик шак этип тийди. Көзүм чайыттай ачылды. Аттан учуп түштүм. Карасам, колхоздун раиси Топчубай ака экен. «О атандын оозуна...» Дагы бир чапканы бешилигин көтөрүп кезеп калган экен, жаткан жеримен ыргып турдум да, качып жөнөдүм. Чынында көңүлүм катуу ооруду. Топчубай акага таарынып калдым. Атайлап уктабадым эле. Чарчап калсам керек сыягы. Же ошол күнү кырманда бир адам жок. Каякка кетишкенин билбейм. Бешилик тийген жерим уруюп шишип чыкты. Топчубай ака ар-

тымдан кууду. Мен жеткирбедим. Канчалык чыдап иште-сем да, мени алкоонун ордуна, атамдын оозуна тилдегенине ачуум келди. Ушинтип жеме угуп, таяк жегенден көрө, бир жакка кетип калууга ниеттендим. Окууну эңседим. Эңседим да үйгө келдим. Там үй ээн. Атам адырда кароолчу. Апам машак терген балдарга ашпоз. Агаларым иште. Ойлонуп турдум. Эмне кыларымды билбей ары-бери бастым, отурдум. Анан бир ой агып келди башыма. Ун салынган капты карадым. Бир аз гана бөксө экен. Текчеде апам тиккен боз баштык туруптур. Ошого толтура ундан салдым. Оозун буудум да жонума көтөрүп, Ошко жөнөдүм. Унаа жок. Пияда барам. Жолдо эки-үч жерге дем алып, тердеп-кургап мен базарга жеттим. Базарда ун да, дан да аз экен. Мен базарга кирерим менен эки-үч киши ортого алышты да, kilosун 50 сомдон берүүгө макул кылышты. Көтөргөнүм жыйырма бир кило чыкты. Бир миң сомду санап алдым. Ээн жерге келгенимде курума ороп, жылаңач этиме байлап койдум. Курсагым ачканда бөлүп койгон акчамдан беш-алты сом чыгарып, нан сатып алдым. Чайканага келип, бир чайнек чай алып, жанагы нанды бурдап таштайм. Кечинде «Беш-Таш» көчөсүнө келип колхоздун наабайчысы Акимжан аканын үйүнө түнөйм. А кишинин аялы Үрүнүсә мени эртелеп ойготуп, дөңгөч жардырат. Атамдын дөңгөч жардырып үйрөткөнүнүн пайдасын эми көрдүм. Дөңгөчтүн жик-жигин билип, заматта жарып койсом, үй ээси сүйүнүп, мага кесме-аш берет. Бир сындырым нан менен кесмени ичип алсам, керели-кечке курсагым бөксөрбөйт. Жетинчи классты бүтү деген күбөлүгүмдү, 2x3 формасындагы сүрөт жана ден соолугу таза деген справканы тактап алып, шаар ичинен окуу жай издеп чыктым. Мага кайсы окуу жайга окусам да баары бир болучу. Азим шаар — Оштун чыгыш тарабында, темир жол вокзалынын жанында «С» тамгасына окшотуп ийрейте курулган эки кабат керилген имарат турчу. Анын ичинен жалаң өспүрүм балдар чык-

чу. Ары өткөн, бери өткөндөр ошол имаратка да, ичинен чыккан татынакай кийинген жаштарга да суктангандай карап өтүшчү. Көрсө, ал имараттын биринчи кабаты педагогикалык окуу жай экен да, экинчи кабатына мугалимдер институту жайланышыптыр. Мен өспүрүм кезимде ошондой заңгыраган имараттын ичинде окусам деп кыялданчумун. Так ушул үмүтүм жетелеп, педагогикалык окуу жайына келдим. Көтөрүп жүргөн документтеримди тапшырдым. Кируү экзамендерин ийгиликтүү өткөргөнүмдөн кийин, биринчи курсунан окуп калдым. Окуп жүргөн мезгилде эле директорду ташыган арабакеттин айдоочулук шыгы жакпады. Мен директор Салижан Ахмеджановго келдим да: — Уруксат берсеңиз, мен сиздин арабаңызды айдайын, — деп өтүндүм.

Ал менин аягымдан тартып, башыма чейин карап алды, бой келбетим чакан болучу. Калыбы, купулуна толбодум окшойт.

— Койсаңчи, сен вожи тартишга күчүң етадими өзү?

— Айдап көрөйүн, анан кийин...

Салижан ака, арабакетине «вожини бер» — дегендей ишарат берди да, өзү кабинетине кирип кетти. Мен атты арабадан бошоттум да, сууга алып келип жуудум. Сылап-тарадым. Анан жем бердим. Аер-биерин карасам, чунаңдап тепмекчи болду эле, камчы менен жука чурайга бешалты бердим. Ошондон кийин ат мени көргөндө кыйшаңдабай турчу болду.

Атты арабага чегип, таш жолдо жүргөндөгү желдирме жоргосунан чыккан дабышы айланага өзгөчө мукам үн бергенсиди. «Такира-түк», «Такира-түк» деген мукам менен кетип баратып, көз кырымды директордун жүзүнө жиберем. Анын жүзүндө ат ушундай таскакта жүрүш керек эле дегендей ыраазычылык маанайы бар. Мен ого бетер аттын вожусун кагып, дагы башкача таскакка салып, ыргакты өзгөртөм. Адамдар сейрек жерде директор мага суроо берет:

— Сан извош хайдашни каягдан өргангансан?

Жолдон көзүмдү албай жооп кайтарам:

— Извош айдаган эмесмин. Араба айдаганмын, кош айдаганмын, жанчыктын атына мингенмин.

— Ушу сан, кош хайдай олалайсанми?

— Айдайм. Беш жыл айдадым.

— Баракалла! Баракалла! Кыргыз балалари атга, малга жүда пишик келади. Букадан хам куркмасдан мүйүздан кармашади, я... Менин ат айдашым директорго жакты. Эртең менен жумушуна алып келем. Түштө үйүнө нанүштөгө алып барам. Кечинде үйүнө жеткирем. Бул иштен кийин атты атканага байлайм да, сабагымды окуйм. Ушул түйшүгүм күн артынан күнгө улана берди.

* * *

Атам айылда, почточу гана эмес тамырчылык да кылчу. Айылдагылар «Бакай тамырчы» дешчү. Кокустан бирөөнүн табы айнып, бүткөн бою ысытмалап калса болду. Кайдан болсо атамды чакырып, тамырын карматышчу. Көп жашап, көптү көрүп, турмуш тажрыйбасы арткандыгынан кекселиги жетилген. Сыркоолоп калган адамдын ичке билегиндеги тамырын кармап эле, кандай оорулуу экенин, кандай тамак жесе эм болуп, айыгып кетерин билүүчү. Атамын айтканын аткарган оорулуу адамдар айыгып кетүүчү. Ошондуктан айтканына, эм-домуна ооругандардын баары ишенишчү. Мен Ошто педагогикалык окуу жайдын экинчи курсунда окуп калганмын. Базар күнү үйгө келсем, атам көзүмдүн ичин ачып көрдү, тамырымды кармады.

Анан: «Балам ая, карам сорпо иче берип, суугуң ашып кеткен тура. Сени ысыкташ керек экен. Үйдө эт да түгөнүп калды эле. Эми сени бейтаптын үйүнө алып барып, жаш козунун этин жедирип, сорпосуна тойгузуп келбесем

болбойт», — деди. Бешим убак болучу. Тоо башына оту-
рарына аргамжы бою калган күндү карап койду.

— Қандай уулум, сабактарыңды кыйналбай эле өз-
дөштүрүп жатасыңбы, же...

— Ооба, ата, мен ударникмин. Жоомарт Бөкөнбаев
атындагы стипендияны алам.

— Аныңа канча акча берет?

— Жөн эле стипендия кырк сом. А мага жыйырма
сом ашык.

— Демек, алтымыш сом алат турбайсыңбы? Өзүңдүн
тамак-ашыңа жетет тура?

— Ооба, жетмек турсун ашат. Өткөн айдын стипен-
диясынан ашырып, мына бул куртканы сатып алгамын, —
деп үстүмдөгүнү көрсөттүм.

Атама педагогикалык окуу жайдын абал-шарты, ың-
гайы, базарда кай жемиш арзан, кайсы жемиш кымбат,
төрт түлүк малдын кайсынысы арзан, кайсынысы кымбат,
столовойдогу тамак-ашка канча тыйын менен тоёрума че-
йин баяндап бердим. Ангыча күн тоо артына жашынып
каш карая баштады. Атам күн батыш жакты бир карап
койду да:

— Жүр, эми балам, Көчөрдүн үйүнө баралы.

— Эмне үчүн?

— Бейтап экен. Төшөктө жатыптыр. Кечээ чакырткан.
Колум тийип бара алган эмесмин. Анын тузу сени да тар-
тып турган экен. Мени ээрчип, унчукпай жүрө бер, — деди.

Көчөрдүн үйүнө тез эле келдик. Қабаган чоң көк дөбө-
тү арсылдап үрүп, бизди үйгө киргизе койбоду. Бир жи-
гит чыкты да «чып, кет!» деп итти кууп, бизди тосуп
алды.

Бөлмөгө кирер замат эле ачыган-кычкыл, коңурсуган
аба каңылжаарыма өрдөдү. Ички үйдөн чукчуйган кара
кемпир бөжөндөп чуркап чыгып, бейтап адамдын жанына
төшөк жайды.

Атам алаканын бетине алып «омийин, биз келдик, ба-

лээ келбесин, аягыбыз жеңил болуп, Көчөр аксакал илдетинен тезирээк айыгып кетсин, овлоу акбар» — деп бата кылды. Мен да кошо бетимди сыйпадым.

— Кечээ чакырткан экенсиз,— бел оорум кармап, келе албадым. Төшөктө жаттым. Бүгүн Камил келип калган экен, жетелешип араң келдик.

— Айтса, баягы Ошто окуп жүргөн уулуңуз ушул эмеспи?

— Ооба, Камил деген ортончу уулум ушул. Анын үстүнө намаз шамдан кийин көрбөй калчу болдум. Камил болбосо бүгүн да келе алмак эмесмин.

— Келгениң жакшы болбодубу? Эмне кыларымды билбей эки көзүм чачырап турду эле. «Айыгар оорунун дарысы өзү табылат,» — деген ушул.

— Ичтейим байланып, кускум келет. Ымшып тердейм. Өйдө турайын десем, башым айланат. Тамырымды кармачы? Эмне дабаа кылсак болор экен. Оозум кургап, тилим артына тартылып баратат. Көчөр карыя чалкасынан жаткан экен. Оң колун сунду. Атам ичке билегин манжаларынын учу менен аер-биерин аёолоп кармалады. Бир шарпаны тыңшагандай тамырларын көпкө басып турду. Сол колун сурады. Бу колунун тамырларын да далайга басты. Анан бир нерсеге нааразы болгондой башын чайкап-чайкап койду.

— Эмне экен Бакай, жашырбай айта берчи. Колдон келишинче амал-арга кылалы. Болбосо кудай пешенеге жазганын көрөбүз да.

— Аттиң бир аз өтүшүп кеткен экен да...

Көчөр жалдырап, атамды карады.

Атам өзүнчө «жиндери» менен сүйлөшүп жаткансып, бир азга ойлуу турду да:

— Сенин териндин астына чыкма чыгыптыр. «Бадик» болупсуң. Анын үстүнө өпкөңө суук тийип, кагының кармаптыр.

— Ии, «эки доочу бир келсе, амалыңдын кеткени, эки

сору бир келсе, ажалыңдын жеткени» болгон окшойм. — Ал өкүнүп, оор үшкүрүп койду.

— Эң кур дегенде уулум согуштан кайткыча өлбөй турсам экен. Аман-эсен кайтып, өз колу менен топурак салып, көөмп койсо, арманым жок эле.

— Айтса, бая күнү келген катында каерде жүрөм деп кабарлады эле?

— Немистерден Орол... Орол шаарын бошоттук деп бир кат келген. Мына эки айдын жүзү болуп калды, кат-кабар жок.

— Сабыр кылыңыз, Көчөр аке. «Сабырдын түбү сары алтын» дейт. Уулуңуз бир күнү жеңиш менен жарк этип кирип келээр.

— Кана ошол күн?!

— Аны-муну ойлой бербей, сабыр кылып жата туруңуз. Кудай берген илдетти кудай өзү алат.

— Эми эмне кылалы Бакай? Айта бер тартынбай, жан деген кыйын экен.

— Бир кара козу тапкыла. Дароо союп, жүрөгүн чабалы. Мен бадик айтайын. Ошондон кийин куда кааласа эртең эле, же бүрсүгүнү төшөктөн туруп кетесин.

— Кара козу жаныма садага болсун. Ал даяр.

— Анда дароо союп жибергиле.

Минтип оорулуунун жаны кейип, көзү чачырап турганда тамырчынын айтканы айткан, дегени деген.

Көчөрбай онтоп жатып, жанында жалдырап отурган кемпирине буюрду. — Темирге айт. Куйруктуу кара койдун эгизинин шеригин сойсун. Тамырчынын айтканын жасагыла. Жаным жай албай, кыйналып турам.

— Куп болот.

Көчөрдүн уулу — Темир сыртка чыгып кетти. Атам кемпирден нан, туз, анан бычак сурады. Кемпир айткандарды дароо алып келди. Оң колуна бычакты кармап, али оңго, али солго шилтеп, көзүн жуумп алып «бадик» айтып кирди.

Менин атым Эламан,
Эл кыдырып келаман.
Элде илдет бармы деп,
Суроо салып келаман.

Астындагы дасторкондо жаткан туз, нандын ушагын алып, бейтаптын үстүнө таштап коёт.

Менин атым Каалман,
Калк кыдырып келаман.
Калкта илдат бармы деп,
Суроо салып келаман.

Жанагы нан менен туздан бир чымчымды дагы Көчөр абышканын үстүнө чачып коёт.

Көч-көч бадик, көч бадик,
Көчүрөйүн деп келдим.
Бадик болгон атыңды,
Өчүрөйүн деп келдим...

Дагы туз менен бир үзүм нанды ыргытып коёт. Бадикти жарым саатча айтып, ортосуна келип калганда, Темир козуну союп, жүрөгүн сууруп, канын тамчылаткан бойдон көтөрүп келди. Атам отурган жеринен ыргып турду да, жүрөктү тигинин колунан алып, Көчөрдүн башына үч жолу айлантып, үч жолу чаап, өзүнө түкүртүп туруп «итке жегизип жибергиле» деди. Айткан сөз заматта аткарылды.

— Болду эми, куда кааласа эми-дому ушу болот. Уктап турсаң эле өзүңө келип, тыңып каласың.

Атам колун жууп, кайра ордуна отуруп бадигин улантты:

Жумшак десең, арчанын күлүнө көч,
Заар десең, жыландын тилине көч.
Катуу десең, сөксөөлдүн сөөгүнө көч,
Эн десең, Аралдын жээгине көч...

Атам бадигин көпкө айтты. Жыгач кесеге суу алып келдирип, Көчөрдүн башынан үч айлантып, анан түкүртүп эшикке чачтырды.

— Куда кааласа эртең короздой койкондоп каласың.

— Ылайым айтканың келсин, оозуңа май,— деп, оорулуу кеберсиген эриндерин бүлкүлдөттү. Козунун эти бышкандыгынан кабар келди. Кол чайкалды. Дасторкон жайылды.

Атам табактагы эттен ооз тийди да, кашка жиликти мага тартты. Учаны өзүнүн алдына койду. Үйдөгүлөргө да өз шыбагаларын сунду. Анда-санда Көчөрдүн онтогону болбосо баары үнсүз, шыбагаларын чайноодо. Шырп-шурп сорпо уурташууда.

— Сенин келгениң жакшы болбодубу? Көңүлүм ачылгансып калды,— деди Көчөр.

— Ананчы, эрге назар түшпөсө, эшек базарга далдалчы боло алабы? Бирдемем болбосо «Бакай бадикчи», «Бакай тамырчы» атыгамбы?

Жөнөрүбүздө Көчөрдүн кемпири эки жилик эт сунду.

— Меңиз Бакай ака, балдарыңызга ысык сорпо ичириңиз?

— Жөн эле койбой...

— Жок. Алыңыз. Сиз да балалуу-чакалуу адамсыз. Колуңузду карашат.

Сыртка чыктык. Түн бышып калган экен. Атам бизди узаткан кишилердин көзүнчө калп эле ого бетер карайлап калды.

— Караң кал ай, көзүм көрбөй Камил кайдасың?

— Мындамын. Колуңузду бериңиз?

— Жакшы калгыла. Көчөр ака, жакшы ниет менен сабыр кылып жата туруңуз. Буюрса эртең төшөктөн туруп кетесиз.

— Айтканың келсин.

Мен атамды жетелеп, чоң көчөгө чыктым. Айыл аягы тыйылыптыр. Үйдөн алыстай түшкөндөн кийин атам колумду коё берди.

— Ылайым айыгып кет. Минтпесем сен козу союп, эт бересиңби,— деди өзүнчө күбүрөп...

Раис Сүйүнбай колхоздун бригадаларынын чигит эгиле турган аянттарынын тегизделишин, кесектеринин майдаланышын көрүп чыкты. Кайсы аянтты түздөш керек, каердин кесектерин майдалай тургандыгын көңүлүнө түйүп койду. Конторага кирери менен секретары Ошко райком партиянын секретары чакыргандыгын билдирди.

«Болду, болбоду солдатка дагы канча, эмгек батальонуна канча адам бересин, деп сурайт» деп ойлоду ичинен. Төш чөнтөгүндөгү кишилердин тизмесин бир сыйра карап чыкты.

Эртең мененки саат жети жарымда тору жоргосуна минди. Көп минилбей, атканада буулугуп турган тору жорго Сүйүнбай минер замат кадимки басыгына салып жөнөдү. Сүйүнбайга жоргонун ушу басыгы жагат. Катуу да эмес, акырын да эмес. Үстүндөгү кишиге билинбегени менен, башкаларга чапкан аттай желет жаныбар. Жалкоолук кылып басыгын басаңдатпайт. Тизгинин тартпаса кызыган сайын арышы кеңеет. Ушул сапаты менен жорго башкармага кымбат. Тээ маңдайда чокусуна ак булут кийип, Олокон тоосу шаңкаят. Андан бери кар жатпаган «Керме-Тоо» керилет.

Даңгинин оозун жарып чыккансыган Ак-Буура дарыясы Ош шаарын тең жарып өтөт. Шаарда пакса-дубал менен салынган жапыз тамдар ошончолук жыш, дарактары суюк. Көчө боюндагы тизилген дарактар гана шаарды көркүнө чыгарып турат.

Оштун чыгыш тарабында Сулайман тоосу дөмпөйөт. Анын үстүнө чыгып айланага көз чаптыргандарга шаар алаканга салгандай көзгө тартылат. Сүйүнбай колхоздон Ошко келатат.

Тору жоргосунун башы ары-бери чайпалып, арышы керилип, жардан ыргыган эликтей суналып калган. Кулагынын астынан бир аз тер чыкты. Жолду ийиктей имерип, элөп келатты. Ат үстүндө ой туманында. «Солдат бер

десе кимдерди жиберем. Колхоздо иштей турган белдүү жигиттер азайып баратат го. Жалаң аялдар менен балдардын колунан эмне келет? Кана, бара көрөйүнчү, мен да райкомдун секретарына айтчу сөзүмдү тартынбай айтам. Көп эле нерселерди талап кыла бербесин. Колхоздордон барабар алсын. Аңгыча Ошко кирип келди. Имараттын алдындагы теректердин бирине тору жоргосун байлады. Басмайылын бошотуп, жүгөндүн тизгини менен жоргону каңтарды да, үзөңгүнү ээрдин кашына илип койдү. Айткан мезгилинен эрте келдим го деп ойлогон. Залга кирсе адамдар толтура экен. Сүйүнбай жанындагы отургучка көчүгүн коомай басты.

— Жолдоштор, чакырылган кишилердин баары келишти,— деп сөзүн баштады райкомдун секретары — Советтик информбюродон кубанычтуу кабар келди. Сталинград шаарында немецтик баскынчылардын солдаттары талкаланыптыр. Согуштун мизи кайтарылыптыр. Буюрса, жеңиш биздики болот.

Райкомдун секретары залда отурган кишилерге бир сыйра көз жүгүртүп алды да, ойлуу сүйлөдү.

— Өзүңөр көрүп тургандай, жигиттерибиз жоо бетинде, айыл эр-азаматтарга суюк. Айрыкча техника тарабында иштеген кадрлар жетишпейт. Аны кайдан издейбиз. Бул зарылчылыктын амалын табыш үчүн айылдагы кыз-келиндерди тракторчулук кесипке үйрөтүү милдети турат. Силерге бир жума убакыт беремин. Ушул мезгилдин ичинде айыл аксакалдары менен кеңешип, кыз-келиндерди трактор айдаганга окутушубуз керек.

— Кыз-келиндер трактордун тетиктерин өздөштүрө алышабы?

— Үйрөнүшсүн. Мезгил, шарт ушуну талап кылып олтурат. Тракторду жүргүзүүнү, кайрууну, токтотууну билишсе болду. Калгандары аста-аста үйрөнүп кете турган иштер.

Олтургандардын бирөө шылдың кылтагын таштады.

— Айрым келиндер тигүүчү машинанын ийнесине учук өткөрө албай, трактордун тетиктерин кантип үйрөнүшөр экен?

— Ар бир колхозго бирден тракторду жакшы билген механик дайындайбыз. Ошол киши бузулган тракторду ондойт. Ручкага күчү жетпеген келин-кыздардын тракторунун ручкасын бурап, от алдырып берет. Бирок, алдынала силердин эсиңерге салып коёрум. Айылдагы аксакалдар менен байбичелерге этияттап түшүндүрүү ишин жүргүзгүлө. Биз муну менен кыз-келиндерибиз да техниканы өздөштүрүүгө жөндөмдүү экенин көрсөтөбүз. Тезинен келин-кыздарды үйрөтүп, тракторлорду колуна бербесек, колхоздун жумуштары аксап калышы ыктымал. Албетте,— деди Султанов,— оңой оокат жок. Қыйналышса да, үйрөткүлө.

— Сөзүм түшүнүктүү болдубу силерге,— деп Султанов залдагыларга суроолуу карады.

— Айрым ата-энелер кыздарын окутууга жибериппесе эмне кылабыз? — деди отургандардын бирөө.

— Үгүттөш керек, азыркы шартты, абалды түшүндүрүүңөр керек. Менимче, эч ким баш тартпайт деп ойлойм. Сурооңор жок болсо, үйүңөргө кайткыла да ишке киришкиле. Өзүм да кабардар болуп турам,— деп кабинетине кирип кетти.

Залдагылар тарашты. Сүйүнбай тору жоргосунун таскагына салып келатты. Ооба, бүгүнкү жыйналыштагы сөз Сүйүнбай ойлогондой болбоду. Келин-кыздарга трактор айдоону үйрөтүү. Бул оңой жумуш эмес. «Кимден баштоо керек? Бердалыданбы, же жок, ал тигинин келини бармайын келинин астана аттатпайт, кежир неме. Үрүстөмдөн баштасамбы? Жок. Ал да өзүнчө тилазар. «Мен оорулуумун. Кемпирим жок болсо... Эчкинин жашындай өмүрүм калды. Кур дегенде чай кайнатып берип турсун»,— деп шылтоолойт. Досматтан баштоо керек. Ал кантсе да эски актив. Абалды түшүнөт. Ыгы келсе аны

ээрчитип да алайын.» Сүйүнбай ушуга окшогон сан миң ойлордун туманына чалынып, айлына кирип келгенин сезбей калды.

Тору жорго басыгы менен гана эмес, кеседе суу чайпалбас жоргосу менен да, аркардай алыс таштаган таскагы менен да атагы чыккан. Тизгин кагып, кайсы басыгына салып койсоң болду. Ошонусунан жазбайт. Мүдүрүлбөйт. Жаныбардын асылдыгы ушунда. Үйүнө бурулду да, эртең мененки нанүштөгө отурду.

* * *

Эртең менен талаадан келсем, айбанда атам, апам, башкарма Сүйүнбай жана механик Асатилла сүйлөшүп отурушуптур. Маанилүү иш жөнүндө атамдын макулдугун гана күтүп калышкан сыяктанат.

— Макул болуңуз Бакай ака,— деди Асатилла. — Азыркы абал бизди ушуга түртүп жатпайбы? Согуш болбосо кыз-келиндерди муздак темир карматмак турсун, муздак сууга колун салууга ыраа көрмөк эмеспиз. Башкаларга караганда сиздин келин чыйрак, сергек. Барып-келип окушат. Өзүңүз эртели-кеч кабар алып турасыз.

Атам экөөнүн көңүлүн кыя албады көрүнөт. Көөдөн толо дем алды да — мейли, барса, барсын. Бирок, ким-кимдердин келиндери барат. Мага ачык-айкын айткылачы?

Сүйүнбай колунун салааларын санады:

— Полоттун келини, Үрүстөмдүн келини, Рыскулдун келини... Тургунбайдын кызы...

— А, Эгембердинин келини эмне үчүн барбайт?

— Ушулардын баары сиздин келиниңизге караганда жаш келиндер. Кашкар-Қыштактагы МТСка чогуу барышып, чогуу келип турушат. Чочубаңыз Бакай ака, көңүлүңүздөгүнү сезип турам, келиниңизге чылпактуу көз жабышпайт.

— Жаш немени бирөө арбап коёбу дегени турасыз аа кексе чал?!

— Анан эмей, күйөөлөрү тиякта ок аралап бетпак немистер менен беттешип жүрүшсө. Анан жубайы биякта кимдир бирөө менен ырсакташып... Шайтан деген жаман. Кокус боюна бүтүп калса эмне болот?

— Антишпейт, келиндер бири-бирине караан болушат.

— Мейли, барса барсын. Көпчүлүк макул болуп жаткандан кийин мен кайда бармак элем. Элдин ыгынан чыкпайм. Бул көпкө келген иш.

— Ушундай түшүнүгү бар киши элеңиз дейм да. Баарын көрүп-билип туруп, далайга кыйыктандыңыз, — деди башкарма. — Баарынан да жанды кашайтканы Гитлер кызыталак бизди жарым жан, анан кем акыл кишилер, — дейт имиш. Атасынын гана оозуна ошонун... Жигиттер айдаган тракторду келиндер да айдасын. «Кем акыл» адамдар эмнеге шыктуу, эмнеге жөндөмдүүлүгүбүздү, кандай өнөрлүү экендигибизди көрүшсүн, Бакай ака?!

— Тигини, тигини, биз кем акыл имишпизби?

— Ии... Ошондой деген имиш.

— Карасаң муну, биз кем акыл болсок, ак бараңдай жарак жасап, кылымдар бою Ата журтубузду сырткы баскынчылардан сактап келе алмак эмеспиз. Биз кем акыл болсок, жыгачтан комуз жасап, эчкинин чийки ичегисинен кыл сыдырып, нотасыз сүйлөтө алмак эмеспиз...

Сүйүнбай менен Асатилла бир Бакай карыя гана эмес, башка кыз-келиндердин ата-энеси, кайната-кайненелери, ага-тууганы, эже-синдилери менен ушул таклетте сүйлөшүштү. Кээ бирлери дароо макул болушту. Кай бирлери менен катуураак айтууга туура келди.

«Кыз-келиндер трактор айдайт,» — деген сөз түшүнө кирбеген адамдарга бул сөз башкача угулду.

«Айыл арасында кыз-келиндер трактордун окуусуна барышат экен», «Паланчанын келини жарайт имиш», «Түкүнчөнүн кызы жарабайт имиш» — деген имиш-имиш,

дейт-дейт деген сөздөр тарады. Күнүгө кайсы бир келиндер өзү келсе, кайсы бир карыя кызын ээрчитип келип, механик Асатиллага тапшырып жатышты. Эки жуманын ичинде кыз-келиндер шыйпаңга чогулушту. Окуу кыргызча жүрдү. Механик Асатилла узун столдун үстүнө трактордун тетиктерин жайып алып, аткарган иштерин түшүндүрүп кирди. Колундагы узун көрсөткүч менен темирди сайып,— мына бул сандыктай болгон темирди «матор» дейт,— деди.

Отургандар күлүштү.

Эмнеге күлөсүңөр дегендей механик келиндерге карады. Келин-кыздар ыйбаа кылып, күлкүлөрүн тыйып калышты. Механик сөзүн улады.

— Бирок, муну чече келгенде бөлөк-бөлөк тетиктерден турат. Ар кимиси өзүнчө милдет аткарат. Муну трактордун жүрөгү десек да болот. А жүрөксүз адам жашабасын билесиңер. Ошол сыяктуу тракторду жүргүзгөн ушул матору.

Отургандардын эч кимиси сүйлөгөн жок. Тетиктердин аттарына түшүнүшкөн да жок. Делдейишип угуп отура беришти. А Асатилла сүйлөй берди.

— Мына мунусун аккумулятор дейт. Бул ошол жүрөккө учкун-заряд берет.

— Заряд дегениңиз эмне?

— Жүрөктүн от алышына учкун берет. Кубат берет. Ошондо жүрөк кагат. Жөнөкөйлөштүрүп айтканда, тырылдайт, дүрүлдөйт. Бул газдын көп же аз берилишине жараша болот. Газды көп бассан катуу күүлдөйт, аз берсең акырын дүрүлдөйт.

— Газ дегениңиз эмнеси?

Асатилла кыргызча эмне деп айтарын дароо табалбай, оңтойсуздана түштү. Бир азга ойлоно калды.

— Кандайча түшүндүрсөм,— деп сөзүн улады. — Газ деген аба, жел. Матордун ичинде күйүп жаткан керосинге абаны көбүрөөк жиберсе катуу күйөт. Силер деле очок-

ко от жакканыңарда отунуңар күйбөй калса, оозуңар менен жел үйлөп күйгүзүп аласыңар го. Ошол сыяктуу. — Асатилла орундуу салыштыруу таап кеткенине ичинен корстон болуп калды.

— Силерге эскерте кетерим: газды газ деп эле жаттагыла. Баарыбызга бирдей түшүнүк болсун. Газды бер, газды азайт, газды көбөйт, — деп сүйлөйлү. Антпесек, желди күчтүү үйлөт, азыраак жибер деп айтканда түшүнбөй калышыбыз ыктымал.

— Мына муну маховик дейт. Мунусун каленчатый вал дейт.

Бир келин шыңк этип кыска күлдү да, оозун басып, күлкүсүн тыйды.

Механик кимиси, эмнеге күлдү дегендей жалт карады.

Жанындагы кыз күлгөн келиндин оюн чечмеледи:

— Кечирип коюңуз агай, өзүңүз кыргызча сүйлөгөнүңүз менен тетиктериңиздин аттары өңчөй эле орусча экен. Биз эч кайсынысын түшүнгөн жокпуз. Аны кандай эсибизге сактайбыз.

— Жаттоо гана керек. Бул тетиктердин атын кыргызча айтууга мүмкүн эмес.

— Себеби?

— Себеби, бул тракторду кыргыздар ойлоп табышкан эмес. Орустар ойлоп чыгарышкан. Ошондуктан тетиктердин аттары орус тилинде кандай айтылса, ошондой аташыбыз керек. Башка арга жок. Мисалы, азыр эле айткан «каленчатый валды» кыргызча эмне деп айтса болот. Кыргызча мунун маанисин берүүчү сөз жок. Ошондуктан орусча эмне десе, ошондой гана айтабыз. Мына өзүбүз колубуз менен жасаган боз үйдүн канаттарын — уук, кереге, чамгарак, же ээр, куюшкан, көмөлдүрүк, жүгөн, басмайыл дегендердин баарын өзүбүз ойлоп тапкан экенбиз, өз тилибизде айтып жатабыз. Демек, ким эмнени ойлоп тапса, ошол тилде аталат тура?

— Укканыбыздан уга элегибиз, көргөнүбүздөн көрө

элегибиз көп тура? — деди артта отурган ак жоолук келин.

Асатилла трактордун тетиктерин бирде ыр менен, бирде сөз менен көрсөтүп түшүндүрө баштады.

Каланчит увал айланат,
Мухавикке байланат.
Қаронной эки почивник,
Гниздодо айланат.

Анан клапанды кармалап:

Карамисли килапин,
Бирин-бири басышат.
Трактирис келиндер,
Айдай албай шашышат.

Главни катта шестирна
Жетимиш эки тиши бар.
Қаробкону айлантып,
Қыла турган иши бар...

Келиндер ырдын маанисине түшүнүп-түшүнбөй каткырышып күлүштү.

Үргүлөпкө кылганда,
Тырактор сонун кубанат.
Нажимной хомут, увалик,
Муфтага барып уланат.
Галопкого уланып,
Сеткасы барып байланат.
Сеткеде сувду суувутуп,
Винтилатир айланат.

Атыстойник аркалуу,
Киросин барат турбадан.
Таяр болгон тырактор
Беш мүнөт карап турбаган.

... Магнит учкун учурат,
Свычадан от чыгат.
Слиндир, поршун башына
Пирвавадан чок чыгат.

- Пирававаңыз эмне? — деди четки келин.
— Трактор айдаганда билесиз,— азыр угуп туруңуз?

Ириманы карасаң,
Сандыктай сонун ичи бар.
Пулугун тартып талыкпай,
Отуз аттын күчү бар.

Тырактыр үчүн арналган,
Үч тонналык базы бар.
Негизинен күч берген,
Засланка менен газы бар.

Четки келин механиктин тракторунун бурама-бөлүктөрүн чын пейилинен түшүндүрүүгө аракет кылганына боору ачып кетти. Анан «түшүнүктүү» деп какшыктады. Башка келиндер дуу күлүп жиберди.

Арткы олтурган келин колун көтөрүп, сөз сүйлөөгө өтүндү.

— Эмне дейсиз?

— Бу айткандарыңыз түшүнүктүү болду. Эми тракторду айдап көрөлү.

— Угуп туруңуз:

Рулун бурсаң бир жакка,
Өгүздөй кайтат жаныбар.
Аяк койгуч жабында
Тепкич, пидал дагы бар.

Пидалди тепсең токтогон,
Муханигин жоктогон.
Калесо салсам жаңылап,
Ойкуштанып шок болгон.

Тырактирди чыгарган,
Колхоз, совхоз артелиң,
Тогуз кило автолду
Жутат экен картелиң.

Ушул ырлар менен сөздөр бир нече жолу кайталанды. Айрым тетиктер, ыр саптары кулакка жат да болду.

Ошентип окуп жүрүп, төрт жуманын ичинде кыз-келиндер трактордун тетиктерин бир топ өздөштүрүштү. Эми тракторду айдоо сабагына келишти. Механик Асатилланын кыскача баяндоосунан кийин алгач тракторго Шарапат отурду. Жанына Асатилла туруп алды. Мотор дүрүлдөп турат.

— Кана Шарапат, азыр ажыраткыч канчанчыда турат?

— Нейтралда.

— Каякка түрткөндө биринчиге түшөт?

— Өзүм жакка.

— Анда педалды теп, газды бергин. Жүргүз! Жүрөкүңбө, чочуба! Баарыбыз ушинтип, айдап үйрөнгөнбүз.

МТСтин жанындагы кеңири аянтка үч трактор чыгарылды. Үчөөнө үч келин олтурушту. Шарапат педалды тээп, газды көбөйтүп, педалды акырын коё бергенде трактор ордунан козголду.

— Газды бас, көбөйт!

Трактор жүткүнүп алып жүрүп кетти.

— Рулду караба, алдыңды кара, элүү метр алдыңа кара. О баракелде! Кана, акырын оң жакка бурчу? Эми алдыңды кара. Кана, трактордун алдыңкы оң дөңгөлөгүн мына бул кара чийин менен алып жүрчү?

Шарапат рулду буруп, дөңгөлөктү кара чийинге тууралады. Трактордун дөңгөлөгү бир аз жүргөндөн кийин эле, чийинден чыгып кетти.

— Алдыңды кара! 35—40 метр алдыңды карап айдасаң, чийинден чыкпайсың. Тракторунду карасаң дөңгөлөк жолдон чыгып кетет. Ошондуктан алысты кара. Чийинге тууралап рулду кармасаң ойдогудай кете берет.

Аңгыча трактор аянттын тиги башына жакындап калды.

— Этият бол. Эми газды азайт. Педалды тээп, токтот.

Шарапат механиктин айтканын аткарды, тракторду токтотту.

— Газды берип, жүргүз да акырын буруп, кайра чийинге сал.

Шарапат педалды тепти. Скоростту биринчиге салды. Газды көбөйттү да, педалды акырындап коё берди. Трактор ордуна баягыга караганда жай козголду.

— Баракелде, мына айдайт деген ушул.

Шарапаттын жүрөгү толкуп кетти. Бардык ой-пикири, дити тартып койгон бороздо болду. Ошонун чийининен чыкпай айдаса, «тракторист» деген күбөлүк алат. Трактор аянттын башына келди. Шарапат газды азайтты. Педалды тээп туруп, экинчи скоростто бараткан тракторду биринчиге салды. Трактор жайлап акырындап калды. Рулду солго бурду.

— Дагы, дагы бур. О, бали! Эми түз алдыңды кара!

Шарапат трактордун алдыңкы оң дөңгөлөгүн борозго салды да, алды жагын мелтиреп караган бойдон баратты. Механиктин айтканын аткарып, рулду башкарып баратканына көңүлү көтөрүлдү. Өзү тракторду кошо түртүшүп бараткансып, алдыга эңилип алгандыктан тердеп кеткен эле.

— Өзүң ордунда жай олтура бер,— деп Асатилла Шарапаттын акырегинен тартып, түз олтургузуп койду. — Газды көбүрөөк берсең эле каалаганыңдай жүрө берет. Кана токтотуп, кайра жүргүзчү?

Шарапат дароо педалды тээп, газды азайтып, скоростту нейтралга салып койду. Трактордун мотору от алган бойдон дүрүлдөп турду.

— Кана эми жүргүзчү?

Шарапат дароо педалды тээп, скоростту бирге салып, газды көбөйтүп, педалды акырын коё бергенде трактор ордуна козголду.

— Азамат, зээндүү экенсиң! Сен чыныгы трактористсиң,— деп кыйкырды Асатилла дүркүрөгөн дабыштан угуза. Болду, тракторду тээтиги жерге токтот. Эми сенден башкасы айдасын деди.

Шарапат тракторду Асатилла көрсөткөн жерге айдап келип токтотту. Кыз-келиндер Шарапатты трактордон көтөрүп алышты.

— Куттуктайбыз. Сен кадимки дасыккан трактористтей айдадың.

— Азаматсың!

— Тымпыйып жүрүп алып, балээсиң.

— Сен го айдашты үйрөнүп алдың. Эми биз кантебиз,— суктанды узун бойлуу келин.

— Эч нерсе эмес, ынтааңарды койсоңор силер деле үйрөнүп кетесиңер,— деди Шарапат толкунданып.

Бүгүнкү окуу ушуну менен аяктады. Келин-кыздар, трактористтер ким кандай айдады, скоростко салбай туруп, газ берип алганын же педалды тебемин деп, тормозду тээп алганын айтышып шылдыңдуу күлүшүп, жатаканаларына кайтышты. Бул шакабалуу кеп-сөздөр МТС-тын короосунан чыгып, айылдагы карыя-кемпирлердин оозунда жомок болду.

* * *

Мен аянт башындагы тракторго суу куя турган жерде жеңемин кара май болгон купайкесин жамынып жалгыз отурганмын. Ай жарык. Түн эбак бышкан. Жеңем ай жарыкта шүдүгөрдү он, он беш айланып, айдоону арбытып алайын деп тракторун токтотпой жүрөт. Айлана тыптынч. Талаада трактордун гүрүлдөгөн үнү гана угулат. Кээ-кээде гана тынч жаткан айылдын биер-биеринен тааныш эмес адамдын жүргөнүн билдиргендей иттин ачуу ажилдаганы чыгат да, кайра басылат. Арка тарабымдан дабыш чыкты. Өзүм ансыз да коркуп олтургамын. Элеңдеп карай салсам, тааныш караан. Механик Асатилла аканын карааны. Сүйүнүп, ордуман тура калдым.

— Камилсиңби?

— Ооба.

Коркпой олтурасыңбы?

Жеңем айдоонун тиги башына кеткенде чынында эле жүрөгүм ойноп, коркконсучумун. Жеңем жакындаганда көңүлүм жайлана түшчү. Өзүм чочулап отурсам да, Асатилла акама анымды билдирмексен болдум.

— Эмнеден коркмок элем. Азыр айланып келсе, тракторго суу куям.

— Ооба, мен да ишенем. Чоңоюп, жигит болоюн деп калбадыңбы? Буюрса беш-алты жылдан кийин катын аласың.

— Катынды эмне кылмак элем? — дедим, жактырбай.

— Кудай урбадыбы, жигиттерге окшоп үйлөнбөйсүңбү?

— Үйлөнөм деңизчи, бирок алсам кыз алам да, катынды башыма тартайынбы?

Асатилла ака каткырып күлүп жиберди.

— Ооба, чын айтасың. Үйлөнгөндө кызга үйлөнөсүң. Мен ал жагына маани бербепмин. Баракелде, баракелде, чоңоюп эс тартат деген ушул. Чын айтасың. Үйлөнсөң кызга үйлөнөсүң, — деп сөзүн дагы кайталады.

Аңгыча трактордун гүрүлдөгү жакындады. Азыр эле ай уясына батып, айлана караңгылай түшкөн. Айдоо менен шүдүгөрдү ажыратыш кыйын. Жеңем жаныма келип, тракторун токтотту. Бирок, моторун өчүрбөдү.

— Молдо бала, тракторго суу куйчу?

Жеңем жанымдагы Асатилланы көрө койду окшойт.

— Апей, ким бу жаныңдагы?

— Асатилла акам.

— Мен эле, — деди Асатилла ака дагы.

— Эмнеге келдиңиз?

— Тракторуң бузулуп калдыбы деп...

— Бузулса, матору өчүп калбайт беле, үнү угулбадыбы?

— Чарчаганымданбы, катуу уктап калган экенмин, чочуп ойгонсом, трактордун үнү угулбайт. Эмне болду деп басып келдим. Азаматсың. Талаанын кыйла жерин

айдап салыпсың. Дагы беш-алты айлансаң, бул аянтың бүтүп калмак экен.

— Ооба, мен да ай жарыкта айдап салайын деп, уйкум келсе да чыдап, тракторумду токтотподум. Кээде көзүм уйкуга илине калганда алдыңкы чийинден чыга качып...

— Көп жерин ала кылдым дечи.

— Жок, анча деле эмес. Мага го эч нерсе эмес, көнүмүш ишим, мына бу молдо балага кыйын болду, уйкудан калып.

— Жүргүлө эмесе, шыйпаңга. Бир аздан кийин таң атат. Азыр ай отураны менен эле таң сүрүп калган. Көздү чырма эткизип, куш уйкусун салалы.

Менин оюмдагы иш болду. Анткени мени уйку басып турган. Жеңем да механигинин сунушун макулдады көрүнөт, тракторунун моторун өчүргөнү басты.

— Моторду өчүрбөй эле койчу,— деп суранды Асатилла ака.

— Эмне үчүн, май коройт да. Айылдагылар чырагына сурай беришип, ансыз да май аз.

— Эч нерсе болбойт. Керосинди канча болсо да сага мен таап берем.

— Өчүрүп эле коёюнчу?

— Кой дейм.

— Эмне үчүн?

— Тракторго аңыз салуучулар болсо, ондоп жатышкан экен деп ойлошсун.

Асатилла жеңемди түртүп койду. Жеңем чочуп кетти. Калыбы чымчып койду көрүнөт. Ошондон кийин баятан бери тырсылдап сүйлөп жаткан жеңем жоошуй түштү. Механиктин айтканына көнүп, моторду өчүрбөй койду. Виз шыйпаң ичине кирип, жайылып жаткан төшөктүн үстүнө жата кеттик. Жеңем оң жагыма, Асатилла акам сол жагыма жатышты. Ар кимибиз ар ойго батып, бир топко үчүкпүкү калдык.

— Суучу уктадыңбы? — деди Асатилла.

— Азыр эле жатпадыбы, кайдан уктасын,— деди жеңем.

— Камил эсине кирип калыптыр.

— Коюңузчу, ушул жашка келгенче эсине кирбей эмне болуптур?

— Мени сөзгө жыгып койду?

— Эмне үчүн?

— Келсем, сенин купайкеңди жамынып отуруптур. Байкасам, сен аянттын аркы башына баратыпсың. Камилди сөзгө салыш үчүн, корккон жоксунбу? — дедим. Эмнеден коркмок элем деп чапчаң жооп берди. Баракелде, чоңоюп эс тартат деген ушул, буюрса беш-он жылдан кийин катын аласың дедим.

— Коюңузчу, жаш балага ошентип сүйлөдүңүзбү?

— Ооба, анан ал, катынды башыма тартайынбы, алсам кыз алам,— деди. Мен ыраазы болуп күлдүм. Баланын зиректигине таң калдым.

— Чын айтат да,— деди жеңем. Экөө жыргап күлүштү.

Бая чын эле уйкум келип турган. Азыр эмнегедир уйкум качып кетти. Уктайын деп көзүмдү жумсам да, чакчайып болбойт. Ойлонуп жата бердим. Бир маалда Асатилла ака сол жагымдан жеңем тарапка өттү. Үйдүн ичи жымжырт. Ал турсун трактордун мотору да өчүп калыптыр. Кайдадыр бир жерде бака чурулдайт. Айыл тараптан карт короздун үнү созолонот. Асатилла жеңемди жыттады. Титиреген желдин эпкени бетиме урунду.

— Коюңузчу, уят эмеспи?

Асатилла экинчи жолу жеңемдин бетинен көпкө жыттады. Анысы мурду менен желди ичине тартканынан сезилип турду. Бир маалда «чоп-чоп» деген башкача дабыш чыкты. Дароо сездим. Бул жеңемдин оозу. Анткени кичинекей эринден ошондой дабыш чыгат.

— Акырын, молдо бала уктасын.

— Уктады. Бая эле уктап калган,— деди...

Күз келип, колхоздун бригадаларынын чигит эгилүүчү аянттарын аңтарып, шүдүгөргө айлантчу убакыт келген. Трактористтер эки нөөмөткө бөлүнүп айдашат.

Бүгүн түнкү нөөмөттө Мария, Шарапат, Козукан чыгып жер айдап жүрүшөт. Айдоо аянтынын баш-аягы узун. Тракторлордун аралыгы да алыс-алыс.

Кээ күндөрү Шарапаттын жанына механик Асатилла олтурат. Тракторунда жалгыз гана отургуч бар. А Асатилла дөңгөлөктү жапкан темир тунукенин үстүнө көчүгүн жөлөйт, же тикесинен туруп алат. Шарапат мейли күндүзгү нөөмөттө айдайбы, түнкүдө болобу кайсы нөөмөттө иштесе да Асатилла анын жанында. Мариянын трактору токтосо да, Козукандын трактору токтосо да, ушу Шарапаттын жанына басып барат. Бузулган же иштебей калган тетиктерин алмаштырып оңдоп берет да, кайра Шарапаттын жанына келип олтурат. Шарапат башка келиндерге караганда өңдүү-түстүү, шайыр, ачык келин эле. Көңүлдөгүсүн тартынбай айтат. Анын өзүнүн өңү таза, бетинин оту кызыл, орто бойлуу. Денеси да толмочунан келген келин. Айрыкча бутуна керзовой өтүк кийип, майланышкан комбинезонун кийип, башына кызыл жоолук салынып алганда көзгө бир башкача көрүнчү. Эгер кызыл жоолугу болбосо артынан караганда жигиттен айрый албайсың. Асатилла да өзүнө өзү дал. Негедир Шарапаттын жанында жүргүсү келет. Билинбеген бир магнит тартып тургандай... Эмне, Шарапатка ышкы түшүп калдыбы? Жок. Мындай болууга мүмкүн эмес. Өз курбалдашынын аялы, аяшы. Өзүнүн келинчеги бар. Ал турсун эки уул, бир кызы бар. Анан калса, жубайы согушта жүргөн келинге жакындашууга эч мүмкүн эмес. Азыркы абал гана жаш келиндерге сүйлөтүп, бирге иштөөгө аргасыз кылып олтурбайбы. Шарапат тракторунун үстүндө. Алдыга телмире карап, дөңгөлөгүн бороздон чыгарбай рулду бек кармап баратат. Гозо агаттарын теп-

сегенде оор чоюн термелсе, жер солкулдайт. Жер титирейт. Кокус уйкусу келе калса, тракторун токтотот да, эки колу менен көздөрүн ушалайт. Өйдө туруп, керилип-чоюлат, асманды карайт. Тигине таң чолпону да чыгыптыр. Таң да атып бараткан экен. Маңдай тараптагы Олокон-Тоо алыстан аркаят. Береги Керме-Тоо өзүнчө керилет. Эрте турган торгойлор чурулдайт. Айыл тараптан короздун чакырганы, иттердин үргөнү угулат. Адамдардын дабышы жаңырат. Айыл өзүнчө симфония ойноп жаткандай.

* * *

Шарапат үйгө дайыма майланышкан комбинезону менен келчү. Бул сапар комбинезону жок, өзбекче тигилген көйнөк, анан кара тукабадан тигилген чапанын кийип алыптыр.

— Келчи, балам, бир жыттап алайын, көптөн бери көрбөй сагындым,— деди Бакай Шарапатты карап.

Шарапат эмнегедир ийменип атасынын жанына келди. Бакай анын чачынан жыттады.

— Болду. Уулум Алибекти жыттагансып калдым. Бар. Барып эс ала кой,— деди.

Шарапат ичкери үйгө кирип кетти.

Кайры Бакайдын Шарапатты алкаганын жактырган жок. Мурдун чүйрүп койду.

— И эмне мурдунду чүйрүйсүң?

— Койчу, ошол бейбак келиниңдин эмнесин жакшы көрөсүң!

— Эмне үчүн бейбак экен? Энеси сен турганда, атасы мен турганда бактылуу келин. Күйөөсүнүн жоо бетинде жүргөнү, ал көпкө келген той. Иче турган суусу болсо, тата турган тузу болсо аман-эсен келет.

— Ооба, айтканың чын.

— Ой сенин кекээрлеп, какшыктап, сиркең суу көтөрбөй турганыңа караганда бир билгениң бар.

— Эмне билгеним болмок эле.

— Жок, айт жашырбай?

— Айтсам, жакшы кабар деп турасыңбы?

— Эмне, Алибек бирдеме болуптурбу?

— Жоок. Андай суук кабарды угузбачы кулагыма.

— Анан эмне, айтчы тезирээк?

Кайрынын тамагы буулугуп, мукактанып калды.

— Айт дейм!

— Келиндин боюнда бар экен.

— Эмне дейт? Кимден? Уулумдун армияга кеткенине эки жыл болду го?

— Билбейм. Келиниң кош бойлуу болуп калыптыр.

— Кимден?

— Мен кайдан билейин.

Бакайдын ачуусу келди. Жаш келинди азгырган кишин билсе бир чайнап, бир бүркүп таштагысы келди. Кыжырланды. Анан келинин уксун дегенсип, үнүн бийик чыгарып бакылдады.

— Ии, бети кара десе, эмне эле ишине барып, үйгө жакындабай, күнү-түнү жоголот десе, бузулуп жүргөн турбайбы. Азгырылып жүргөн турбайбы! Мына акылы кем деп ушуну айт. Кудай менин пешенеме акылдуу да келинди ыраа кылбаптыр. Элдин келиндери жакшынакай эле ишине барып, жакшынакай болуп эле үйүнө түнөп жүрөт. Элге таза уят болбодукпу?

Үй ичинде жалгыз гана Бакайдын үнү жаңырып турду. Же Шарапаттын, же Кайрынын оозунан «лам» этип сөз чыкпады.

— Мен мындай ак никесин булгаган, аягы суюк келинди көргүм келбейт, жоголсун, кайда барса, ошол жакка барсын! — деп бакырды.

Ичте кайнаган ызасына чыдабай сыртка басып кетти.

Эртеси эртең менен Кайры Шарапатты ойготкону жаткан жерине келсе, төшөгүндө жок. Атасынан, элден уялышынан төркүнүнө качып кетсе керек.

Апам өрүк түбүндө май бышып жаткан. Коргондун эшигинен бир бала чуркап кирди.

— Эне сүйүнчү! Сүйүнчү бериңиз?

Кайры өзү бышып жаткан бишкегинин үнүнөн башка эч нерсе уккан жок. Бишкегин токтото коюп:

— Эмне дейсиң?

— Сүйүнчү бериңиз, Алибек акам келатат!

— Ии, оозуңа май! Берейин, каерде келатат?

— Контордун жанына келди. Айылдагылар менен учурашып, келе жатат.

— Деги алты саны аман бекен?

— Аман. Төшүндө ордени бар экен.

— Кудай тилегибизди берген экен. Эми сага эмне берсем?

Апам аяк, биягын карап, кайсактап калды. Анан эсине бир нерсе түшө калгандай төркү үйгө кирип кетти. Өткөн бейшембиде сурптан балдарына төрт-беш көйнөк тиккен. Қимисине чак келсе ошонусу кийсин деп, бир көйнөктү ашык тиккен. Ошол көйнөктү кармап чыкты да,— ме, кийип ал, кечээ жаңы эле тиккемин,— деп баланын колуна карматты.

Бала көйнөктү көкүрөгүнө салып ченеди да, кайра бүктөп, колтугуна кысып алып, кудундаган бойдон чуркап кетти.

Апам үйдүн, айбанындагы чарпаянын үстүнө суу себе салды да шалча, кийиздерин жайып, үстүнө төшөк таштады. Очокко күйүп турган оттун үстүнө гозопая салды да, чөөгүндү сууга толтуруп чай койду. Анан уулун тоскону чуркап короодон чыгаарда, беш-алты адам баштаган Алибек акам келди.

— Аман жүрөсүңбү, апа! — Ал кучагын жайды.

— Аман жүрбөгөндө, мени кудай алмак беле. Өзүң аман келдиңби? — деп, башынан аягына чейин карап, маңдайынан өптү.

— Өңүң азыптыр, дени кардың сообу?

— Бир аз жараландым. — Алибек акам жөтөлүп-жөтөлүп койду.

— Ошондой өңүң азыңкы. Мейли, жаратыңдан айыгып кетерсиң. Башыңдын аман келгенине каниет кыл.

— Ошону айтсаңыз. Биз да жаман балдарыбыздын жылтыраган көзүн көрүүгө мына минтип зар болуп олтурабыз, — деди ортодогу көгала сакал абышка.

— Тобоо, — деди четки аксакал. — Бул гирманың жаман адамдар экен го. Кечээ эле бейпил жаткан элге, бир заматта бүлүк түштү да калды. Бу гирман деген да адам болот бекен? — деп Алибек акамы карады.

Акам мыйыгынан күлдү да:

— Ооба, биздей эле адам болот. Бирок тили буруу, ниети жаман, таш боор.

— Атаны кызыталак ай, ушу бизге, оруска алым жетет деп ойлогонун кара!

— Дөгүрсүп басып кирерин кирип алып, эми айласын таппай калды.

— Ошентсин. Көргүлүгүн көрсүн. Бизде артиллерия деген куралыбыз бар эле. Немецтердин сазайын берип жаткандыр.

— Ооба, негизинен ошол күч берип жатат. Бирок, азыр бизде «Катюша» деген курал чыккан. Аны биз «согуш кудайы» дейбиз. Андан немецтер өлгөндөй коркушат.

Ушу сыяктуу өйдө-төмөн сөз болгончо чай кайнады. Апам чарпаяда олтургандарга дасторкон салды. Нан, кант коюп, чай куйду.

Булар чай ичип олтурушканда акам менен учурашканы башка аялдар, келиндер келишти. Мурда келишкендери кийинкилерине орун бошотушту.

«Шарапат кайда? Ага эмне болгон? Эмне үчүн үйдө жок?» Алибек ушундай суроолорду өзүнө өзү берет да себебин билбеди. Келер замат «Шарапат кайда?» деп сураштан атасынан да, энесинен да айбыкты. Кечинде

жатар маалда жаныма келди. Кучактап, ойнотумуш болуп олтуруп: — Жеңең кайда кеткен? — деп сурады.

— Апасынын үйүнө кетип калган.

— Эмне үчүн?

— Билбейм,— деп тымпыйып койдум. Акам менден бирдеме сурап жатканын сизди көрүнөт, атам биз отурган бөлмөгө кирип келди.

— Балам,— деди атам,— келинчегиндин үйдө жоктугун сезип жаткандырсың. Сенин бирдеменди жоготконсуп омсондоп турганыңды байкагам. Бирок, экөөбүз тең эркекпиз. Жашырбай айтайын ачыгын. Шарапат эси жоктук кылып, сен кеткенден кийин, ак шейшебинди булгады.

— Кантип?

— Сен кеткенден кийин эр жигиттер жетишпегендигинен кыз-келиндерди тракторчунун окуусуна жөнөттүк. Бүткөндөн кийин күнү-түнү дешпей талаада трактор айдашты. Шарият иште шаани жок. Жашырбай айтканда жубайың механик Асатилла менен көңүлү жакын болуп калыптыр. Анысын билгенимден кийин, «ак никени булгадың көзүмө көрүнбө» дедим. Шарапат уялганынан төркүнүнө кетип калды.

Бул сөздөн кийин баарыбыз үн катпай кыйлага турдук. Атам Алибектин оозунан «андай болсо... жакшы кылыпсыз» деген сөз чыгабы деп ойлогон. Бирок акамын оозунан башка сөз чыкты.

— Келиниңиздин көңүлүн бекер оорутупсуз. Шарапат күнөөлүү эмес. Согуш күнөөлүү. Мен ушул жерде жүргөн болсом Шарапатка эч ким сөз айталмак эмес. Өзүңүз кетирипсиз, эми өзүңүз алып келиңиз,— деди.

Бакай эч нерсе айталбай, ойлуу туруп калды.

* * *

Күткөн мезгил келип, көксөгөн тилек ишке ашып, педагогикалык окуу жайды бүтүрдүм. «Башталгыч класстарга окутуучу» деген диплом колго тийди. Мен жерге батпай,

облОНОнун башчысы Айдар Ысмайыл уулу айткан күнү райондук эл агартуу бөлүмүнүн башчысынын кабинетине кирдим. Бөлмө ичинде үч киши маектешип отурган экен, менин киргениме көңүл да бөлүшкөн жок. Өздөрүнчө каткырышып, көпкө сүйлөштү. Бир убакта төрдө отурганы мага ормоё карап:

— Ха, эшитамиз? — деди.

Мен колумдагы дипломду сундум. Ал дипломду бир карап, бир мени карап алды да:

— Ушбу, сан, домилла боло алоолайсанми. Сан домилла болоалмайсан. Сан болалар блан ойноп кетип коласан. Бор, аравайни торт,— деп дипломумду колума карматты. Жакшы үмүт менен келдим эле, бул сөздү уккандан кийин шаабайым сууду. Ындыным өчүп, көңүлүм чөгүп үйгө келдим. Атам баягы төрт өрүктүн көлөкөсүндө көк тилип, өтүк жамап олтурган экен. Кебетемди көрүп эле суроо берди:

— Эмне болду балам? Шаабайың суз?

— Атасынын оозуна... Ошол кишинин?

— Ачууланбай түшүндүрчү. Эмне болду балам?

— Мени балдар менен ойноп кетип каласың деп мугалимдикке дайындабай койду.

— Аа... Сени теңсинген эмес турбайбы?— Атам көпкө унчукпай ойлонду. Анан бир кезекте шымынын чөнтөгүнөн чакчасын алып чыкты да, тилинин астына насыбай ыргытты.

— Эч нерсе эмес балам, сенин боюңа карап теңсинген эмес тура. Өкмөттүн диплому колдо тургандан кийин жөнөтө берсе болмок экен. Мейли, эми болор иш болуптур. Кейиген менен ордуна келбейт. Андан көрө, айтчы балам, ушул окуунун дагы чоңу барбы?

— Бар ата, педагогикалык институт дегени бар.

— Ал каякта?

— Фрунзеде.

— Аны бүтүрсөң кандай адистикке ээ болосуң?

— Жогорку билимдүү окутуучу болом.

— Анда эмесе тиги турган ала-каптал уйду сат да, жөнө ошоякка. Сени мугалимдикке дайындабаган адамдын көзүнө көрүнүп койгун.

Таң атса, күнгө жекшемби. Мен гана эмес, атамдын да ар-намысы козголду. Акырын басып, уйду короодон жетелеп чыгып, эшектин мойнуна байлады. Атам эшегине минди, мен колума чыбык алып, уйду айдап, Ошко жөнөдүк. Мал базарына кирерибиз менен эле уюбуз кардарлардын көңүлүн бурду. Уюбуз чынында сүттүү эле. Анан калса, эмчегинин ар бир үрпү жаш баланын билегиндей болучу. Уюбузга кардал көбөйдү. Ар кимиси келип, күнүнө канча сүт берерине чейин сурап чыкты. Баасы да бышты. Эң кийинки кардалдын аялы мага келип: «Сагыятканда сүзмайдами, тепмайдами?» — деп сурады. — Абдан жоош. Чоң кишилер эмес, балдар келип желинин кармаласа да кыймылдабайт, — дедим. Атам уйду үч миң сомго сатып, акчасын санап алгандан кийин, «саанымдан ажырадым», — дегендей шалдырай түштү. Акчасын оромолго түйүп, белине байлады. Мен жанына басып бардым да: — Ата, мен окуймун деп инилеримди айран-сүттөн өксүтөйүнбү? Жарым пулуна бир эрте туума кунажын алалы?

— Ошентелиби?

— Ооба. Мага аз эле акча керек.

Менин кеңешимден кийин атам мал базарды аралап, бооз кунажын издеди.

Атам мал кармап турган кишилерге, уйларына чоң сарасап менен карап келди да, сыңар мүйүздүү кунажындын жанына токтоду, аяк-башын карап алды да, ээсинен:

— Букадан качты беле? — деп сурады.

— Ооба, качкан.

— Кайсы маалда?

— Июлдун аяк ченинде.

Атам манжаларын басып, июль, август, сентябрь, октябрь... төрт айдын жүзү болуптур деди. Букадан качкан болсо, билинип калбайт беле? Кунажындын жонунан сол колун арта салып, сол бөйрөгүн бери имерип, оң колу менен ичин түртө баштады. Мунусу, кыктуу карыны, мунусу жумуру, мунусу тогуз каты, музоосу колго урунбайт.

— Букадан качкан аксакал, кан базарда туруп сизге жалган айтамбы?

Сыңар мүйүздүү кунажындын бооз экендигине Бакайдын көзү анык жетти. Ал турсун жана ичин түрткөндө музоосу колуна да урунган. Бирок, айткан эмес. Анын максаты кунажынды кысырга чыгарып, баасын арзандатмак. Бакай кунажынга дагы жакындап келди. Жанагыдай сол колун арта салып, сол бөйрөгүн бери имерип, оң колу менен ичин түйүп, издегилей баштады. Түрткөндө да сол бөйрөктөгү музоо жаткан жерди түртпөй тогуз кат менен карындын тушун түрттү.

— Койчу, ушу кунажын кантип бооз болсун. Бооз болсо, музоосу урунбайт беле, колума.

— Бооз аксакал, сизге кантип калп айтайын.

— Койчу, ушу кунажынды кантип бооз дейсиң. Мунуц бооз болсо, анда мен да боозмун.

Угуп тургандаᄁ күлүп жиберешти. Ар жакта турган элеттик жигит сөзгө аралашты.

— Аксакал, мал ээси жалган айтып жанына эмне күч келиптир? Қан базарга салып турат. Көзү бар киши байкайт. Кунажындын бооздугун көрүнүшү эле айтып турбайбы?

— Балам, мен ушу жашыма чейин мал менен аралашып келатам.

Бооз, кысырын жакшы билем. Бу сыңар мүйүздүү кунажындын бооздугу күмөн. Эгер бооз болгон күндө да букадан кеч качкан.

Мал ээсинин ачуусу келе түштү.

— Макул, аксакал, кунажындын турушу ушу. Мен ичине кирип, бооз, кысырын көрүп чыккан жокмун. Деги канча бересиз?

Бакай дароо мал ээсинин колун алды да, беш манжанын төртөөн бөлүп кармады.

— Кунажындын баасы төрт жүз сом.

Мал ээси колун дароо тартып алды.

— Саал ынсап менен сураңыз. Андан артык баалашкандар да болду, бербедим.

— Көзү жоктор, малды билбегендер баалап коюп, өтүп кете беришет. Пул санагандары эсеп. Менден артык сураса, көп болсо, төрт жүз элүү сурагандыр да?

— Ооба.

— Билип турам. Өзүңдүн дитиң канча, деги канчага бересиң?

— Малымдын баасы беш жүз сом. Муну бооз мал дейт. Ушуга чыдасаңыз санаңыз, болбосо башымды оорутпаңыз.

Бакай мал ээсинин колун шап кармады.

— Кунажынды сатасыңбы?

— Сатканы жетелеп келгенмин да, сатпасам эмнеге кармап турам?

— Иним, байкашымча айтканыңдан кайтпаган шар, март жигит көрүнөсүң. Сенин көөнүңдөгү да эмес, менин дитимдеги да эмес, төрт жүз жетимиш беш сом!..

— Болбойт аксакал!

Бакай анын колун силкти.

— Бар де!

— Болбойт.

— Бар де! Менден ашык сага эч ким акча бербейт. Бар де!

— Э бар тобокел! Жыйырма беш сом же ары, же бери.

— Жүрү чекеге.

Булар мал базардын четине чыгышты. Атам белиндеги курун чечип, акчасынан санап берди.

Уктап турсам апам тизелеп алып, эки колдоп камыр жууруп жатыптыр. Арчадан жасалган чоң кара табагыбыз толо камыр. Мынчалык камыр жууручу эмес. Же үйүбүзгө мейман келерде, же апам тойго барарда гана чара-чара камыр жууруп, кучагым жеткис патир нандарды дандырга жапчу.

— Очокко казанды асып, от жакчы балам, сенин жол азыгыңа жупка бышырып берейин. Сапарың байсалдуу болуп, бактың ачылсын. Сен отурган поюзуң Прунзе деген шаарыңа жеткенче тим эле алыс имиш. Карасуу — Анжиян — Кокон — Ташкен — Чимкент дейби дегеле көп шаарларды аралап өтөт дейт. Кантейин, үйүңөн чакырым алыстагандан кийин мусапырсын. Теңирим өзүңө дем берсин. Окусаң окуп кел. Сенин барындагыдай кайдан болсун, үй тиричилигин эптештирербиз. Ага-инилериң бар го. Апам айткан казанды очокко асып, гозопая алып келип от жактым. Қазан түбүндө кызыл жалын жалмаңдады.

— Гозопаяны азыраактан салып, оттун демин азайт балам,— казан өтө какшып кетсе, жупкабыз кара ала болуп калат,— деди апам. — От жагыштын да өзүнчө ыгы бар. «Отун албаганга от жактырба» деген сөз бекеринен эмес.

Эми баягыдай гозопаяны очокко бурдап түртө бербей, эки-үч даанадан таштап отурдум. От бир калыпта күйдү. Апам үбөлүк менен жупканы жайып, казан түбүндөгү жупканын үстүнө улам бирди салып, сары майдан сүйкөп, анан экинчи бетине оодарып коёт. Жыйырма, отуздан кабатталып бышкандан кийин дасторкон үстүнө жайып, жабат. Апамдын эки колу эпилдеп, эт бышым убакыттын ичинде, ого эле көп жупка даяр болду.

— Кунажынды тигиндейрээк аргамжылап койбопсуңар, бооз неме ачка турса музоо салып койсо эмне болот?! Бул атамдын үнү. Тааныш дабыш. Атам бир жактан

келе жатып да, корообузга башбага электе үй-тиричилигибиздеги зарыл жумушту айта кирет.

— И эсиң менен куруп кал. Ушундай кем акылмын. Бая эле сага айтам деп унутуп калган турбаймынбы. Жүгүр, бедепаянын четине аргамжылап келе гой. Айтса-айтпаса, бооз неме мурдун жалап, жалмаңдап калды го.

Мен апамдын айтканын аткардым да тез очок боюна келдим. Келсем, атам акча санап турган экен.

— Көчүк бас,— деди мага. Анан сөзүн улады. — Балам, кыдыр алейсалам ак жол берсе, эртең сапар тартасың. Мына бул — пул. Таап алсаң да, санап ал дейт. Санагын да оромолго түйүп, белиңе бекем байла. Унутпа, белиңде пулуң бардыгын. Түндөсү уктаганында да басып жат. Анан мени эмне кылар экен дегендей байкап турду. Атамдын айтканындай жасадым. Атам белимдеги курумдун байланышын текшерип, тартып-тартып көрдү. Курум бекем болучу. Өзүнүн оюндагыдай экенине ынангандай, мыйыгынан күлдү. Көңүлү жайланып, эртең мененки чай ичүүгө отурдук.

Эртеси мени атам Кара-Суу темир жол вокзалына жеткирип келди. Вокзалда эл азан-казан. Бири өйдө басса, бири ылдый чуркап, өзүнчө кымгуут. Атам он биринчи вагонго билет алыптыр. Кыбыла тарапты карап туруп батасын берди: — Омийин, балам, ак жолуң ачылсын, илимдүү болуп, мартабаң көтөрүлсүн. Овлоу акбар. — Бетибизди сылагандан кийин жүгүмдү көтөрүп, вагонго чыктым.

Ата-энемден, ага-туугандарыман, Ата журтуман оолактап баратканыма көңүлүм бөксөрө түштү. Көзүмдүн кычыктарына жаш пайда болду. Бирок, чоң максаттар талпынткандыктан кайратыма келдим, чыйралдым. Төртүнчү күн дегенде поезд Фрунзе шаарынын вокзалына келип токтоду. Вокзалдын имаратынын бекемдиги, чоңдугу мени таң калтырды. Шаар дегенди биринчи көрүшүм. Түптүз, таза көчөлөр. Арык боюна катар тигилген дарактар.

Бийик-бийик үйлөр. Баарынан да мен келген педагогикалык институттун имаратынын узундугучу, залынын чоңдугучу? Каршы-терши баскан өспүрүмдөр, кээ бирлери кыздар менен колтукташып алган. Кандай жигиттер кыздарды ошондой имерип алат экен деп өзүмчө таң калдым. Ичим ачышты. Чынын айтсам кандай кесипке ээ болорум мен үчүн ачык эмес эле. Алар-булардан сурасам, географ адистиги өйдөрөөк экендигине ынандырышты. Аалам таанырымды, жер байлыгын аңтарарымды айттышты. Мен алардын кеңешин туура көрдүм да география факультетине документтеримди тапшырдым. Кируу экзамендерин үч, эки төрт, сочинениеден бешке тапшырдым. Кабыл алуу приказынын илинишин чыдамсызданып күттүм. Күткөн күн келип, институтка өткөн студенттердин фамилиялары приказ, буйруктар тактасына илинди. Чуркап келип, география факультетинин приказын окусам, менин фамилиям, ысмым жок. Жер айланкөчөк болуп, көзүм караңгылап олтура калдым. Бир аздан кийин шашып окуп, фамилиямды аттап кеттимби, деп кайра тизмени бир-бирден тактап окуп чыктым. Менин фамилиям жок. Приказ алфавит тартибинде жазылыптыр. «Б» тамгадагылар үчөө гана экен. «Өтпөй калыпмын да», — эмне себептен өтпөй калдым экен деп бушайманда калдым. Өзүмө-өзүм табышмактуу суроолорду берем. Заматта дүйнөм тарыды. Эч кимге керегим жоктой сезилди. Аалам караңгы, суз, адамдар жагымсыз боло түштү. Ал турсун жанымдагы жаштардын ыракаттанган күлкүсү да кулагыма жат угулду. Кең ааламга батпай, эмне кыларымды билбей кайсаңдап калдым. Башка факультетке кандай балдар өтү экен! Тизмесин окуюн деп, кайра «анын мага кереги эмне?» — деп иренжидим. «Өтпөй калыптырмын, эми элдин бетин кантип карайм. Ата-энем кайсы бетим менен барам? Баягынын баласы Прунзага окууга барган экен. Жарабай, кайта шалпайып келиптир». — дешет да уккандар. Аттиң, мындай абалда кала-

рымды билгенде келбей эле, акча коротпой эле койбойт белем... Башыма ар түрдүү ойлор келип, тунжурап бир ордумда көпкө турдум. Анан, «болор иш болуп, боёсу каныптыр. Эми кейиген менен ордуна келбейт. Андан көрө «Айчүрөктү» бир көрөйүн да үйгө кайтайын дедим ичимен. «Ала-Тоо» кинотеатрына жакын опера жана балет театрына келдим. Ичине кирбесем да, алгач ирет көрсөм да бул имарат мага жакындай сезилди. Кассада билет калбаптыр, бир жума мурда сатылып кеткенин айтышты. Мен кымбаттыгына карабай бир аялдын колунан сатып алдым. Театрдын залына кирип өз ордума отурдум. Сахнага көз чаптырдым. Күткөн мүнөт келип, көшөгө жай ачылды. Бир көркөм дүйнө — өткөн замандардагы ата-бабамдын турмуш-тиричилигине, мурас-салтына, үмүт-тилегине, күрөш-кагылыштарына аралаштым. Таң калдым. Жеңишине толкундандым. Сырткы душмандарынын көрсөткөн кордугуна ызырындым. Бир маалда добул шамал болуп, асмандан Айчүрөк ары-бери кайкыды. Эки жагын элеңдеп карады. Ошондо Чачыкей үн салды:

Айланбай ак куу сырыңды айт,
Азапка башың урунбайт.
Чарчасаң сазга коно тур,
Чачыкей сага жулунбайт.

Ак куу сызып келип конду. Бүткөн боюм чымырап, толкунданып олтурдум. Семетей Тайторуну, Қонурбай Алгарасын минип сайышканычы? Азыр гана чыныгы турмушта болуп жаткандай... Бирок, окуя тез эле аяктап калды. Ата-бабамдын көркөм дүйнөсүн элестетип, ойго батып жатаканама кайттым. Эртеси Фрунзе — Жалал-Абад поездине билет алдым. Поезд кечинде жөнөйт. Али убакыт көп. Эмне кыларымды билбейм. «Айчүрөктү» көрүп, жигиттик намысым козголгону менен окууга илинбей калганым үчүн көңүлүм чөгүңкү. Андан көрө, а кандай бактылуу балдар өттү экен. Институттун бүт факультети-

не кабыл алынгандардын тизмесин окуп келсемби деп кайра приказдар доскесинин алдына келдим. Тизмелерди окуп келатсам, менин фамилиям да жүрөт. Баш тарабын карай салсам, филология факультети деп турат. «Жөн эле көзүмө көрүнүп жатпасын»,— деп ары басып келип, окусам да менин фамилиям. Эмне, менин ысмыма окшош болуп жүрбөсүн деп деканатка бардым. Бөлмөгө кирсем, жоон-жолпусунан келген, эки бети кызыл жүздүү адам ысыктын күнүндө ынтыгып отуруптур. Жанымда тургандардан ал кишинин аты-жөнүн сурап алдым.

— Нурахим Альпиевич!

— Айта бериңиз, кулагым сизде?

— Мен география факультетине экзамен тапшырдым эле. Өтпөй калыптырмын. Филология факультетинде Баклев деген фамилия жүрөт, ал менби же окшош фамилиядагы жигитпи?

— Остан келдиңизби?

— Ооба Оштон.

— Остан келген болсаңыз, осы сиз гой.

— Кандайча мен...

— Институттун кабыл алуу комиссиясы сизди филология факультетине авдарып койду.

— Себеп?

— Шымыңызы бар сыяктанды. Сочинениени беске жазыпсыз...

— Мейли окуй беремин. Рахмат, агай! Сүйүнгөнүмдү айтпа. Кубанычым койнума батпай, чуркаган бойдон жатаканага келдим. Аалам кооз, аалам айыпсыз, аалам кенен көрүндү мен үчүн...

* * *

Мен Фрунзе шаарындагы педагогикалык институттун 3-курсун бүтүрүп, айылыма каникулга келгемин. Студенттик курак өмүрдүн шайдоот мезгили го чиркин. Кийинди да тандап киесиң. Бирөө менен сүйлөшкөндө да

сылык мамиле жасайсың. Ошол адептүүлүк касиетин менен улуу-кичүүнү өзүңө тартасың. Айылдагы жоро-жолдошторум менен бирге басып, алардын үйүнөн чай ичип, эки-үч жолу түн бышканда кайттым. Жеңем айбандагы чарпаяга төшөк салып койгон экен, акырын мышыкча бутумдун учу менен басып келип, чечине баштадым. Атам да, апам да укташпаптыр. Қалыбы, мени күтүшкөн сыяктанат. Атам сөздү ток этер жеринен баштады.

— Сенин минтип жүрүшүң болбойт, балам. Белдин кубаты, көздүн курчу кеткен кезинде бизге келин жумшатып үзүрүндү көрсөтөсүңбү, же... — Атам андан аркы сөзүн айталбай калды. — Энендин абалы бул. Шайманы кетип, турса отура албай, отурса тура албай жүрөт. Бизди аясаң келин алып келип коюп, окуунду окуй бербейсиңби? — деди.

— Мейли. Бирок, али эч кимге кушум түшө элек да?

— Арзууну эмне кыласың балам, андай шаан-шөкөт менен үйлөнүү биздин колубуздан келбейт. Ал мал-дүйнөлүү кишилердин иши. Мен өткөн базарда, тээ «Қаблан-Көлдүк» Шермат менен макулдашкамын. Анын жетинчи классты бүтүргөн кызы бар экен. Мектептин директору Ошко педагогиялык окуу жайга окутам деп каттап алган имиш. Шермат: «Көзүм тирүү турганда кызымды шаардан окутпайм. Бейжай жүрүп кетет. Түзүгүрөөк жерден куда чыкса, кызымды кармата берем»,— деп сүйлөп калды. Андай амалын таппай, көзү чачыраган кишини көргөндө жөн турмак белем. Дароо ач кенедей жармаштым.

— Менин Фрунзеде окуган уулум бар. Жакында келип калаар. Макул десен, кызыңыз экөө сүйлөшсүн. Аягы тагдырдан,— дедим. Башы маң болуп турган Шермат макул болду. Ошко барып үйлөнө турган колуктуң менен сүйлөшөсүң,— деп кесе айтты. Биздин үй-бүлө үчүн атам айтканы айткан, дегени деген, эч ким сөзүн эки кылып, каяша айта алчу эмес. Анан калса, атам көп жашап,

өтө кексе окшобойбу. Чынында эле, айткан сөзүнөн кынтык табалбадым. Моюн толгой албадым. Эртеси атам, апам, жеңем жана мен болуп Ошко келдик. Болжошкон чайканага кирдик. Төрдө бир чокчо сакал, сары абышка чай ичип отуруптур. Жанында кош бойлуу аял менен бир кыз бар. Атам экөө саламдашты. Анан шыбыраша түштү, чокчо сакал абышка мени баса карады. Анан жанындагы аялга бирдеме дегендей болду окшойт. Ал кызды ээрчитип Навои паркын карай басышты. Атам мага жакын келип:

— Тиги экөөнүн артынан бар. Боюнда бар келиндин жанындагы кызды көрдүңбү. Ошол ала турган колуктун. Өзүңө имер. Анан сүйүү, махабат деп кайдагыны айтып отуруп албагыла. Сөздү узартпай бүтүр. Кембагалчылыкта эптеп колго тийгизүүнүн амалын ойло. Мындан калсаң калың берип, сага кыз алып бере турган дүнүйөм жок балам, — деди.

Мен унчукпай башымды ийкедим да, тигилердин артынан жөнөдүм. Сөздү эмнеден баштарымды билбей, оңтойсуздана түштүм. Тиги кош бойлуу аял сезе койду көрүнөт:

— Жакыныраак отур, мырза жигит, — деди. Мен мырза жигит дегенди өмүрүмдө биринчи жолу уккандыгымдан көтөрүлө түштүм. Кыздын жанына олтурдум. Кыз мени карап турган экен. Көзүм көзүнө чагыла түшкөндө, бүткүл боюм чымырап сүрдөп кеттим. Бирок, билдирбөөгө аракет кылдым.

— Атың ким, мырза жигит? — деди кош бойлуу аял.

— Камил.

— Жакшы ысым экен. Ысмына жараша болгой элең. Экөөң сүйлөшкүлө. Көңүлүңөр табышып калса ажеп эмес. «Кыз сурагандыкы, кымыз ичкендики», аягын насип, тагдыр билет, «жүгүргөн албайт, буюрган алат». — деди да ары басып кетти.

— Атыңыз ким? — дедим.

— Айымчач.

— Менин ысмымды болсо уктунуз.

— Уктум.

Сөздү эмнеден баштасам экен. Ойлоно калдым. Эмнени айтсам да, маанисиздей сезилип туруп алды. Атамдын: «Арзууну эмне кыласың, эптеп колго тийгизүү жагын ойло»,— деген сөзү көкөйүмдө. Кыздын өңүнө карасам, ыраңы таза, тунук. Сөздөрү да ордунда. «Түстүүдөн түңүлбө» — деген ата-бабаларыбыз, мындан жакшы кыз дагы жолугаарын ким билсин.

— Окуунду улантууну каалабадыңбы?

— Жок.

— Эмне үчүн?

— Атам окуткусу келбейт. Өзүңүз жакшы билесиз, атага каяша айтууга болобу?..

— Болбойт.

— Анан эмнени сурап турасыз?

— Мага турмушка чыксаң бактылуу болом деп ойлойсуңбу?

Айымчач көп ойлонгон жок. Дароо жооп берди.

— Бирөөгө үйлөнсөңүз жаман ниет менен үйлөнөсүзбү?

— Жок, албетте, ар ким бактылуу болсом дейт.

— Анда өзүңүз билиңиз.

Кыздын жообуна ыраазы болдум. Тагдырыман көрөрмүн. «Тандасаң тазга жолугасың» болуп жүрбөйүн. Эгер тилимди алса үйлөнөм ушул кызга. Ушундай чечимге келдим ичимден.

— Эгер ынансаң үйгө алып кетейин? — Айымчач мени токтоо карады. Анын көзүндө: «Ушунчалык тез жана жеңил чечесизби»,— деген сөз турган эле.

— Кайда алпарасыз?

— Үйгө.

Кыз жылмайды. Калыбы, ата-энеси «күйөөгө барасын» деп бышы кулак кылып койсо керек. «Барабыз»,

«барбаймын» да дээрин биле албады. Ойлуу туруп калды. Анын мөлтүрөгөн ыраңы, тайманбай караган көзү, ар сөзгө орду менен токтоо жооп бериши менин көңүлүмдү тойгузду. Ордуман турдум да, базар жакка басалычы дедим.

Айымчач жеңесин чакырды. Кош бойлуу жеңеси акырын басып келди да, «эмне болдуңар?» деп сурады. Кыз жоопсуз тымпыйды. Жеңеси суроосун кайталаган жок.

— Базар аралайлычы дейт...

— Ии, кызык. Эч кимди жактырбай ыргыштайт элен, али сөзүн айта электе багынып калыпсың. Тузакка түшөт деген ушул,— деп чычалатты жеңеси.

Айымчач жылмайып, жооп берген жок. Парктан чыгып, бир аз басканда эле дүкөнгө кабылдык.

— Дүкөнгө киреличи? — деп сурандым.

— Анда эмне бар?

— Көрөлү. Жолугушканыбыздын белгиси болсун. Белек алып берейин.

Айымчач унчукпады. — Белекке ашыкпай коё туруңузчу? Сөзүңөр бүттүбү деги,— деп тактап сурады жеңеси.

— Бүттү,— дедим.

— Ушунчалык тезби? Бири-бириңерди көрө албай эле турган экенсиңер да.

— Анан эмне. «Ойчу ойлонгончо, тобокелчи үйүнө жетиптир»,— деп тамашаладым. Артынан күлкүмдү токтотуп: «Сөздүн ачыгы жакшы, жеңе бизди кандайдыр бир жылуу сезим тартып турат»,— дедим.

— Шыпылдаган, ачык жигит тура. Нике кыя электе, аялыңдай башкарат го мунун,— деди Айымчачка.

— Көрбөй турасыңбы,— деп мактангандай жооп берди Айымчач.

— Анда коё кал... Мунун байкагычтыгын көр, дегеле. Дүкөнгө кирип Айымчачка майда-барат белек-бечкек алып бердим.

— Эми кеттикпи? — дедим.

— Кайда? — деди суроолуу көзү менен карап, кош бойлуу жеңем.

— Үйгө.

— Ашыкпаңыз, күйөө бала,— деп токтоо сөзүн баштады жеңем. — Кыз бөтөн журт, бөтөн адамдардын арасына барат. Биз кызды даярдайлы. Башы-көзүн жууп алысын. Эртеге саат 12де драма театрынын астынан кездешели,— деди. Мен макул болдум. Коштошуп ажыраштык. Чайканага келсем атам, апам, баягы сары абышка менен дале чай ичип олтурушуптур. Атам сөзмөр киши эле. Жумшак сүйлөп, айланасындагыларын уютуп койгон экен. Атам экөөбүз бир сөз, же жарым ымдоодон бири-бирибизди түшүнүшөбүз.

— Бүттүбү? — деди.

— Бүттү.

— Анда кеттик. Эртерээк барып, кем-өксүгүбүздү камдайлы. Атам ордуна чапчаң турду.

— Бали балам, тагаларың тың эле.

Болгон сөздү атама түшүндүрдүм. Үйгө көңүлдүү кайттык. Эртеси болжошкон жерге келдик. «Орус балага» дегеле кыз жакчу эмес эле, кандай кыз болду экен. Көрөлү,— деп жеңелерим да кошо келишкен. Болжошкон мезгил келди. Айымчачтар жок. Ал турсун саат үч болду. Далек жок. Атам тызылдай баштады.

— А балам шашмалык жайың бар эле. Эмнеге үстү-башына алып кийгизе койдун экен. Үйгө баргандан кийин деле кеч болбойт эле го? Куу бакалдын кызы сени алдап, кийинип кетип калбагай эле...

— Чочуба, Бакай,— деп апам сооротту.

— Анан эмнеге кечигет? Он экиге болжошкон адамдар төрткө чейин жоголсо.

Аңгыча тээ Сулайман тоосу тараптан Айымчач көрүндү. Үстүндө кечеги мен алып берген көйнөк, жазбай тааныдым. Жакындаганда жанында баягы кош бойлуу

келин, дагы бир киши келе жатканын билдим. Апам кыздын астынан чыгып, нандын ортосуна салган сары майдан сугунтуп: «Бактылуу бол, айланайын, алдынды бала, артыңды мал бассын»,— деп алкады. Айымчач эки-үч жолу жүгүндү. Аңгыча мен такси кармадым. Апам, атам, куда-кудагыйлар менен бир таксиге, мен Айымчач жана жеңелер менен экинчисине отуруп үйгө жөнөдүк. Беш күндөн кийин Фрунзеге келдим. Быйыл бүтүрүүчү жылым. Жооптуу жыл. Жакшы жыл. Буюрса, жогорку маалыматтуу адам болом. Ушундай таттуу ойлордо сабактарга даярданып жүргөнүмдө: «Ошко пахта терүүгө барасыңар»,— деген кабар уктум. Мейли, кайра жакшы болот. Кайда жүрсөк да ата журттун керегине жарагандан кымбат эмне бар? Анан... Айымчачка да барам. Тулкубоюм толгон кубаныч, сезим эргиткен кыялдар толкуйт. Үйгө келсем Айымчач баягыдай мага эркелебей, ой-санаа баскансып калыптыр. Көзү да шишиңки. Калыбы ыйлаган өңдөнөт.

Кембагалчылыктын салакасы экенин дароо түшүндүм. Мен ойлогондой эле, эки күн мурда Айымчачтын атасы калың доолап келиптир. Атам «сага калың бере албайм. Калың берүүчү адам Фрунзеде окууда жүрөт. Ошондон доолап ал» дептир. Кайнатам ачуусу келип Айымчачка: — эгер менин канымдан бүткөн кыз болсоң, калың бергенче үйгө бара тур,— дептир. Айымчач же атасын кыя албай, же мени кыя албай жүргөн экен. Эшиктен киргенимде эле мойнумдан кучактап ыйлады. Айымчачты кыйнабас үчүн, атасынын алдында жүзү жарык болуш үчүн «Кавлан-Көлгө» алып жөнөдүм. Жолдо баратып: «Ата деген ата. Атанын сөзүн таштай албайбыз. «Балдарым деп жанымды жай алдырбай жүрүп чоңойтсом, сөзүмдү сөз кылбады» — деп таарынып калышы мүмкүн. Ошондуктан, мени ээрчип келди деп түшүндүр» дедим.

Айымчач тымпыйып унчукпады. Эки саат жол жүргөндөн кийин «Кавлан-Көл» жайлоосуна келдик. Кайнатам

да, кайненем да мени таштай муздак кабыл алышты. Терebelди байкаган болуп, кеч киргенде уктаганга жаттым. Узак жол жүрүп чарчап калган экенмин, таң атмак турсун, күн аргамжы бою көтөрүлүп калыптыр. Бир убакта тиги беттен ачуу үн чыкты.

— Жаман күйөө уктаганын калыңга тогойт, ойгот тиги күйөө болумушту. Кайсы ырысына чиренип уктайт!

Сөз мен тууралуу болгонун дароо түшүндүм. Төшөктөн ыргып турдум. Кечээ күңгөй тараптагы беттен булак көргөм. Ошоякка бастым. Айланага көз жибердим. Күн мээримин төгүп туруптур. Төрт түлүк оттоодо. Түркүм куштар божурап сайрайт. Айрыкча «сары айгыр» тынбайт. Аалам жер төшөгүндө жаткандай мемирейт. Бир гана менин көңүлүм кир. Көңүлүм чөгүңкү. Баарыбыз эртең мененки чайга отурдук. Қымыз куюлду. Боорсок чачылды. Кайната чекесин тырыштырып, нааразылык сөзүн сүйлөй баштады:

— Тагдырга, насипке арга жок. Көзүм кашайып, жаман, кунарсыз адам менен кудалашып калыптырмын. Ушу мени өлтүргөн адам бейишке чыгат. Ботом, ата-баба айткан калыңды бергиси жок, бу бейнамаздын. Тиги, Қочкорбай ким? Ошол чолоктун кулгуна кызына он миң сом калың берип, алып кетти. Мына бул эле Самудин чекирдин чилдешир кызына он миң сом калың төлөштү. Эмне, менин кызымдын көзү сокур, мурду бучук бекен? Кудайга шүгүр. Чырактай жанып турган кызым бар. Кеп ушу. Қалың бермейин Айымчач астананды аттабайт,— деди. Боз үй ичин оор тынчтык басты. Атамды жамандаганына териге түштүм. Ушунча жашка келгиче, жокчулук деген эмне, салт деген эмне экендигин жете түшүнө электигине ачуум келди. Бу кишиге караганда менин атам канчалык түшүнүктүү, сергек, баамчыл экендигине эми көзүм жетти. «Сени шаан-шөкөт менен үйлөөгө кудурет жок. Арзуу дебей эптеп колго тийгизүү жагын ойло»,— деген атамдын сөзүнүн маанисине эми түшүндүм. Атамды жетишпе-

гендик гана кысып турганын сездим. Аяп кеттим. Үнүм өзүнөн өзү катуу чыгып кетти.

— Ата,— дедим. Кайнатам мага суроолуу карады.

— Сизге кызыңыздын тынып, орун алып калышы керекпи, же калың керекпи?

— Экөө тең керек,— деп, ары жагындагы сөздү айталбай, буулугуп туруп калды.

— Андай болбойт,— дедим.

— И? Анан кандай болот? — Кайнатам көзүнүн агын чыгарып, карап калды. Мени канчалык жемелесе да макул элем. Бирок, атамды жамандаганына териге түштүм. Атам бу киши үчүн жаман көрүнгөнү менен, атамдын сырын билген мен үчүн, жанагы сөздөр ашыкча. Ылайыктуу эмес. Атам мен үчүн ыйык, кымбат, табигый. Мени ушул жерге чейин жетелеп келген күч да атамдын акылы экенин баамдабады.

— Атамдын сизге калың бере албагандыгынын себеби бар.

— И, эмне болду, шалбы, көрбү?

— Аелмет... мен окууну бүтөйүн. Калыңыңызды берем.

— Антип мени сооротпо. Дос-душман алдында жер карап калдым. «Кызын калыңсыз бирөөгө таңып бериптир», деген кеп угуп жатам.

— Айта беришсин. Элдин оозуна элек тартпайсыз. Сизге акча эле керек окшойт. Андай болсо, тигине кызыңыз, каалаган кишиге сатыңыз да, калыңын алып жей бериңиз,— деп ордумдан турдум. Кашымда отурган кайненем да, кайнагам да, жеңем да эч кимиси отур дешпеди. Калыбы, булар да кайнатамдын сөзүнө макул окшойт. Бирөө да сөз катпады. Боз үйдө оор тынчтык өкүм сүрдү. Эшик алдында олтурган Айымчачка көз жибердим. Ал: «Отур, кайда барасың» — дегендей эрдин тиштеп ишарат берди. Бирок, мен ордуман козголуп алгамын. Кайра орунга барып отурушка болбойт. Боз үй жанындагы кыя жолго түшүп, Ош жолун карай бет алдым. Эч ким узат-

пады. Бир гана картаң кара ит зериккен абалда борс-борс этип, эки-үч жолу үрүп койду. Менин кадамым кайраттуу ташталганы менен көңүлүм бөксөргөнсүп баратты. Кандайдыр бир кымбат нерсемди унуткандай, жүрөгүмдүн жарымы бөлүнүп калгандай бөксөрүп бараттым. Ал турсун көңүлүм бошоп кетти. Бирок, кандайдыр бир намыс түртүп, артымды карабадым.

Айылга түнкү саат ондо келдим. Үйдөгүлөр тамак жеп, бата кылышып, отурушкан экен. Атам мени ойлуу тиктеди да:

— Айымчач кана? — деди.

— Төркүнүнө калтырдым.

— Эмне үчүн?

— Атасы сараң киши экен. Калың бербеди деп сизди жамандады. Ачуум келди да: — Атама тил тийгизбениз. Ал менин атам. Сизге калың эле керек болсо, тигине кызыңыз, каалаган кишиңизге сатыңыз да, калың алып жей бериңиз, — дедим да баса бердим.

Атам ордуна ыргып турду да, бети-башымдан жыттагылады. — Баракелде балам, ушундай намыскөйлүгүңдү билгемин. Мага тил тийгизбесиңе ишенгемин. Ыракмат балам, кем болбо. Мени ошо сараң бакалдын алдында жер каратпапсың да! Азаматсың! Сага ыраазымын. Ойлобой сүйлөгөн сараңдын жаны кейисин. Куп сызга отургузупсуң да балам. Сага эки дүйнөдө ыраазымын. Эми башка кыздардан чекесинен чертип танда! Сүт ичпесем жок, сат тиги уйду. Минбесем жок, сат тиги кара качырды!

* * *

Арадан жоон топ жылдар өтүп, Гүлчө районундагы бир мектепте директор болуп иштеп жүргөнүмдө «демилгелүү директор» аташып, Фрунзе райондук элге билим берүү бөлүмүнүн башчылыгына дайындашты. Бул жаңы

кызматтын сыр дүйнөсүнө аралашып, жанды-жанга уруп иштеп жүргөн кезим.

Июнь айында мени Ош областтык элге билим берүү бөлүмүнүн Советине кыздардын мектепке тартылышы тууралуу отчет берүүгө чакырышты. Советтин мүчөлөрүнө райондогу жалпыга милдеттүү окуунун аткарылышы, айрыкча кыздардын окууга толук тартылбаганынын себептерин айттым. Советтин мүчөлөрү бул абалга ыраазы болушпай баштарын чайкашты. Мага катуу эскертүү беришти. Чынында эле райондун кайсы мектебине барып, класстарга кирбеңиз 1-4-класстарда балдарга караганда кыздардын көп олтурганын көрөсүз. Анан эле 6-класстан тартып 10-класстарда кыздар сейректей түшөт. Кайсы бир класстарда такыр эле жок болуп калат. Эмне, бу кыздар кайда кеткен? Сураштырсам кызык фактыларга дуушар болдум. Кайсы бир кишилердин гана эмес, кызкелиндердин да билим деңгээли төмөн. Жең ичинен молдолордун үгүтүнө ишенишет. Ошонун айынан кыздарын бойго жете элек кезинде эле, же болбосо, бешиктеги кезинен эле бирөөнүн баласына башын байлап, «бел куда» болуп коюшат. Убадаларынын үдөөсүнө чыгуу үчүн 5-6-класстан көздөн далдалоонун амалын издешет. Ыгы келе калганда жакынкы коңшу райондордогу тууган-уруктарында окуйт деген шылтоону айтышат. Талап кылган учурда «түкүнчө орто мектебинде окуп жатат» деген жоопту айтышат. Бул мезгилде партиябыз онунчу классты милдеттүү түрдө бүтүрүү токтомун кабыл алган. Ошону иш жүзүнө ашыруу үчүн районбуздун мугалимдери айыл-кыштактардагы балдардын бирин калтырбай окууга тартышты. Бирок, адамдардын байкашына караганда, дале болсо айрым кыздар мектепте толук тартылбай жатканы сезилди. Айрым ата-энелер кыздарынын калыңын кулкундарына тезирээк жөнөтүш үчүн көздөн далдалашат. Дайыма үй төрүндө, коргон ичинде кармашат.

Кыздарды окутуу кыйындыкты туудургандыктан мен башка амал-арга көздөдүм. Партиянын райондук комитетинин биринчи секретары Анатолий Павлович, Ош областтык элге билим берүү бөлүмүнүн башчысы менен кеңешип туруп, районубуздун борбору Кадам-Жайга сексен орундук кыздар мектеп-интернатын уюштурмак болдук. Интернаттын имаратын курдуруш үчүн Фрунзеге барып, элге билим берүү министрствосунан акча каражат сурадым. Имаратты куруп бүтүргөнүмдөн кийин жетекчи активдерибиз айыл-кыштактарга бөлүндүк. Кыздарын окутпай үйүнө кармаган адамдар менен жекеме-жеке, бетме-бет аңгеме жүргүздүк. Ар кимисинин ички сырын, максат-ниетин, жан-дүйнөсүн үйрөнүп чыктык. Боорукер, тил алгыч адамдарга да, түшүнүгү тар, кежир кишилерге да жолуктук. Кайра-кайра сүйлөшүп олтуруп, тил табыштык. Жибиттик. Төрт ай бою кежир кишилер менен алышып жүрүп, бар болгону кырк сегиз кыз чогултук. Сексен орундук мектеп-интернаттын талабына жараша мугалимдердин зарыл санын толуктап, окутуу-тарбиялоо жумушун баштадык. Кеч күз эле. Асманда боз булут каалгып, муздак шамал согуп турган. Үстүмө плащ кийип алганы үйгө келсем, Ак-Турпак айылдык Советинин председатели Сулайман ака, дагы эки киши олтуруптур. Ал киши менен көңүлүбүз жакын эле. Жылуу-жумшак учураштык. Шашпай олтуруп чай ичтик. Маектештик. Эс алганы сыртка чыгып баратсам, айбанда оозу чымчып буулган эки капты көзүм чалды.

— Бул кайдан келген? — деп кармалап койдум. Бирок каптын ичиндегини ажырата албадым.

— Күрүч, болгондо да Ак-Турпактын күрүчү,— деп Сулайман илбериңки жооп берди.

— Аны ким алып келген?

— Биз да үка...

— Үкөм,— деп сөзүн ишенимдүү баштады Сулайман ака. — Куш канаты менен учуп, куйругу менен конот.

Сен Қарасуудан келсең да ака-үкөдөй сырдаш болуп калдык. Ымандай сырымды айтсам, сага тилим өтөт деп келдим.

— Мейли, мейли оюңздагыны айтып бүтүрүңүзчү, анан...

Оозумдан бул сөз чыкканда, шар чыгып жаткан сөз буулуга калып, саал жүрөксүй түштү.

— Үкам, тилимди алсаң... Көңүлүмдү кир кылбасаң айтам?

Сага ошондой үмүттө келдим.

— Айта бериңиз сөзүңүздү.

Қолун жаңсап, көрсөтө сүйлөдү. — Қыздар интернаттында биздин кыз бар эле. Райкомдун секретары өзү баргандыгынан...

— Аерде сиздин кызыңыз жок. Мен интернатта кимдердин кыздары бар экендигин беш салаамдай билем.

— Менин кызым болбогону менен бир тууганымдын кызы.

— Ошондой десениз.

— Ооба, райкомдун секретары өзү баргандан кийин, акам каяша айталбай машинага салып бердик эле.

— Туура кылат. Азыр өкмөт менен партиябыз кызуландарды онунчу классты милдеттүү түрдө бүтүртүү чарасын иш жүзүнө ашырып жатканын өз көзүңүз менен көрүп турасыз.

— Ооба, кабарыбыз бар. Партиябыз ушул чараны баштап, эң туура иш кылып жатат. Биз дагы колдойбуз.

— Колдосоңуз, эмне айтканы турасыз?

Ал коюн-чөнтөгүнөн түйүнчөктү сууруп мага сунду.

— Ме, үкам, бул калыңдын жартысы.

— Калың канчага бычылган эле?

— Оягын сурап эмне кыласың үкам, жүзүмүн жегин да, багбанын сураба.

— Жок, ачык айтпасаңыз, тилиңизди албай коём.

Ал дагы токтоло калды. Ыраңы сууй түштү. Мен айта

бер дегенсип, жылмайып койдум. Ал каткырып күлдү да, отуз миң сом деди.

— Охо-оо, баасы бышкан экен.

— Көп эмес. Көп болсо бизге эмне. Анан үйгө баш киргизиш оңой бекен?

Мен ага ишендире сүйлөдүм.

— Эгер сиз чын эле мага ишенип келсеңиз, мен да бир азаматтык кылайын.

— Ошент ука. Мен да бирөөгө тилим өтөт деп, ага тууган, дос-душмандарга мактанып калайын.

— Мен айтканды аткарасызбы?

— Аткарам укам, аткарам.

— Аткара турган болсоңуз,— акчаны колуна карма-тып,— мынаву пулдуям, анабу айбанда жаткан каптагы күрүчтүям кайра алып кетесиз.

— Эмне үчүн, андай кылсаң мени такыр өлтүрбөдүң-бү. Анда тилимди алганың кайсы? Уят болбодумбу?

Мен кагып коёюн дедим. Бирок, үйгө биринчи келген адамды аядым. Мени жал-жал карай берди.

Сулайман ака бул талабыма көңүлү бир ишенсе, бир ишенбей ойлуу туруп калды. Мага кайра жалдырады.

— Жүр ука, менин көңүлүмдү оорубасын десең, пулду ал.

— Жок, аксакал, уят деген бар. Сүйлөштүк.

Биздин сөзүбүздү үйдө туруп, кулак салып турган зайыбым бөлмөдөн чыгып келип, сөзгө аралашты.

— Бул эмне кылганың? Сага ишенип келгенден кийин сөзүн эки кылбаңыз. Бу киши да үмүт менен келди. Анын үстүнө үйгө келген ырыскыны кайтарбаңыз. Күрүч керек. Агаңыздын шагын сындырбаңыз.

Анан Сулайман акага жылмайып карады да:

— Кабатыр болбой кайта бериңиз. Суранчыңыз орундалат. Укаңыз да атанын баласы. Андан көрө, жанагы өзү айткан справкасын тезирээк алып келиңиз.

— Рахмат келиним, эми көңүлүм жайланды. Куп бо-

лот,— деди да Сулайман ака култуңдаган бойдон бөлмөдөн чыгып кетти. Мен эмне дээримди билбей, дал болуп туруп калдым.

* * *

Райондун көпчүлүк мектептеринин имараттары жаңы типте салынды. Бир гана «Жаркотон» айылындагы мектептин имараты начар. Пакса дубал менен көтөрүп, үстүнө пычан төшөлүп, топурак салынган. Үстү жалпак. Караган кишиге мектептин имаратына окшобойт. Райондук аткаруу комитетинин төрагасы Гүлү Қаримова менен бул мектептин имаратын кантип жаңыртуунун амалын кеңештим. Гүлү Қаримова имараттын эскилигине зээни кейиди. Бирок, районбузда акча-каражаттын жетишпегендигин мага түшүндүрдү. Гүлү Қаримованын айткандарына ынандым. Бирок... Мен кандай да болсо жаңы орто мектептин имаратын курууга дилгирленип калдым. Эптеп себеп таап, Фрунзеге келдим. Министрдин имаратына кирип кабыл алуусун өтүндүм. Секретарь кыз ичкериге кирип, тез эле кайра чыкты.

— Кириңиз,— деди.

Кабыл алуучу бөлмөдө турган күзгүгө каранып, чачымды тарап, галстугумду ондодум. Өзүмдү токтоо кармадым. Министрдин кабинетине кирдим. Ал киши мени жылуу кабыл алды. — Оюңду кыска сүйлө. Убакыт аз,— деди.

— Мен Фрунзе районунда элге билим берүү бөлүмүнүн башчысы болуп иштеймин.

— Билем. Айтышкан.

— Сизге атайын келген себебим, биздин «Жаркотон» айылындагы мектептин имараты эски. Кулаганы турат. Мектеп сыягы жок.

— Билем.

— Ошол жерге жаңы типтеги мектеп куруу керек.

— Колдон келсе, Кыргызстандын бардык айылында эски мектеп турбаса дейсиң, бирок...

— Сөзүңүздө калет жок. Бирок, эл деген эл да.

Акыры министр мектеп курдурууга макулдугун берди.

* * *

Кийинки жылдын август айынын аяк чени болучу. Райкомдун секретары мени чакырып алды да: — «Правда» колхозуна жөнө. Эки-үч күндөн кийин комиссия келет. Гозолордун жагдайы менен таанышат экен. Баргын да, жол боюндагы арыктардын шактарын тазалат. Эр-бейген чөптөрүн кетмендетип кырдырып ташта. Эгер жол чаң болсо суу септир. Чеканкалоо талап кылган талаадагы гозолорго дароо адамдарды аралаткын. Ар нерсе өз мезгилинде, — деди. Мен кабинеттен сыртка чыктым да, үйгө келип «ИЖ-69» мотоциклимдин айрым тетиктерин текшерип чыктым. Бул унаанын жыргалы өзүнчө. Айрыкча жолго чыккандачы? Тасма жол ийиктей имерилет. Канча алыс жол болсо да учкан куштан мурда жетесин.

Заматта «Правда» колхозуна жетип келдим. Колхоздун конторасына жакындаганымда, агроном Сабыржан ака күтүп туруптур.

— Жүрүңүзчү Камилжан, тиги 24-гектардагы гозолорду көрөлү. Эгер сиз макул десеңиз 3—4—5-звенонун адамдарын аралатып жиберели, — деди. Сабыржан экөөбүз гозолордун агатына түшүп, узунунан да, туурасынан да аралап көрдүк. Гозолордун өсүүсү жетилиптир. Эми күчтү боюна чыгарбай, косегине бериш үчүн чеканкалоону тездетели. Экөөбүз келиштик да айтканыбыздай кылып, бригаданын 3—4—5-звеносундагы адамдарды чеканкага салдык. Қалган звенодогулардын үчөө чака көтөрүп, суу чачканга киришсе, бешөө кетмен алып, арык бойло-рундагы чөптөрдү кырышты. Жол бою тазарып, көркүнө чыга түштү. Эртеси да ушул жумушту уладык. Үчүнчү

күнү Кармыштын аянтындагы гозону аралап, жалбырактарына курт түшкөн түшпөгөнүн карап жүргөм. Эртең мененки саат он экиден беш-он минута өтүп калган. Көчөгө ак «Волгалар» куушуп келип, биз жүргөн аянттын тушуна келип токтошту. Калыбы комиссия мен жүргөн аянттагы гозолордун абалын текшере баштады. Мен алардын жанына басып келдим. Ал жердеги билгендер мени комиссиянын мүчөлөрүнө тааныштырды.

— Өзү эл агартуу кызматкери болсо, айыл чарбасын, анан калса гозонун эмнесин билет? — деди бирөө. Анатолий Павлович өзүң жооп бер дегендей мага карады.

— Мен гозону билем, — дедим.

— Кайдан жүрүп билесиң?

— Билем. Гозо арасында туулуп, гозо арасында чоңойгом.

— Билсең, мына бул гозо талаасы эмне үчүн кара кочкул да, тиги аянт эмне үчүн сапсары?

Меймандардын баары кандай жооп берер экен дегендей мени карап калышты. Мен бул гана «Победа» колхозу эмес, чигит эккен башка колхоздордун ар бир бөлүк аянттарынын сырын билчүмүн. Токтолбой жооп бердим.

— Бул аянттагы гозолордун кара кочкулдугу эки-күн мурда сугарып, артынан азот сепкенбиз. Азыр берген азыктарыбыз жаккандыктан, баарын боюна тартып, чайлап жетилип жаткан учуру. Тиги аянттагы гозолордун саргычтыгы — жери таштак. Суусун көп жибериптир. Биз кечээ агроном Сабыржан экөөбүз суусун тарттырдык. Агаттары эртең тоборсуса, артынан азот беребиз. Анан ал гозолор да чайлап, кара кочкулданат.

— Гозо сырын кайдан жүрүп жакшы билип алгансың? — деп кайра сурады калпакчаны.

— Мен Кара-Суу районундагы «Карл Маркс» колхозунанмын. Улуу Ата Мекендик согуш башталганда он бир жашар бала элем. Агалар жоо бетине кетишип, алар аткарып жүргөн иштин жүгү бизге калды. Гозолор ара-

сында агат салдым. Кош айдадым. Машак тердим. Қыскасы, чачтан көп иштерди аткардым.

— Азаматсың. Иште чыйралганың чын экен. Сөзүңдөн байкалып турат,— деп калпакчаны далымдан таптады. Ушул күнү өмүрүмдө биринчи жолу алкоо уктум.

* * *

Бүгүн айлык маянамды алгамын. Жумуштан кийин үйгө келип жубайыма кеңештим.

— Мына эки жүз отуз сом. Макул десең, жарымын тамак-аш, кийим-кечеге жумшасак да, жарымын атама берсем.

— Атама акчанын эмне кереги бар? Үстүндө үйү, астында аты турбайбы? Бизди жаш аялмет дейт. Али кем-өксүгүбүз көп.

— Айтканыңда калет жок, Ырыс. Ойлосоң ата деген ата, убайын көрөр бекемин деп үмүт менен окутту мени. Экөөбүздүн тең иштегенибизге үч жылдын жүзү болду. Бир жолу да үйгө чакырып, чекесин жылытып тамак ичирбедик. Же үйгө чакырбасак да, «чай ичип коюңуз» деп колуна он сом карматпадык.

— Жетишип турса, сиздин акчаңызды аяп жатамбы? — деп жубайым зиркилдеди. — Кыр-кырларга кар чачып, кыш келатат. Кубанычбектин үстүндө пальтосу жок. Гүлмиранын көйнөгү да, бутунда өтүгү да эски. Атама сөзсүз эле ушул айлыкта бериш керекпи? Күтө турар. Жетишип кетсек, кийинки маяналардан кайрылышарбыз. Экөөбүз тең иштеп жүрүп, анан балдарыбыздын үстүбашы жупуну көрүнсө уят эмеспи?

— Аа, балдарыбызды көөнүндөгүдөй кийинтпесек уят, а ата-энеге кайрылбай койсок эч нерсе эмес экен да? Сенин көңүлүңө карап жүрүп, үч жылдан бери сом бере элекпиз. Бу орозгер дегениңдин кем-өксүгү түгөнбөйт. Башкасын айтпаганда да, экөөбүз баш кошкондогу элге

Берген тою, кудаларга көрсөткөн сыйы, куттуу болсун айткан колу-коңшу, дос, жар-агаиндерге берген чайы асмандан түштү дейсиңби? А киши да ошо дүйнөсүн кысынып жүрүп жыйнаган. Анын баарын экөөбүздүн урматыбыз үчүн, карыганымда кайрылат деп төгүлүп-чачылган.

Сөзүмдүн орундуулугунан жубайым ынангансып, тили байланып калды. Бир аздан кийин кайра актанып кирди.

— Сарандыгыман, же ич тардыгыман акчаңызды аягансыганым жок. Мен деле атама берип, алкышын алсам дейм, бирок көр оокат. Бири кем дүйнө...

— Актанбай эле кой. Өзү билер десем акчаны орду менен жумшабадың. Залдагы кымбат баалуу гарнитурду эмне үчүн алдык? Коё турсаң болбойт беле? Ошонун ата көңүлүнөн артык беле?!

— Анын зыяны тийдиби? Душман көзүнө, үй-тиричиликке керек. Биз эмес, тиги Түмөнбай деле жапырайган үйүнө жаркыратып гарнитур коюп алыптыр. Ошондон кембизби?

— Ой, Ырыс, ойлосоң, коңшуларга эрегишебизби? Анте берсек, жарылып кетебиз го. Гарнитурдун зарылчылыгы деле жок. Кийин жетишкенде сатып алсак деле болмок. Андан көрө, ата-энебизди чакырып, үстү-башына бирдемелерди кийгизип, же колуна чай-чака карматып койсок, алкышын айтып, ыраазы болуп калбайт беле? Үч жылдан бери бир жолу да абалын сурабаганыбыз, эмне деген адамкерчилик? Бизден үмүт этпейт дейсиңби? Ичинен ушунубузду ойлобойт дейсиңби, ойлойт. Дагы жакшы сабырдуу кишилер экен. Мен алардын ордунда болсом, «балдарым, мен да силерди үмүт менен окуткамын. Эми маянага жетип калды. Айына отуз сомдон берип тургула»,— деп дооламакмын. Антүүгө алардын акысы бар. Бирок уяттуу адамдар эмеспи. Антишпеди. Тартынышты да «жаш орозгер, жетишип алсын» — деп сабыр кылышты.

— Мейли акчаңызды атаңызга берсеңиз, бериңизчи, мен кур дегенде Гүлмиранын бутуна өтүк сатып алсакпы дедим эле.

Жубайым өтө кысталып макул болду. Бул ынануу баары бир мага да кыйын сезилди. Ары ойлонуп, бери ойлондум. Атамын колуна акча карматканымда, а киши жаркырап-жайнап алаканын жайып, алкышын айтат: «Оомийин, балам, кем болбо. Коммунисттин катарына өтүп, кызматың көтөрүлсүн!» Ырыстын иреңине карасам, жайнаган жүзү туюкталып, үтүрөйө түшүптүр. Өз бүлөмдүн кабак-кашын бүркөлтпөйүн деген ойго келдим.

— Ырыс, сенин оюңду туура таптым. Мейли, Гүлмирага өтүк сатып бер. Кыз баланын көөнө кийинип жүргөнү уятыраак болот. Шарты келсе, атама кийинки маянамда берербиз.

Жубайымдын жүзү жайнай түштү. Балдарым эмеспи, энеси балдарын карады. Ошентип, бу сапар да атама баралбай калдым. Ичимен сыздадым...

* * *

Атам катуу бейтап. Төшөгүнөн туралбай калган. Эрте-ли-кеч ал-абалын сурап турабыз. Көбүнчө апам гана жанынан чыкпайт. Атамдын кашына кимибиз барсак да, көзү жашылданып, сөз айткысы келип эриндерин кыбыратып, бирдеме аткарам деп ниетине жетпей, арманы ичинде кайнаганын байкоо кыйын эмес эле.

— Мага имерилбе, балам, билип турам. Жумушуңан калба.

Анан атам, өз тамырын өзү кармайт. — Бүгүн да эмес, эртең да эмес, бүрсүгүнү... Азырынча кыйналбай, ишиңерге баргыла. Кечигип, сөзгө сөлтүк болбогула. Андан көрө, камыңарды көрө бергиле. Кем-өксүгүңөрдү даярдагыла. Кокус көзүм жумулуп кетсе, шашып калбагандай, жүдөбөгөндөй болгула.

— Айтса, Камил, чакырчы агаларыңды!

Мен сыртта өздөрүнчө кеңешип турган Алибек, Жали, Жунус акаларимди, Мойдун инимди ичкери кирүүсүн өтүндүм. Баарыбыз атамдын жанына келип, жарданып туруп калдык. Атам кашын тамдын шыбы тарапка ирмедди. Апам биле калып атамдын оюн түшүндү.

— И, байкуш, тигинисин айтып жатат го. Жали, сандалдин үстүнө чыккын да, карынын башын теше чап! Топурагын алгандан кийин кийизге оролгон сүйрү жыгач кесе чыгат. Ошону алып түш. Ичиндегисин көзүмдүн тирүүсүндө балдарыма бөлүп берейин деп жатса керек сыягы,— деди. Жали акам башкаларыбызга караганда узун бойлуу, толмоч, карылуу адам эле. Дароо тешени колуна алды да, сандалдин үстүнө чыгып, карынын башын чаба баштады. Эки-үч шилтегенден кийин эле шыбап койгон кесеги түшүп, кийизге орогон бирдемени сууруп чыкты.

— Агаңа бер,— деди Алибек аками көрсөтүп. — Тең бөлүп алгыла. Менден калган мурас ушул. Алтынды сактай албадым.

Алибек акам сүйрү жыгач кеседеги күмүш теңгелерди кийиз үстүнө төктү да, бешке бөлө баштады. Ар кимибизге жыйырма сегизден сөлкөбай тийди. Кимибиз жоолукка түйүп, кимибиз чөнтөккө салып, кимибиз аялыбызга бердик. Атам ошол дүйнөсүн гана балдарына бөлүп бергенге ниеттенип турган окшойт. Эми ого бетер тилден калып, көкүрөгүн киркирек басып, көзү аңтарыла баштады.

— Э, Бапа, эмне болуп атасың, коркутпачы бизди?

— Эриндери кеберсип, оозу кургап калды. Кичине суу ичириңизчи?

Апам ордунан дароо туруп, чоң пиялага суу толтуруп келип, пахта менен оозуна тамызды.

Атамдын эриндери ирмелип-ирмелмексен болду. Эстен танып баратыптыр...

— Ата көзүңүздү ачыңызчы? Эмне болуп жатасыз?
Атамдын бетинин нуру качып, кумсарып, дем алуусу билинбей, мурдунун таноолору кыпчылып калды.

— Айланайын ата, чын эле бизди таштап кетип баратасызбы?

— Койчу, эмне деп жатасың?

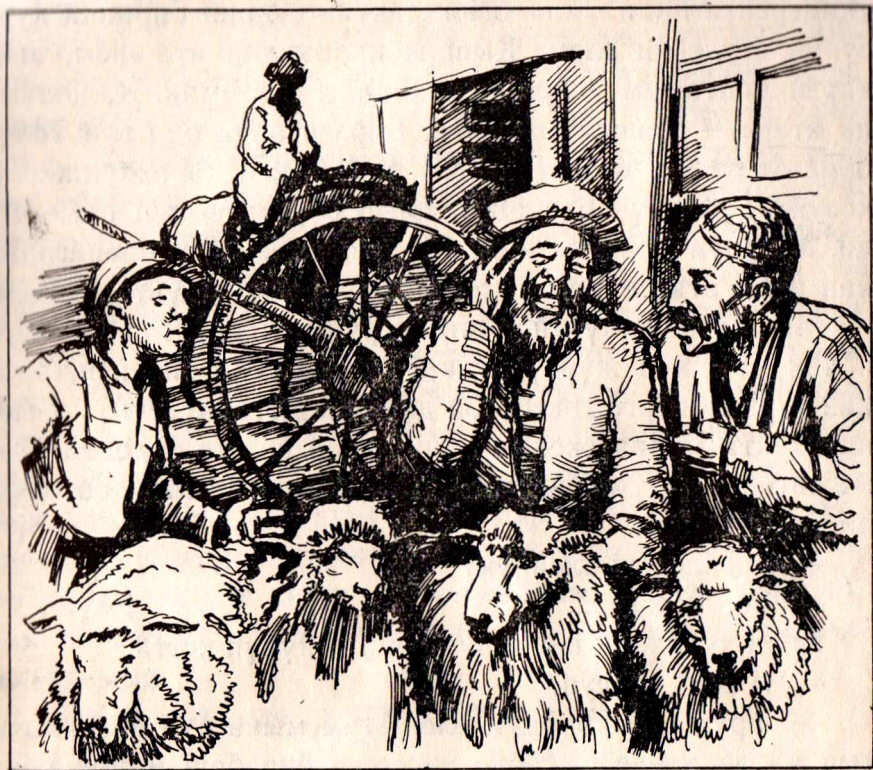
— Ата сизге ыраазыбыз! Бизге жумшаган мээнет-түйшүгүңүздү кечиниз?!

— Эмне деп жаман жорукту баштап атасың?

— Пирим ата! Жетилсек, сизге озур көрсөтөбүз деген ниетибиз бар эле. Максатыбызга жетпей калдык. Жайдыр-кыштыр балпылдата чайнаткан буудай наныңызды, актай албадык. Кылган мээнетиңизге ыраазы болуңуз! Сиздин кажыбас кайратыңыз, аталык мээримиңиз көкөйүбүздө...

— О жараткан! Өмүр ушул элеби?

Заматта үй-ичи ызы-чууга, өкүрүк менен бакырыкка толду. Ыйдын маани-сырына жете түшүнө албаган коңшулар да элендей басып, үйгө кирип келишти.

КАЙРАН КАРАКУЛАК АК КОЗУ

Аңгеме

Биздин үй чоң жолдон буруу — жылганын оозунда салынган. Тияктан өткөндөргө да, бияктан өткөндөргө да алыстан эле жумурткадай болуп көрүнөт.

— Тээтиги колхоздун клубундай болгон ак там кимдики? — деп кызыгып сурагандарга, билгендер ал үйдү карабай туруп эле:

— Жанаалыныкы, — дешип жооп беришет. Бирок, турган жерибиз жайлуу болгону менен чоң жолго чыгуу үчүн (айрыкча анча-мынча жүк менен) бир аз түйшүгү бар. Мага бул жолку сапарым өзгөчөрөөк болду. Фрунзедеги СССРдин элүү жылдыгы атындагы мамлекеттик

университетинин филология факультетинин биринчи курсунун студенти элем. Кышкы каникулда ата-энем, ага-карындаштарым менен учурашканы келгемин. Жөнөрүмдө атам: — Пенсия тие элек. Бир аз акча бар эле Толубайдын тоюна кошуп койгон элек. Тиги кара кулак, ак козуну Гүлчөнүн базарына алып барып, сатып ал,— деди. Козунун мойнуна жип байлап, жетелесем баспаганынан атам атка өңөрүп, чоң жолго чыгарып, үйгө кайтты.

Мен автобус күтүп, көпкө туруп калдым. Бир автобус келди эле, ичи жүргүнчүлөргө толуп калган экен, аялдай турган жерге токтоткон да жок. Дагы күттүм, же менин бактыма бош жеңил машиналар да өтө бербеди. Дагы автобус күттүм. Аңгыча жогору жактан Молдош молдо келип калды.

— Ассалоому алейкум!

— Воалейкума...

Кара кулак, ак козумду көрүп сүйүнүп кетти.

— И жол болсун?

— Фрунзеге жөнөдүм эле. Атам мына бул козуну сатып ал деди эле, автобус жок, же бир бош машина өтпөйт.

— Ата көрү, Жанаалы момун адам да. Ушу сендей боз жигитке козу жетелетеби, кыздар көрсө эмне дейт? Уят эмеспи? Кийген кийимдериң тигиндей болсо, чачың бу болсо, кой, бу кара кулак ак козунду сага жакшылык кылып мен эле алып коёюн. Кыздар көрө электе, жетеле! Үйгө жеткирели.

Козуну жетеледим. Баспады. Молдош молдо артынан чыбык менен айдаса, кайра теңирден тескери кетти.

Ошондо молдокем чепкенин чече салды да менин артыма жаап, жең-учтарын чач тараччынын ак шейшеби сыяктантып, мойнума орой салды.

— Көтөр эми! Энесин гана ээмп, эркин өскөн эме, жолго жүрмөк беле, көтөр, көтөрүп эле ал. Үй жакын, он-он беш мүнөттө жетебиз.

Мен бирдеме деп каяша сүйлөй албадым. Чынында өмүрүмдө желкеме салып, козу көтөргөн эмесмин. Бирок, баспаган кара кулак ак козудан кутулушум керек. Анын үстүнө жолдон кардар чыкканына ичим жылый түштү. Гүлчөнүн базарына чейин баспаган козуну сүйрөп, убаралангандан көрө сатсам, сатып жиберип кутулууну ойлоп калдым. Козумду көтөрүп алдым. Молдокенин үйү да жолдон обочо экен, чыкпаган жеримден тер чыкты. Бүткөн боюм суу болду. Козунун оордугунан мынчалык тердемек эмесмин. Университеттин штанга секциясында 60—70 килограммды көтөргөнүмдө деле мынчалык тердеген эмесмин. Кептин баары Молдокемдин чепкенинин жытында болуп жатат. Кийгенинен бери жуулбаса керек. Коңурсуп бир ачуу жыты бар экен. Кускумду келтирди. Ошондон зааркана, демимди өпкө толтура жутпаганымдан тердеп кеттим. Жамынбайын десем, кара кулак ак козу бүт костюмду булгамак. Аргасыздан жамынганмын.

— Кой жөнүндө анекдот уктуң беле?

— Жок.

— Укпасаң угуп тур, айтып берейин. Илгери бир кыргыз түлөө өткөрмөкчү болуп базардан кой сатып алат. Жетелеп үйгө алып кетейин десе баспайт. Ошондо ачуусу келип «чочко» деп коёт. Жанындагысы: «Сен адал койду чочкого теңеп, арам кылдың. Бул эми түлөөгө жарабайт»,— дейт.

— Анан эмне кылыш керек?

— Башка кой сатып ал!

Амал жок ал койду сатып жиберишип, башка кой алышат. Анысы да баспайт. Ошондо жаны кейиген адам:

— Окшоорун го окшойсун, айтууга болбойт да,— деген экен. Анын сыңарындай бу кара кулак ак козун да сени кыйнамак.

Молдокенин үйүнө келдик. Козуну желкемден түшүрдүм да, чепкенин бастырманын шагына илдим.

— Кемпир, төшөк сал, киши келди!

Үй ичинен кара кемзелчен, узун көйнөкчөн, жашы 50-55 чамасындагы балпайган аял чыкты. Ал мени мээримдүү тосуп алды.

— Кел айланайын, аман-эсен жүрөсүңбү? Кимдин баласысың? Мен жооп бергиче болбой, Молдокем озунуп кетти. — Бу тиги өйүздөгү Жанаалынын баласы. Фрунзеде университетте окуйт экен. Окуусун бүтүргөндөн кийин жазуучу болот имиш.

Мен үйгө киргенимде тамактын жыты бур дей түштү.

— И болсун, болсун. Төргө өтүп, төшөккө отур, айланайын, апаң аман-эсен отурабы? Үй оокатынан чыга албай, көп деле көрүшпөйбүз.

— Отурат.

Сырттан Молдокем кирди да, козунун баасын быча баштады.

— Атың ким эле, балам? Билчү элем. Карыганда киши унутчаак болот экен. Жадымдан көтөрүлүп кетиптир.

— Жаныбек.

— Бу Жаныбек абдан ыймандуу жигит болуптур. Мен козуң канча сом турат десем, «өзүңүз билип бере бериңиз, сиз менен соодалашмак белем. Мага караганда силер мал баасын жакшы билесиңер го» дейт. Орундуу айткан сөзүнө ичимден ыраазы болуп калдым. Ылайым, кудай өмүрүң узун кылсын. Чоң шаардан, илимпоздордон таалим-тарбия алгандыгы үчүн, уяттуу да, ыймандуу да бала болуптур. Чынында жолдо Молдокем экөөбүз кара кулак, ак козунун баасы жөнүндө сөз козгогон эмеспиз. Кемпиринин көзүнчө, тиги отурган мейманынын көзүнчө мени мактап, кара кулак, ак козуну арзаныраак сатып алгысы келгенин дароо түшүндүм да, тымпыйып отура бердим.

— Мен козуңа алтымыш сом берейин десем деле өзүңүз билиңиз дейт, элүү сом берейин десем деле кабагы бүркөлбөй жадырап-жайнап туруп, өзүңүз билиңиз дейт.

Кудай ушундай ыймандуу жигиттердин өмүрүн узун кылсын. Ылайым тагдырына жанда жок сулуу кызды туш кылсын!

Аңгыча кемпир дасторкон жайып, астыбызга тамак алып келди.

— Мына, эртең мененки насип деген ушу. Күлчөтөйдүн үстүнөн чыктың, мартабаң кем болбойт экен. Өсчү кишинин ырыскысын кудай ушинтип, үйлөргө чачып коёт. Ал, же, чың тоюп ал. Жол узак. Прунзеге жеткиче кардың ачпасын.

— Колуңарды сууга чайкабайсыңарбы.

— Жок, менин колум таза, үйдөн чыккан боюнча. Бисмилла рахмани ирраим...

Молдоке тамак жеп жатып, мейманына мени тааныштыра кетти.

— Бу жигит биздин айылдан, жакын эле туугандарыбыз болот. Өзү Прунзеде окуйт. Өткөн айда телевизордон динчилердин кылык-жоругу жөнүндө чыгып сүйлөсө, оозум Ошту карап калыптыр. Бирок, бизди көрүп тургандай сүйлөгөнүнө жети өмүрүм жерге кирип, уялып олтурам. Мейли, сүйлөгөнүң туура. Молдолордун арасында менден да ынсапсыздары бар. Алардын жоругу жолдо калсын. Карап отуруп, өзүбүздүн да кыжырыбыз кайнайт. Бирок, өзүң этият болуп жүр. Көзгө жакын жигит болупсуң, бирөөлөрдүн назары түшпөсүн.

— Абышка, көп сүйлөбө, автобус келчү убакыт зыктап калды. Баланы сөзгө алаксытпай берчүндү берип, ыраазы кылып жолго сал. «Жолоочунун жолдогусу жакшы, жолдо болбосо, үйдөгүсү...»

— Козунун баасы канча болмок эле? Ат менен төө эмес, ак козунун баасы алтымыш сом. Мен болбосом машинага он сом төлөп базарга алып бармак. Үстү-башы кирдеп, ит ашы кара буламык болмок. Бу жигитти аягандан үйгө өзүм алып келдим. Азыр эле үйлөнө турган жигит мышыктай болгон козуну кармап көчөдө турса, көр-

гөндөр эмне дейт? Буга тиём деген кыздар ого бетер иренжибейби? Жигитти аядым. Өзүм да убагында ушундай керилген жигиттердин бири болчумун. — Ал бир аз ойлоно калды да, — мындай март жигиттер козусун базардагыга караганда арзаныраак берет деген ойдомун. Ме, жигит, кырк сом, ушуга ыраазы бол.

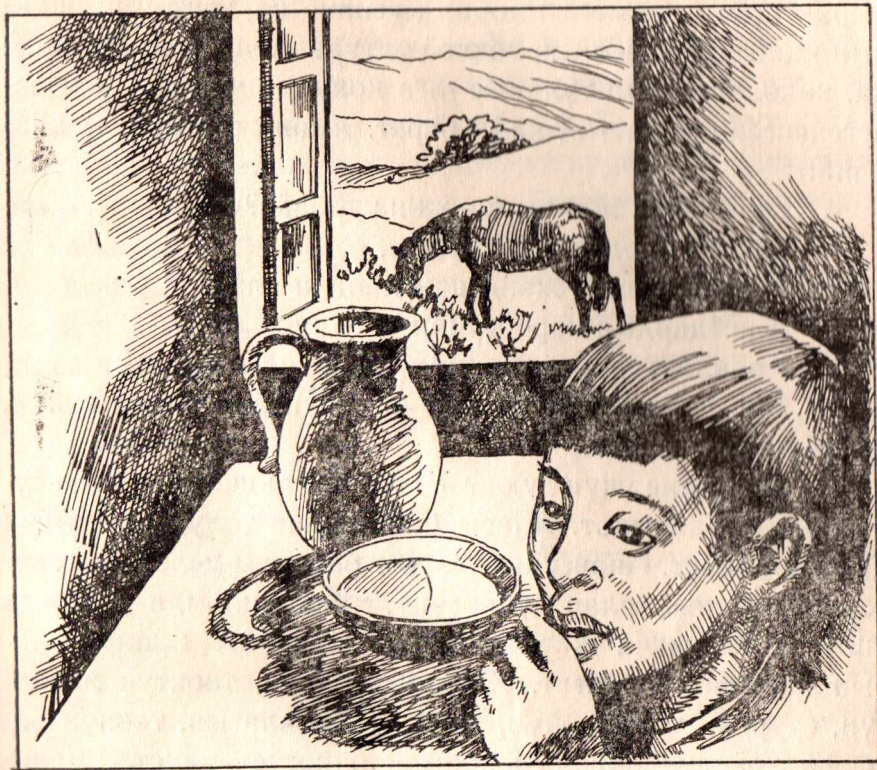
Молдокенин бул ынсапсыздыгына мен эмес кемпири, кемпири эмес мейманы да, «о, анткениң уят эмеспи, көбүрөөк бер» — дегенсишип, суроолуу жүздөрү менен карашты.

— Макул дей бер. Базарга алып барганыңда деле мындан көп бербейт. Кайра тигиниси келип да, мунусу келип да: ушунчага бер деп, оң колунду силке берип тажатмак.

Молдош молдонун ушинтээрин билгемин. Бирок, ишенчээк жаным мынчалыкка барбайт го деп ойлогон элем. Ээрчип үйүнө келбесем болот эле, келгенден кийин, козуна жетелеп кайра кеткенден намыстандым.

Макул дедим да, акчаны алып, төш чөнтөгүмө мыжыга салдым. Ушул ишаратымдан эле нааразы экенимди билишти. Баары өз ичтеринен сызып калышты. Айрыкча байбиче аяды мени. Үйдөгү мейманынын көзүнчө абышкасын жемелөөдөн ыйбаа кылды. Мейман болбосо да менин көзүмчө бирдеме айтат беле, ким билет. Бирок, анын көз карашынан: «акчаны өтө эле аз берип, ынсапсыздык кылды. Эч болбосо өзү айткан алтымыш сомду берсе дурус болмок» деген сөздү ачык айта албаса да:

— Мейли балам, капа болбо, бизден жетпесе, сага кудайдан жетсин! — деп каймана түшүндүрдү. Мен шашып чоң жолго жөнөдүм.

СҮРӨТЧҮНҮН БАЛАСЫ

Аңгеме

Али кошунамдын баласы. Быйыл сегизде. Баарыбыз Белинский атындагы көчөдөгү тогуз кабаттуу бийик үйдө жашайбыз. Али жалгыз бала, эрке бала. Энеси гүлдүү көйнөгүн желбиретип, өзү да жибектей назик, сүйкүмдүү келин. Аlinesи эрте-кеч үйүбүздүн алдындагы Горькийдин эстелиги орнотулган чакан бакта ойнотот. Баланын өз сөзү бар.

— Апа-ов, эшикке ойнойм.

— Ата-ов, эшикке чыгам.

Сыртка чыгары менен көңүлү башкача боло калат. Терелбелге көз жиберет. Баарына суктанып карайт. Жал-

бырактардын шамалга дирилдегенине да, тыйын чычкандын жаңгак ала качып, чокчоё олтура калып кемиргенине да, көпөлөктөрдүн гүлдөн-гүлгө конуп, бирдемелерди издегенсигенине да таң кала берет. Анан жанындагы апасына:

— Эмне үчүн жалбырак жөн турбайт?

— Жел термелтип жатпайбы.

— Тыйын чычкан жаңгакты кайдан алат?

— Адамдардын короосунан уурдап келет.

— Көпөлөктөр эмне үчүн гүлдөн-гүлгө конот?

— Бир гүлдөн нектар суусун соруп бүткөндөн кийин, экинчисинен издейт.

— Суу эмне үчүн суюк? — Ушуга окшогон толгон суроолорду жаадырат. Апасы билгенинче толук да, кыска да жооп берет. Анан үйгө тез эле баргысы келет. Телевизордон «жаныбарлар дүйнөсүн», мультфильмди көргөнгө ашыгат. Айрыкча жаратылыштын жапайы жаныбарларын көргөнгө кызыгат. Койдун козусун, тооктун жөжөсүн, суурдун чөндөлөйүн, аюунун мамалагын, төөнүн ботосун, коёндун бөжөгүн кармап ойногусу келет. Булардын ичинен аюунун мамалагы менен төөнүн ботосун көрө элек. Карышкырдын бөлтүрүгүн дагы. Көрсөм десе эки көзү төрт.

— Апа-ов, мага качан мамалак сатып бересиңер?

— Мамалак сатылбайт, уулум. Аны мергенчилерден сурансак, таап келип бериши мүмкүн.

— Апов, менин бөжөгүм болобу?

— Болот. Эртең жекшембиде базарга барсак, бөжөктү сатып алсак көрөсүн. Кечинде да.

Ушундай суроолорду берип жатып уктап калат. Сягы уктап жатып, түш көрөт окшойт. Бирде кабак түйсө, бирде мыйыгында күлөт. Чуркайт көрүнөт. Буту-колу тыбырайт. Тердеп да кетет. Ойгонгондо сурасаң:

— Мен мамалак менен ойнодум, жүнү сапсагай экен. Тырмагы узун тура. Мыкчымак болгондо качып кеттим.

Момундай мамалак. — Колунун сөөмөйүн соройтот. — Ага тамак бердим. Эт берем. — Үйдө кичине яшик туруучу. Ал Алинин кампасына айланды. Бөжөккө берем деп эт, нан, конфеттерди ошого сала берет. Туулган күнү келди Алинин. Ата-энеси жакшы көргөн курбу-курдаштарын чакырды. Ар түрдүү тамак жешти. Таттуу лимонад ичишти. Ушинтип олтурушканда коңшу балдар Алиге узун кулак, кыска куйрук күчүк тартуулашты. Алинин сүйүнгөнүн айтпа. Дароо көтөрүп алып, баягы тамак, конфет, эт, нан салган яшикке коё берди. Анан. — Күчүктүн аты эмне? — деп сурады.

— Учар.

— Учар деген эмне?

Жолдошторунун бири жооп берди.

— Учар деген кыйын чуркайт. Куштай учат. Куштай тез учсун деп Учар койгонбуз.

Алинин курдаштары бирде Алини карап, бирде Учарды карап, анан дасторкондон бирдемелерди алып жешет. Белек алып келбегендери кысылгандай түрү бар. Учарды алып келген Жали мардайып олтурат. Бир гана апасы — Апал зал менен ашкана ортосунда эпилдейт. Балдарга берерге эч нерсе таппайт. Казанда бүлкүлдөп эт кайнайт. Бышып калган сыяктанат. Каңылжаарды жагымдуу жыт өрдөйт. Аңгыча каалганын коңгуроосу кагылды. Али чуркап барып ачса атасы. Алиге мамалак алып келиптир. Супсулуу, жапжаш аюунун мамалагы. Алинин сүйүнгөнүн айтпа!

— Бул мамалак Алиге, туулган күнүн куттуктаганым. Мергенчи досума барып жагдайды айткан элем. Тоодо эки күн түнөп, аюунун мамалагын алып келиптир.

— Ии, апасы издеди го?

— Издебегенде? Издемек турсун, табалбай ыйлагандыр? А мүмкүн уктай албай кыйналгандыр?

— Аай, байкуш-ай, мамалактын го бирде курсагы ачпайт. Апасына кыйын болду.

— Эч нерсе эмес. Аюунун мамалагы үчөө экен. Мен бирөөнү ала качып баса бердим,— деди атасы.

— Ойной бер мамалак менен. Мамалакты аясаң сенин кызыгың таркагандан кийин алып барып, энесинин жанына коё берем.

Мамалак үйгө киргенден баштап, балдардын олтурушу бузулду. Баарынын караганы топчу мурун, төгөрөк көз, сапсаң жүндүү мамалак. Али мамалакты көтөрүп, тогуз кабат үйдүн алдындагы Горький атындагы паркка жөнөдү. Артынан коңшу балдар ээрчип алышты. Паркта күчүк, чөп, чымчык, көпөлөк, суу бар. Мамалакты коё берди. Паркта бир гана мамалак жок болчу. Мына, жоктун орду толду. Өткөн-кеткендин баары мамалакты карашат. Бул сааттар Али үчүн да, коңшулары үчүн да өтө көңүлдүү өттү. Али мамалакты үйгө алып келди. Тамак берди. Уктаганда койнуна алып жатты. Мамалак да Алиге көнө түштү. Колун карап, турат. Эмне берсе, шып колу менен алып, оозуна салат. Али мамалакты көтөрүп алып, күзгүдөн көрсөттү. Мамалак чочуп кетти. Анан күзгүдөн мамалакты карап калды.

— И, өзүңдү көрдүңбү? Ушундай сапсагайсың. Көзүң төгөрөк. Мурдуң менин пальтомдогу топчуга эле окшош. Аман жүр, апсагайым, аман жүр,— деп үйгө коё берди. Мамалак ал үй менен бул үйгө кирип жүрүп, баары жокту жыттап чыкты. Қаалашынча ойноду. Анан курсагы ачты окшойт Алинин колун жыттагылады. Али яшигинен нан, эт, конфет алып берди. Экөө кужурашып сүйлөшүп жатышып, уктап калышты.

* * *

Эртеси эртелеп атасы Алинин жаткан жерин караса, Али да, мамалагы да жок.

— Эмне болду? Булар кайда кетишкен? Издеп үйдүн бөлмөлөрүнө кирди. Эч нерсе деле болбоптур. Эч жакка

деле кетпептир. Али мамалагы менен ашканада экен. Газетадан дасторкон жайып коюп, тамактарды жайнатып коюптур. Мамалак жыттап, жыттап коюп, көңүлүнө жакканын жеп атыптыр. Экөөнү карап, атасы ичинен ойлоду.

— Экөө тең бала, бирок бирөө чыныгы бала. Экинчиси — жырткычтын баласы.

* * *

Али мамалакты тойгузгандан кийин Учардан кабар алды. Яшиктин каалгасын ачаар менен ыргып чыгып, Алиге эркеледи. Колу-бутун жалап жиберди. Кантишээр экен деп Учарды мамалактын жанына коё берди эле, ал алдыңкы эки буту менен баса калып, чайнап таштады. Учар каңшылап араң кутулду.

— Коё бер, о акмак, муну кара, ойнойт десе чайнап жибергенин, кантсең да жырткычтыгыңа барасың да? — деп Учарды колуна ала койду. Анан өзүн жаткан жерине алып барып таштады. Үйгө Учар менен мамалак келгени үйдүн ичи чачылды.

— Али, биерге ойнобо!

— Али, Учарың сийип салыптыр. Тряпка менен аарчы!

— Али, мамалагың чайнекти сындырып коюптур.

Апасы ушинтип нааразы боло бергенине Алинин ачуусу келди.

— Анан эмне кылайын? Али, антпе? Али, минтпе? Анан кантейин? Андай болсо, мен таякемкине кетем. Алардын короосу кенен. Ошерге барып ойнойм.

— Ушу мамалак деп бизди таштап, таякеңкине кетесиңби? А биз эмне кылабыз?

— Эмне кылсаңар, ошо кылгыла.

— Сенсиз үйдүн көркү жок да?

— Жок болсо, жок болсун. Мен таякемкине кетем. Аерде Учардын да, мамалактын да ойношуна жакшы. Таякем да, таажеңем да урушпайт.

Тогуз кабат үйдүн жетинчи подъездинин тушуна келип такси токтоду. Сигнал берди. Эльмира карай салса — таятасы. Жүрөгү туйлап кетти. Чуркап жеткиси келди. Бирок жөө чуркагандан көрө лифтини чакырган он. Көп узабай үйгө киришти. Куржундун оозун ачышты. Мына дүйнө! Эт, чучук, сары май, тандыр наны. Али паркта ойноп жүргөн. Энеси чакыртса, оюнга кызыгып калса керек, кеч келди. Мурдун шуу тартып, саламдашкандан мурда таятасына мамалагын көрсөттү. Таятасы уулун жыттап, мамалагын сылады. Али мамалакты элге көрсөтүп бүттү. Мамалактан көрө Учарды жакшы көрөт. Анткени Учар тил алат. Чакырса келет. Ээрчип артынан калбайт. Отур десе отурат. Тумагын тиштетип, алып кел десе, алып келет. Учардын эстүү күчүк экенине абышканын көзү жетти. Қантип Алини алаксытып, Учарды алып кетсем деген максатта калды.

«Карачы, жакшы күчүк экен. Баарына түшүнөт. Эптеп чоңойтуп алсам, койчунун кереги жок. Койлорду өзү айдап барып, айдап келе берет. Тогуз кабаттуу үйдө күчүктүн эмне кереги бар?» деп ойлоду. Абышка күчүктү алып кетти. Али уктап жаткан. Кызык түш көрүп жаткан. Тоо башында Учар менен мергенчилик кылып жүрүптүр. Бир убакта шамал болуп, Учарды учуруп кетти. Аны кармайм деп өзү да зоодон кошо кулады. Мына, эми ташка тийип жанчылам деп коркуп баратып, жерге акырын түшөт. Учарды кармайын десе, Учар жок. Чочуп ойгонуп кетти. Учарды издеп бөлмөлөрдүн баарын карады. Жок. Апасынан сурады.

— Ушу жерде жүргөн.

— Жок, издеп таппай койдум.

— Таятанды ээрчип кетип калган болуу керек.

Али ыйлап жиберди.

— Ыйлаба, балам, Учарың жоголсо, андан сулуу күчүк сатып беребиз.

— Учардан башка күчүктүн кереги жок. Менин Учарым, кайда жүрөсүң экен? Курсагың ачты го?

Эльмира да, атасы да, билгендердин баары ач көз абышканы тилдеп жатты.

Али ыйлап жатып, уктап калды.

* * *

Ата менен эне чоң ойго түштү. Али Учарын унутпай койду. — Мамалагына да алданбады. Мунун көксөөсүн кантип басуу керек?

— Билбейм.

— Мен таптым. Мен өнөрканама барамын. Учардын сүрөтүн тартам. Анан баягы үстөлдүн үстүнө, баягы таарды жаап, сүрөттү жаткырып койсом...

«Бала эмеспи? Балким, алданып калаар?» Ушул ой атасын эштендирип жиберди. Дароо басып, өнөрканасына кирди. Чечинип ишке киришти. Биринчи эскизди тартты. Шашып тартты. Артка эңи кадам таштап, башын кыйшайтып карады. Өзүнө жакпай калды. Анча окшошпой калыптыр. Экинчисин тартты. Үчүнчүсүн... Алинин өз күчүгү — Учар болуп чыга келди. «Учар» дегенде «борс» этип үрүп тургандай. Азыр эле столдон секирип түшө калчудай. Ушунчалык берилип, ушунчалык жанталашып иштегендиктен. Учар тирүү күчүк сыяктанат. Так эле өзү! Атасы Учарды колтукка кысып келип, стол үстүнө койду. Алини ээрчитип келип:

— Учарды көрдүңбү?

— Кана?

Рамканын үстүнө жабылган ак материалды алды. Алинин уктоочу бөлмөсү. Жаанында баягы стол. Столдо баягы таар. Таардын үстүндө күчүгү — Учар жатат. Укмушун кур ээй! Азыр эле чуркап келип, Алини жалап жуктап жиберчүдөй. Тикирейип караган бойдон турат. Али сүрөттү дал болуп, көпкө карап турду. Кудум

жандуудай. Эки кашынын ортосу жыйрылып баратты. Адатынча мурдун шуу тартып, өзүн токтотууга аракет кылды. Бирок, сүрөттөгү күчүк Алинин сагынычын ого бетер козгоп жиберди көрүнөт.

— Учарымдын сүрөтү, бирок өзү эмес. Күчүгүмдү таап бер! Сенин атаң жаман киши! Атайы келип Учарды уурдап кетти. Уяты жок. Абышка да күчүк уурдайбы?

Атасы баласынын сагынычын түшүндү.

— Билесинби,— деди аялына.

— Эмнени?

— Баарына себеп — Алинин жалгыздыгы! Али жалгыз болбосо, мынча эрке болбойт эле. Же агасы, же иниси, же карындашы болгондо, алар менен алек болуп, күчүктүн жаңжалын чыгарбайт эле.

Экөө бири-бирин суроолуу карашты.

МАЗМУНУ

Чыйрак бала	3
(повесть)	3
Кайран каракулак ак козу	95
(аңгеме)	95
Сүрөтчүнүн баласы	101
(аңгеме)	101

«Читаем сами»

Халил Бапаев

ШУСТРЫЙ МАЛЬЧИК

Повесть и рассказы

Для детей младшего школьного возраста

На киргизском языке

Издательство «Мектеп»

Редактору *М. Жуматаев*
Суретчусу *Г. А. Куценко*
Сурет редактору *Б. Жайчыбеков*
Техн. редактору *Р. Тапканова*
Корректору *Д. Ороскожоева*

ИБ № 4246

Төрүүгө 12. 10. 87. берилди. Басууга 25. 01. 88. кол коюлду. Д—00024. № 1 типография кагазы. Кагаздын форматы $60 \times 90^{1/16}$. Адабий ариби. Жөнөкөй ыкма менен басылды. 7,0 физ. басма табак, 7,0 шарттуу басма табак, 5,21 үчөттүк басма табак, 7,13 шарттуу боек түшүрүү. Нускасы 10000. Заказ № 311.
Баасы 20 т.

«Мектеп» басмасы.

720361. ГСП. Фрунзе ш., Совет көчөсү, 170.

Кыргыз ССР басма, полиграфия жана китеп соода иштери боюнча мамлекеттик комитети. Кыргыз ССРинин 50 жылдыгы атындагы Кыргызполиграфкомбинаты. 720461, ГСП, Фрунзе, 5, Жигули көчөсү, 102.

~~20 т.~~

0,617.